

**TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ MARKAZI**

MAKTABGACHA TA'LIM

Maktabgacha ta'lim metodikasi

MODULI BO'YICHA

O'QUV-USLUBIY MAJMUUA

TOSHKENT

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**OLIIY TA‘LIM TIZIMI KADRLARINI QAYTA TAYYORLASH VA
MALAKASINI OSHIRISH INSTITUTI**

**NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA
UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH
TARMOQ MARKAZI**

**MAKTABGACHA TA‘LIM METODIKASI moduli bo‘yicha
(Maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi uchun)**

O‘QUV-USLUBIY MAJMUUA

Toshkent

**Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar
vazirligining 2024-yil 27-dekabrdagi 485-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan
o‘quv dasturi va o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.**

- Tuzuvchilar:** **N.N. Djamilova** - pedagogika fanlari doktori, professor
G.Sh.Sherbachayeva - pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa
doktori, (PhD), dotsent
- Taqrizchilar:** **p.f.b.,PhD. M.M.Arslanova** – Maktabgacha ta’lim
tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va
ularning malakasini oshirish instituti.
p.f.n.,prof. D.Babayeva - Nizomiy nomidagi Toshkent
davlat universiteti.
- Xorijiy ekspert:** **p.f.d.,prof. Yumi Lee** – Graduate School of Dankook
University.

**O‘quv-uslubiy majmua Toshkent davlat pedagogika universiteti
kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan
(“30”-noyabr 2024-yildagi 4-sonli bayonoma)**

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR.....	5
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI.....	13
III. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLAR	18
IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	83
V. KEYSLAR BANKI.....	98
VI. GLOSSARIY	107
VII. ADABIYOTLAR Ro‘YXATI.....	115

I. ISHCHI DASTUR

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi”da milliy kadrlarning raqobatbardoshligi va umumjahon amaliyotiga asoslangan oliy ta‘lim milliy tizimining sifati oshishiga, Bolonya jarayoni ishtirokchi mamlakatlari diplomlarini o‘zaro tan olishga, o‘qituvchi va talabalar bilan almashuv dasturlarini amalga oshirishga ko‘maklashuvchi 1999-yil 19-iyundagi Bolonya deklaratsiyasiga qo‘shilish masalasini ko‘rib chiqish belgilab qo‘yilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da oliy ta‘lim jarayonlariga raqamli texnologiyalar va zamonaviy o‘qitish usullarni joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga keng jalb etish, korrupsiyaga qarshi kurashish, muhandislik-texnik ta‘lim yo‘nalishlarida tahsil olayotgan talabalar ulushini oshirish, kredit-modul tizimini joriy etish, o‘quv rejalarida amaliy ko‘nikmalarni oshirishga qaratilgan mutaxassislik fanlari bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish bo‘yicha aniq vazifalar belgilab berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentning 2019-yil 8-oktyabrdagi Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”ga ko‘ra mamlakatdagi oliy ta‘lim bilan qamrov darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ va tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma‘naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratish belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi “Pedagogik ta‘lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4623-sonli qarorida tarbiya va o‘qitish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda xorijiy tillarni puxta o‘zlashtirgan, ta‘lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalariga ega professional pedagog kadrlar tayyorlash; pedagogik kasbga qiziqishi yuqori bo‘lgan yoshlarni aniqlash hamda ularni maqsadli tayyorlab va tarbiyalab borishning uzluksiz tizimini joriy qilish; pedagogik ta‘lim sohasining ta‘lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklari bo‘yicha o‘quv reja va dasturlarini ilg‘or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, innovatsion o‘quv-me‘yoriy va ta‘lim resurslarini yaratish hamda amaliyotga joriy etish; sohada ta‘lim, ilm-fan va ishlab chiqarish uyg‘unligini ta‘minlash orqali ta‘lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish; pedagog kadrlar buyurtmachilari ehtiyoj va talablarini muntazam o‘rganib borish, ular bilan o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish hamda pedagog kadrlar tayyorlashning ilmiy asoslangan istiqbolli rejalarini belgilash va ularni amalga oshirish; oliy pedagogik ta‘limga raqamli texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya va ta‘lim

texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta'minlash pirovardida pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish; pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta'lim muassasalarini tizimli rivojlantirish va ularda boshqaruv faoliyatini takomillashtirish; pedagogik ta'lim infratuzilmasini yaxshilash, sohadagi xalqaro hamkorlikni yanada kengaytirish; yuksak madaniyatli, amaliy kasbiy ko'nikmaga ega, tarbiya, o'qitish metodlari va baholash mezonlarini puxta egallagan zamonaviy pedagog kadrlarni shakllantirish kabi pedagogika ta'lim sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari belgilab berilgan. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli qarorida maktabgacha ta'lim tizimining joriy holati va uni rivojlantirishdagi mavjud muammolar, maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari, maktabgacha ta'lim sohasida me'yoriy-huquqiy bazani yanada takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish, bolalarni sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish ko'lamini oshirish, undan teng foydalanishi imkoniyatlarini ta'minlash, sohada davlat-xususiy sherikchilikni rivojlantirish, maktabgacha ta'lim tizimiga ilg'or pedagogika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, maktabgacha ta'lim tizimiga xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish, tanlab olish va rivojlantirishga mutlaqo yangi yondashuvlarni joriy etish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni sog'lom va balanslashtirilgan oziq-ovqat, sifatli tibbiy parvarish bilan ta'minlash asosida takomillashtirib borish tizimdagi dolzarb masalalardan biri sifatida e'tirof etilgan.

Ushbu dasturda maktabgacha ta'lim metodika fanlarini xorijiy tajribalarning qiyosiy tahlili, maktabgacha ta'lim tizimi muammolariga oid ilmiy tadqiqotlar va maktabgacha ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash istiqbollari bayon etilgan.

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi: Maktabgacha ta'lim yo'nalishidagi fanlarining o'qitilishidagi o'ziga xos xususiyatlarni va metodikasini yoritib berishdan iborat.

Modulning vazifalari:

- tinglovchilarni kelgusi ilmiy va kasbiy faoliyatlari uchun puxta nazariy asos yaratish;
- tinglovchilarda nazariy va amaliy mashg'ulotlarni tashkil qila olish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish;
- kasbiy pedagogik mahorat va kasbiy madaniyatni tarbiyalash.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar

"Maktabgacha ta'lim metodikasi" modulini o'zlashtirish jarayonida:

Tinglovchi:

- maktabgacha ta'lim fanlarini o'qitish qonuniyatlari va tamoyillari;
- maktabgacha ta'lim fanlari ta'lim mazmunini tanlash mezonlari;
- maktabgacha ta'lim fanlarini o'qitish metod va vositalari;
- maktabgacha ta'lim fanlarini o'qitishning tashkiliy shakllari;
- maktabgacha ta'lim fanlarini o'qitishning axborot texnologiyalari;
- maktabgacha ta'lim fanlarini o'qitish texnologiyalari;
- maktabgacha ta'lim fan o'qituvchisining o'quv meyoriy hujjatlari va metodik ishlari, ularni rejalashtirish, tashkil etish va tayyorlash metodikasi **bilimlarga ega bo'lishi**;

Tinglovchi:

- mutaxassislik fanlaridan talabalarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish;
- talabalarning diqqatini jalb qilish va mashg'ulot samaradorligini oshirish ta'lim shakl, metodlari va vositalarini tanlash;
- mutaxassislik fanlarini o'qitish shakllari (ma'ruza, seminar, amaliy, laboratoriya, mustaqil ta'lim, kurs ishlari loyihalari, bitiruv malakaviy ishlari loyihalarini tahlil qilish);
- mutaxassislik fanlari bo'yicha mustaqil ta'limni tashkil etish etish **ko'nikmalarini egallashi**;

Tinglovchi:

- maktabgacha ta'lim fanlarining didaktik ta'minotini ishlab chiqish;
- mashg'ulot ishlanmalarini tayyorlash;
- maktabgacha ta'lim fanlarining o'quv-uslubiy majmualarini ishlab chiqish;
- maktabgacha ta'lim fanlarini o'qitish jarayonida reyting tizimini qo'llash;
- maktabgacha ta'lim fanlarini o'qitishda mashg'ulotlarning rejasini tuzish va ma'ruza matnini tayyorlash;
- ochiq mashg'ulotlarni o'tkazish va hujjatlarini rasmiylashtirish;
- o'qitish jarayonida axborot texnologiyalari va interfaol texnologiyalarni qo'llash **malakalarini egallashi**;

Tinglovchi:

- oliy ta'lim tizimida bugungi davr talabi nuqtai nazaridan normativ-huquqiy hujjatlar asosida o'quv jarayonini tashkil etish **kompetensiyalarni egallashi lozim**.

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“Maktabgacha ta'lim metodikasi” moduli ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar shaklida olib boriladi.

Kursni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi, shuningdek, ma'ruza darslarida

zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida taqdimot va elektron-didaktik texnologiyalarni;

- o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda texnik vositalardan, blis-so'rovlar, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, va boshqa interfaol ta'lim metodlarini qo'llash nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Maktabgacha ta'lim metodikasi” moduli bo'yicha mashg'ulotlar o'quv rejasidagi “Kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish”, “Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish”, “Talabalar bilimni baholash” hamda “Pedagogikaning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari” kabi modullar bilan uzviy aloqadorlikda olib boriladi.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

Modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar ta'lim va tarbiya jarayonlarini normativ-huquqiy asoslarini o'rganish, ularni tahlil etish, amalda qo'llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo'ladilar.

MODUL BO'YICHA SOATLAR TAQSIMOTI

№	Modul mavzulari	Auditoriya o'quv yuklamasi		
		Jami	Nazariy	Amaliy mashg'ulot
1.	Maktabgacha ta'lim fanlari maqsadi, vazifalari, predmeti va o'ziga xos xususiyatlari.	2	2	
2.	Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi	10	4	6
3.	Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalarni mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasi.	6	2	4
4.	Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalarni o'zlashtirganlik darajasini nazorat qilish va baholash metodikasi.	6	2	4
Jami:		24	10	14

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-MAVZU: Maktabgacha ta'lim fanlari maqsadi, vazifalari, predmeti va o'ziga xos xususiyatlari. (2 soat)

Oliy ta'lim tashkilotlarida Maktabgacha ta'lim fanlarining maqsadi va

vazifalari. Maktabgacha ta'lim fanlari mazmuniga qo'yiladigan talablar va uni tanlab olish mezonlari. Maktabgacha ta'lim fanlari talabalarning maxsus kompetensiyalarini shakllantiruvchi omil sifatida.

2-MAVZU: Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi. (4 soat)

Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha ta'limning innovatsion shakl, metodlari va vositalarini tanlash mezonlari. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha nazariy (ma'ruza, binar-ma'ruza) mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish metodikasi. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha amaliy (seminar, laboratoriya) mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi.

3-MAVZU: Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalarni mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasi (2 soat)

Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalar mustaqil ta'limi mazmuni va mohiyati. Maktabgacha ta'lim fanlariga oid mustaqil ta'lim turlari. Mustaqil ta'lim topshiriqlarini ishlab chiqish metodikasi. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish va o'tkazish metodikasi.

4-MAVZU: Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalarni o'zlashtirganlik darajasini nazorat qilish va baholash metodikasi. (2 soat)

Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalarni o'zlashtirish ko'rsatkichlarini nazorat va baholashning mazmuni. Nazarot va baholashning turlari, shakllari, metod va vositalari. Maktabgacha ta'lim fanlariga oid talabalarning o'zlashtirish darajalarini nazorat qilish va baholash metodikasi.

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-AMALIY MASHG'ULOT: Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha o'quv mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish metodikasi. (6 soat)

Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha nazariy (ma'ruza, binar-ma'ruza) mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish metodikasi. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha amaliy (seminar, laboratoriya) mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi.

2-AMALIY MASHG'ULOT: Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalarni mustaqil ta'limini tashkil etish metodikasi. (4 soat)

Maktabgacha ta'lim metodikasi fanlaridan mustaqil ta'limni rejalashtirish. Maktabgacha ta'lim metodikasi fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlarini ishlab chiqish.

3-AMALIY MASHG'ULOT: Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalarni o'zlashtirganlik darajasini nazorat qilish va baholash metodikasi (4 soat)

Maktabgacha ta'lim fanlariga oid talabalarning o'zlashtirish darajalarini

nazorat qilish va baholash metodikasi

O‘QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo‘yicha quyidagi o‘qitish shakllaridan foydalaniladi:

- ma‘ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar (ma‘lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, motivatsiyani rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (ko‘rilayotgan loyiha yechimlari bo‘yicha taklif berish qobiliyatini rivojlantirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo‘yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. –T.: “O'zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar:

6. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–T.:O'zbekiston, 2023.
7. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta'lim to'g'risida”gi O'RQ-637-sonli Qonuni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi 4947-sonli Farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr “2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5729-son Farmoni.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi “O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PQ-4312-sonli qarori.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 16 avgustdagi “Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida”gi 343-sonli Qarori.
16. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 10 yanvardagi “Oliy ta'limning Davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida”gi 2001 yil 16 avgustdagi “343-sonli qororiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida”gi 3-sonli qarori.

III. Maxsus adabiyotlar:

17. Djamilova N.N Bolalar jismoniy tarbiyasi. O‘quv qo‘llanma T.: “NIF SH”-2021y, 146 b

18 .Djamilova N.N Bolalar jismoniy tarbiyasi. Darslik T.: “NIF MSH”-2021y , 292 .b

19..Djamilova N.N, Terexova O.E, Kim I.N Teoriya i metodika fizicheskogo vospitaniya. uchebnoe posobie T.: “NIF MSH”-2021y ,292 .b

20. Djamilova N.N, Mahmudova S., Imamova N.Z Metodikam fanlarini o‘qitish texnologiyasi.

21..Babaeva D.R. Bolalar nutq o‘stirish nazariyasi va texnologiyasi: o‘quv qo‘llanma. – T.: «Ilim ziyo zakovat », 2021.

22. Babaeva D.R., N.N.Djamilova, D.F.Xalilova. Maktabgacha ta’limda STEAM texnologiyalari: o‘quv qo‘llanma. – T.: «Fan va texnologiya», 2022.

23. Futures for higher yeducation: analysing trends. HIGHER EDUCATION: meeting the challenges of the 21st century. www.universitiesuk.ac.uk - ISBN: 978-1-84036-268-8 Universities UK January 2012- 128 b.

24. R.P. Pathak. Methodology of Yeducational Research. USA-2008 Atlantic

O’Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Yeducation: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 //www.ucd.ie - 189 b.

25. Tolipov O‘., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqi asoslari – T.: 2006. – 163 b.

26. Qo‘ysinov O.A. va b. “Kasb ta’limi metodikasi” fanidan mustaqil ta’limni tashkil yetish. – T.: “Yusuf yangi nashr”, 2012. – 60 b.

27. Chicherina Ya., Nurkeldieva D. Va b. Mutaxassislik fanlarni o‘qitish metodikasi. -T.: “Fan va texnologiyalar, 2013 y.

28. A Handbook for Teaching and Learning in Higher Yeducation, publis’hed 2009 by Routledge 270 Madison Ave, New York.

IV. Internet saytlar

<http://edu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.

<http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

<http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish bosh ilmiy-metodik markazi.

<http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet

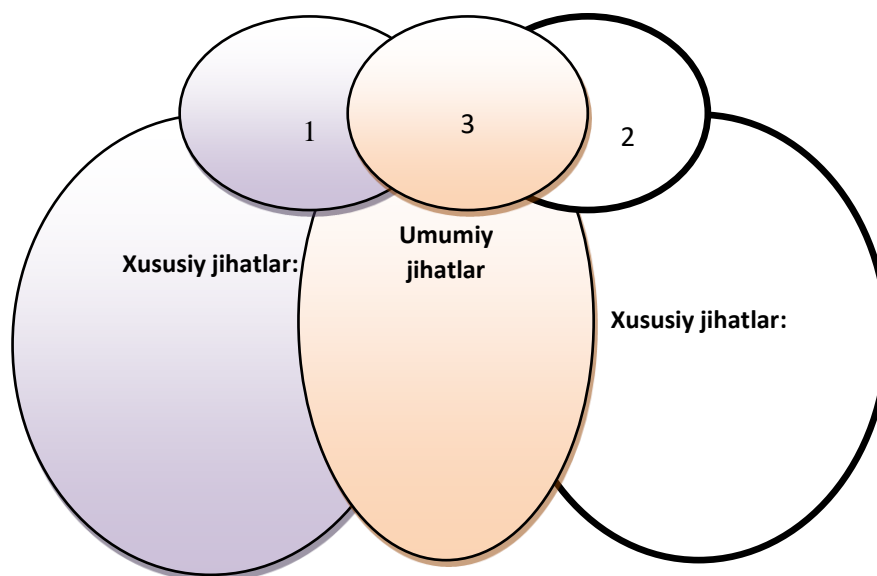
<http://natlib.uz> – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi.

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI.

1. “VENN DIAGRAMMASI” GRAFIK ORGANAYZERI (GO)

Ta’lim oluvchilarda mavzuga nisbatan tahliliy yondashuv, ayrim qismlar negizida mavzuning umumiy mohiyatini o‘zlashtirish (sintezlash) ko‘nikmalarini hosil qilishga yo‘naltiriladi. U kichik guruhlarini shakllantirish asosida aniq sxema bo‘yicha amalga oshiriladi.

GO quyidagi sxema (grafik tasvir)ga ega bo‘lib, topshiriq shu sxema asosida bajariladi:

Grafik organayzer ta’lim oluvchilar tomonidan o‘zlashtirilgan o‘zaro yaqin nazariy bilim, ma’lumot yoki dalillarni qiyosiy tahlil etishga yordam beradi. Undan muayyan bo‘lim yoki boblar bo‘yicha yakuniy darslarni tashkil etishda foydalanish yanada samaralidir.

2. “Keys-stadi” texnologiyasi

“Keys-stadi” (ingliz tilida “case” – metod, “study” – muammoli vaziyat; vaziyatli tahlil yoki muammoli vaziyatlarni tahlil qilish) texnologiyasi ta’lim oluvchilarda aniq, real yoki sun’iy yaratilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. U ta’lim oluvchilarni bevosita har qanday mazmunga ega vaziyatni o‘rganish va tahlil qilishga o‘rgatadi.

Texnologiyaning negizida muayyan muammoli vaziyatni hal qilish jarayonining umumiy mohiyatini aks ettiruvchi elementlar yotadi.

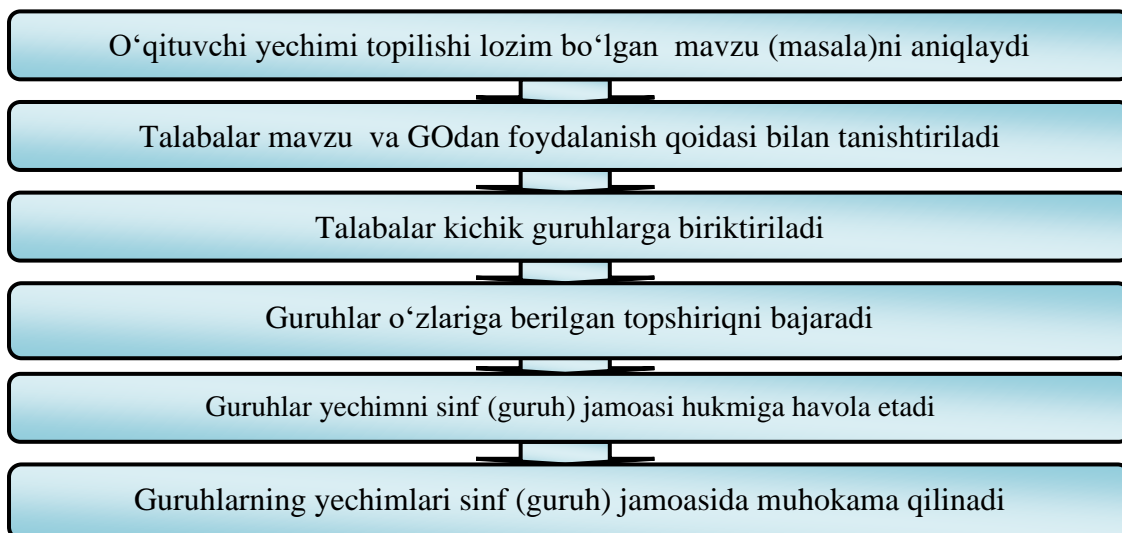
Bular quyidagilardir: ta’lim shakllari, ta’lim metodlari, ta’lim vositalari, ta’lim jarayonini boshqarish usul va vositalari, muammoni hal qilish yuzasidan olib borilayotgan ilmiy izlanishning usul va vositalari, axborotlarni to‘plash, ularni o‘rganish usul va vositalari, ilmiy tahlilning usul va vositalari, o‘qituvchi

va ta'lim oluvchi o'rtasidagi ta'limiy aloqaning usul va vositalari, o'quv natijalari.

3. "Konseptual jadval" GO

Ta'lim oluvchilarni o'rganilayotgan mavzu (masala yoki muammo)ni ikki yoki undan ortiq jihatlari bo'yicha taqqoslashga o'rgatadi. Undan foydalanishda ta'lim oluvchilarning mavzu yuzasidan mantiqiy fikrlash, ma'lumotlarni tizimli bayon qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Mashg'ulotlar chog'ida GOdan quyidagicha foydalaniladi:

4. "Baliq skeleti" GO

Ta'lim oluvchilarda mavzu yuzasidan muayyan masala mohiyatini tasvirlash va yechish qobiliyatini shakllantiradi. Uni qo'llashda ta'lim oluvchilarda mantiqiy fikrlash, mavzu mohiyatini yorituvchi tayanch tushuncha, ma'lumotlarni muayyan tizimga keltirish, ularni tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

5. "Insert" GO

Yangi mavzu bo'yicha o'quvchi (ta'lim oluvchi)larning muayyan tushunchalarga egaliklarini aniqlash, ularda matnga nisbatan tahliliy yondashish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

6. "Klaster" GO

"Klaster" (g'uncha, to'plam, bog'lam) grafik organayzeri puxta o'ylangan strategiya bo'lib, uni ta'lim oluvchilar bilan yakka tartibda, guruh asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlarda qo'llash mumkin. Klasterlar ilgari surilgan g'oyalarni umumlashtirish, ular o'rtasidagi aloqalarni topish imkoniyatini yaratadi.

7. "Munosabat" metodi

Texnologiya ta'lim oluvchilarga ular tomonidan mavzu bo'yicha o'zlashtirilgan bilimlarni erkin bayon qilish, mazmunini o'z fikri, hayotiy misollar yordamida yoritilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'quv jarayonida texnologiyadan foydalanish o'rganilayotgan muammo bo'yicha muayyan masalalarni hal etish, ma'lum jarayon (voqelik, hodisa)ning kelib chiqish sabablari, ularni bartaraf etish yo'llarini topish asosida ta'lim oluvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, fikrini isbotlash va turli vaziyatlardan chiqib olish ko'nikma, malakalarini hosil qiladi.

Texnologiya tarbiyaviy xarakterga ega bo'lib, ta'lim oluvchilarga o'zlarida ijobiy fazilatlarni ko'proq shakllantirish, salbiy xislatlardan esa voz kechishlarida yordam beradi.

8. "Nilufar guli" GO

Texnologiya didaktik muammolarni yechishning samarali vositalaridan bo'lib, nilufar guli ko'rinishiga ega. Asos, unga birikkan to'qqizta "gulbarg" (kvadrat, to'rtburchak yoki aylana)larni o'z ichiga oladigan bu metod yordamida asosiy muammo va uning mazmunini yoritishga imkon beradigan xususiy masalalar hal etiladi.

9. "Reja" metodi

Metod ta'lim oluvchilar tomonidan muayyan bo'lim yoki boblar bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida pedagogik faoliyatni tashkil etishga oid rejani ishlab chiqish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Uni qo'llash ta'lim oluvchilardan o'rganilayotgan mavzu mazmunini puxta o'zlashtirish, asosiy g'oyalarni umumlashtirish, ma'lum tizimga solish layoqatiga ega bo'lishni taqozo etadi.

Metod ta'lim oluvchilar faoliyatini juftlik, guruh va jamoa asosida tashkil etish imkonini beradi. Uni ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish, volontyorlik harakatlarini olib borish, pedagogik amaliyotni tashkil etishda qo'llash yanada samarali hisoblanadi.

Odatda rejani ishlab chiqishda pedagogik vaziyat, ta'lim oluvchilarning yosh, psixologik xususiyatlari, ma'naviy-ma'rifiy ishning yo'nalishi, mazmuni hamda samaradorlikka erishish imkoniyatiga egalik inobatga olinadi.

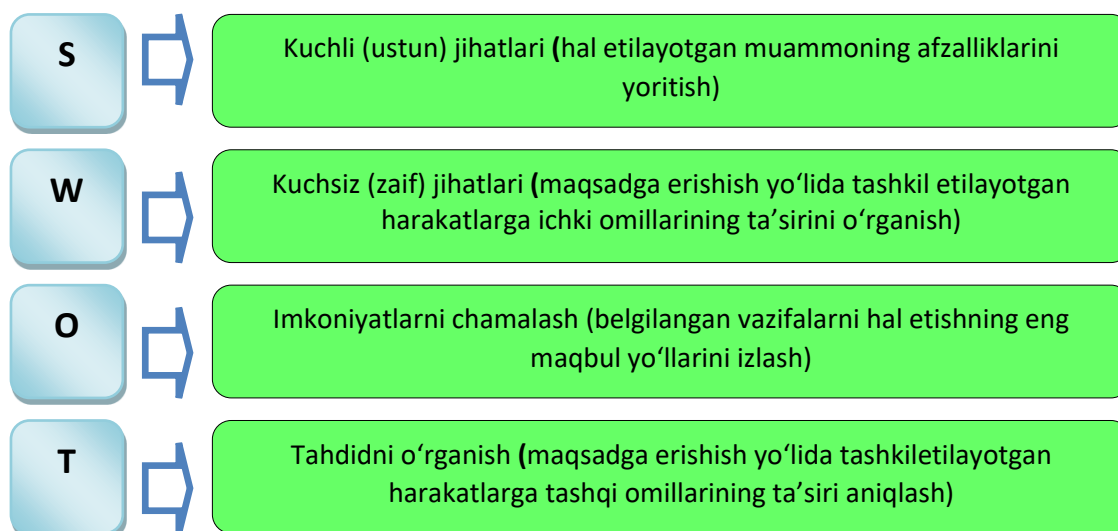
10. "T-jadval" GO

Grafik organayzer tayanch tushunchalarni bir-biri bilan o'zaro solishtirish, qiyoslash asosida o'rganilayotgan mavzu yoki masalaning muayyan jihatini bir necha asosiy belgilarga ko'ra batafsil yoritish maqsadida qo'llaniladi. Ko'p hollarda grafik organayzer mavzu mazmunida yoritiladigan bir necha holatlarning afzallik yoki kamchiliklarini, samaradorli yoki samarasizligini, bugungi kun va istiqbol uchun ahamiyatini taqqoslash maqsadida qo'llaniladi.

11. "SWOT-tahlil" strategiyasi

Strategiya muammoning asosiy to'rt jihatini yoritishga xizmat qiladi. Ta'lim oluvchilar mavzuning mazmuniga mos muammolarni atroflicha o'rganish orqali mohiyatini yoritadi, ularni keltirib chiqaruvchi omillarni izlab, hal qilish imkoniyatlarini topadi.

U yordamida muammoning quyidagi to'rt jihatini tahlil qilinadi:

12. “FSMU” strategiyasi

Grafik organayzer ta'lim oluvchilarda o'rganilayotgan mavzu yuzasidan fikrlarni mustaqil bayon etish, shaxsiy mulohazalarni dalillash (misollar bilan asoslash), bahslashish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim oluvchilarga quyidagi sxema bilan ishlash tavsiya etiladi:

N ^o	Tushunchalar	(F)	(S)	(M)	(U)
1.	Ta'lim metodlari				
2.	Ta'lim vositalari				
3.	Ta'limni tashxis qilish				

13. “Qarama-qarshi munosabat” strategiyasi

Strategiya o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilimlarni tahlil hamda sintez qilish asosida mavzuni yoritishda ahamiyatli bo'lgan tayanch tushunchalarni asosiy va ikkinchi darajali sifatida guruhlariga ajratish imkonini beradi.

Ta'lim oluvchilar faoliyatining samaradorligini ta'minlash uchun ularning e'tiboriga quyidagi jadvalni taqdim etish maqsadga muvofiq:

Tayanch tushunchalar			
N ^o	Muhim tushunchalar	N ^o	Muhim bo'lmagan tushunchalar
1.		1. 2.	

14. “Qarorlar shajarasi” (“qaror qabul qilish”) strategiyasi

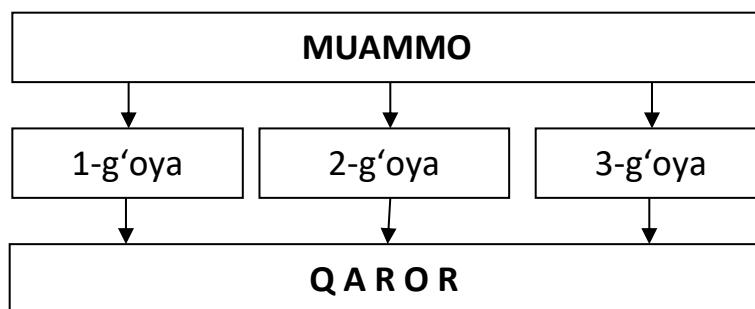
Strategiya muayyan fan asoslariga oid bir qadar murakkab mavzularni o'zlashtirish, ma'lum masalalarni har tomonlama, puxta tahlil etish asosida ular

yuzasidan muayyan xulosalarga kelish, muammo yuzasidan bildirilayotgan bir nechta xulosa orasidan eng maqbul hamda to‘g‘risini topishga yo‘naltirilgan texnik yondashuvdir. U avvalgi vaziyatlarda qabul qilingan qarorlarni yana bir bora tahlil qilish, uni mukammal tushunishga xizmat qiladi.

Ta’limda strategiyani qo‘llash o‘rganilayotgan muammo yuzasidan oqilona qaror qabul qilish (xulosaga kelish) uchun ta’lim oluvchilar tomonidan bildirilayotgan har bir variantni tahlil qilish, maqbul va nomaqbul jihatlarini aniqlash imkoniyatini yaratadi.

Unga ko‘ra mashg‘ulotlarda ta’lim oluvchilar quyidagi chizma asosida ishlaydi (u yoki bu tartibdagi faoliyatni olib borishda yozuv taxtasidan foydalanadi):

III. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLAR

1-MAVZU: MAKTABGACHA TA'LIM FANLARI MAQSADI, VAZIFALARI, PREDMETI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. (2 soat)

Reja:

1. Oliy ta'lim tashkilotlarida Maktabgacha ta'lim fanlarining maqsadi va vazifalari.
2. Maktabgacha ta'lim fanlari mazmuniga qo'yiladigan talablar va uni tanlab olish mezonlari.
3. Maktabgacha ta'lim fanlari talabalarning maxsus kompetensiyalarini shakllantiruvchi omil sifatida.

Tayanch iboralar: Ta'lim, yaxlit tizim, maktabgacha ta'lim, o'qitish qonuniyatlarining o'ziga xosliklari, tamoyillari, ta'limning tarbiyaviy xususiyati, ilmilik, tizimlilik, ko'rgazmalilik, tushunarlilik, onglilik va faollik- ta'limning samaradorligi va ishonchliligi (mustahkamligi); ta'limning tushunarlilik; davlat talim ctandarti, o'quv rejasining tuzilishi, fan dasturiga qo'yiladigan talablaro'qituvchining o'quv-me'yoriy hujjatlari o'quv reja, o'quv dasturi va darsliklar, fan dasturiga qo'yiladigan talablar, fan bo'yicha ishchi rejaning tuzilishi. Metodik ishlar, ularni rejalashtirish, tashkil etish va tayyorlash metodikasi.

1. Oliy ta'lim tashkilotlarida Maktabgacha ta'lim fanlarining maqsadi va vazifalari.

Pedagogika (yunoncha paidagogike bo'lib, paida-«bola» va gogike-«etaklayman») ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, muayyan jamiyatda yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash hamda unga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan fan. Pedagogika ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi fan sanalib, yosh avlod hamda kattalarni milliy istiqloq g'oyalari asosida tarbiyalash, unga ta'lim berish muammolarini o'rganadi.

Maktabgacha pedagogika-maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga yetkazish masalalarini o'rganadi

Shuningdek maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish va ularda ahlokiy fazilatlarni shakllantirish va ularni maktab ta'limiga tayyorlash muammolarini o'rganadi.

Maktabgacha pedagogikafani bola shaxsini rivojlantirishning ikki muhim jihati-uniga ta'lim berish va uni tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratadi.

Maktabgacha pedagogika-tarbiya jarayoni mazmuni, shakl, metod, vosita va usullari, uni tashkil etish muammolarini o'rganadi.

Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayonidir.

Ijtimoiy tarbiya aqliy, axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik, huquqiy, iqtisodiy, ekologik va jinsiy tarbiya kabi yo‘nalishlarda tashkil etiladi.

Maktabgacha pedagogika fanining vazifalari. Maktabgacha pedagogikafani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta‘minlashga alohida hissa qo‘shadi. Maktabgacha pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat qurilishi, uning hayotida yetakchi o‘rin tutuvchi g‘oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etish sharoitida mazkur fan yuksak ma‘naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, milliy istiqlol g‘oyasi asosida ta‘lim va tarbiya berish jarayonini nazariyasini ijodiy rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e‘tibor qaratiladi:

1. Ma‘naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi shaxsni tarbiyalashga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonning mohiyatini o‘rganish.

2. Shaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash.

3. Ijtimoiy taraqqiyot darajasidan kelib chiqqan holda, rivojlangan xorijiy mamlakatlar maktabgacha ta‘lim tizimi tajribasini o‘rganish asosida maktabgacha ta‘lim tizimini takomillashtirish.

4. Maktabgacha ta‘lim muassasalari hamda, ularda faoliyat olib borayotgan pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash.

5. Maktabgacha ta‘limdagi ilg‘or pedagogik tajribalarni umumlashtirish va amaliyotga joriy etish.

6. Bo‘lg‘usi tarbiyachlarni maktabgacha pedagogika oid bilimlar hamda ta‘lim-tarbiya berish usullari bilan qurollantirish.

7. Maktabgacha ta‘limda ta‘lim-tarbiya birligi hamda ijtimoiy tarbiya yo‘nalishlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni ta‘minlashning pedagogik shart-sharoitlarini o‘rganish.

8. Maktabgacha ta‘lim muassasalarida ta‘lim va tarbiya berish jarayonining samarali texnologiyalarini yaratish.

9. Oila tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etish yuzasidan ota-onalar uchun ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

Maktabgacha pedagogika fanining asosiy kategoriyalari. Bizga yaxshi ma‘lumki, har bir fan o‘zining tayanch tushunchalari, qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalari tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning fan sifatida e‘tirof etilishini kafolatlaydi. Fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kategoriya deb ataladi. Maktabgacha pedagogika fanining asosiy kategoriyalari shaxs kamolotini ta‘minlash, ta‘lim va tarbiya samaradorligiga erishishga haratilgan jarayonlarning umumiy mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga quyidagilar kiradi: shaxs, tarbiya, ta‘lim (o‘qitish, o‘qish), bilim, ko‘nikma, malaka, ma‘lumot, rivojlanish.

Shaxs – psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo‘lgan jamiyat a‘zosi.

Tarbiya-muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o‘stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyo-qarashini tarkib toptirish jarayoni.

Ta’lim-maktabgacha yoshdagi bolalarni nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o‘stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan jarayon.

Bilim-shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma’lum obrazlar ko‘rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma’lumotlar majmui.

Ko‘nikma-shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati.

Malaka-muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Ma’lumot-ta’lim-tarbiya natijasida o‘zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko‘nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Rivojlanish-shaxsning fiziologik va intellektual o‘shida namoyon bo‘ladigan miqdor va sifat o‘zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Maktabgacha pedagogika fanlarini boshka fanlar bilan bog‘likligi. Shaxs kamolotini ta’minlash, uning intellektual, ma’naviy-axloqiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishiga erishishda turli yosh davrlari, har bir davrning o‘ziga xos jihatlari, shuningdek, bolaning fiziologik, psixologik holatini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Shu bois yaxlit pedagogik jarayon muayyan turkumni tashkil etuvchi pedagogik fanlar tomonidan o‘rganiladi. Ular quyidagilardir:

1. Yosh fiziologiyasi-maktabgacha yoshidagi bolalarning yosh va fiziologik xususiyatlarini o‘rganadi.

2. Bolalar psixologiyasi-maktabgacha yoshidagi bolalarni psixologik xususiyatlarini o‘rganadi

3. Korreksion (maxsus) pedagogika-rivojlanishida turli psixologik va fiziologik nuqsonlari bo‘lgan bolalarni tarbiyalash va o‘qitish bilan bog‘liq muammolarni o‘rganadi.

O‘z navbatida korreksion pedagogika tarkibiga maxsus pedagogika va psixologiyaning turli sohalari kiradi. Ular quyidagilardir:

3.1.Surdopedagogika va surdopsixologiya-eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganadi.

3.2.Oligofrenopedagogika va oligofrenopsixologiya-aqli zaif bolalarni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganadi.

3.3.Tiflopedagogika va tiflopsixologiya-ko‘rish qobiliyati buzilgan bolalarni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganadi.

3.4.Logopediya va nutqiy buzilishlar psixologiyasi-nutqi, shuningdek, motorli-harakatlanish doirasida murakkab nuqsonlari bo‘lgan bolalar (ko‘r, soqov va kar bolalar)ni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganadi.

4. Metodika – xususiy fanlarni o‘qitish xususiyatlarini o‘rganadi.

5. Pedagogika tarixi – ta’lim va tarbiyaning yuzaga kelishi, taraqqiy etishi, muayyan tarixiy davrlarda yetakchi o‘rin egallagan pedagogik fikrlar taraqqiyoti masalalarini o‘rganadi.

6. Pedagogik texnologiya–ta’lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, texnologik yondashuv asosida ta’lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o‘rganadi.

7. Pedagogik mahorat-bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy mahoratlarini oshirish, takomillashtirish muammolarini o‘rganadi.

8. Ta’limni boshqarish-ta’lim muassasalarining faoliyatini yo‘lga qo‘yish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarini belgilash masalalarini o‘rganadi.

9. Ijtimoiy pedagogika-ijtimoiy munosabatlar jarayonida maktabgacha yoshidagi bolalarni ijtimoiy hayot va faoliyatga yo‘naltirish muammolarini o‘rganadi.

▪ **Pedagogik jarayon va uning tuzilishi.** Pedagogik kasbining paydo bo‘lishiga e’tibor qaratilsa, shu narsa ko‘rinadiki, dastlab uning doirasida differensiallashuv va integrasiyalashuv jarayoni chegaralangan bo‘lsa, keyinchalik ochiqchasiga ta’lim va tarbiya qarama-qarshi qo‘yila boshladi: o‘qituvchi o‘qitadi, tarbiyachi esa tarbiyalaydi. Lekin XIX asrga kelib, taraqqiyparvar pedagoglarning ishlarida argumentlarni asoslashda ob’ektiv nuqtai nazardan ta’lim va tarbiyaga bir butun, yaxlit hodisa sifatida qarala boshladi. I.F. Gerbartning fikricha, tarbiyasiz ta’limda vosita bor, lekin maqsad yo‘q, ta’limsiz esa maqsad bor, vosita etishmaydi.

▪ Nemis pedagogi A. Disterveg, ta’limni tarbiyaning bir qismi sifatida qaraydi: “Ta’lim prinsiplari bor ekan, hamisha tarbiya prinsiplari ham bo‘ladi, yoki aksincha”.

▪ Pedagogik jarayonning yagonaligi g‘oyasi K.D Ushinskiy g‘oyalarida chuqur ifodalangan. U pedagogik jarayonni maktab faoliyatining ma’muriy, o‘quv va tarbiya elementlarini bir butun tizim sifatida tushundi. K. D. Ushinskiyning taraqqiyparvar g‘oyalari uning izdoshlari: N.F. Bunakov, P.F. Lesgaft, K.B Yelniskiy, V.P Baxterov va boshqalarning ishlarida o‘z aksini topgan.

▪ Pedagogik jarayon muammosi bilan P.F. Kapterev alohida shug‘ullandi. U pedagogik jarayonlarning ko‘ptomonlama ham ichki, ham tashqi jihatlarini taxlil qiladi va quyidagi xulosalarga keldi: “Ta’lim, o‘qitish, o‘rgatish, tarbiya, pand-nasihat, o‘git va boshqa bir qator so‘zlar turli xususiyat, jihatlar, vosita va vaziyatlarni ifodalaydi, lekin ularning hammasi yagona pedagogik jarayondir”.

▪ XX asrning 70-yillarida Yu.K. Babanskiy, B.S.Ilin, V.M.Korotov, B.V.Kraevskiy, B.T.Lixachev, Yu.P. Sokolnikov va boshqalar yagona pedagogik jarayonga ilmiy qiziqish bilan qarashdi.

▪ Pedagogik jarayonning mohiyati tizimli metodologik yondashuv asosidagina zamonaviy mualliflar tomonidan ochib berildi. U pedagogik ob’ektlarni tizimlar sifatida qarashni taklif etadi, aynan: tarkibiy qismlarining tuzilishini, ular orasidagi o‘zaro aloqadorlikni aniqlash kabilarni o‘zida jamlaydi.

▪ **Pedagogik jarayon**–pedagogik fanlarning eng muhim, asosiy kategoriyalaridan biri.

▪ **Pedagogik jarayon** tarbiyachilarning pedagogik faoliyati boshqaruvchilik roli tufayli faol hayotiy faoliyat natijasida bolaning o‘zini-o‘zi o‘zgartirishining maqsadga yo‘naltirilgan mazmundor, tashkiliy harakatidir.

▪ U haqiqatdan ilmiy asoslangan, rivojlantiruvchi va takomillashib boruvchi tizim sifatida mavjud bo‘ladi hamda tarbiya qonuniyatlari, tarbiyachilarning ijodkorligi va ta‘lim oluvchilarning yosh bilan bog‘liq o‘zgarishlari dinamikasiga asoslanadi.

▪ Pedagogik jarayon boshqa barcha ijtimoiy jarayonlar (iqtisodiy, siyosiy, axloqiy, madaniy va boshqalar) bilan chambarchas bog‘langan. Uning mohiyati, mazmuni va yo‘nalganligi ijtimoiy jarayonlarning holati, ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlarining real o‘zaro harakatiga bog‘liq bo‘ladi.

▪ Ta‘lim-tarbiya jarayonining asosiy xususiyati-**yagonalik**, undagi barcha muhim tarkibiy qismlarni saqlab qolish zaruriyati.

▪ **Yaxlitlik** asosiga ta‘lim, tarbiya va rivojlanish birligini ta‘minlash pedagogik jarayonning mohiyatini tashkil etadi.

▪ Pedagogik jarayon-ko‘plab jarayonlarning ichki aloqadorligi yig‘indisidir. Unda o‘qitish, ta‘lim, tarbiya, shaxsning shakllanishi va rivojlanishi jarayonlari **birlashadi**.

▪ Pedagogik jarayonning umumiyligi va birligi uni tashkil etuvchi barcha jarayonlarni yagona maqsadga bo‘ysundiradi. Pedagogik jarayonning murakkab ichki munosabatlari:

- uni tashkil etuvchi jarayonlarning birligi va mustaqilligi;
- undagi jarayonlarning yaxlitligi va teng huquqliligi;
- umumiy mavjudlik va o‘ziga xoslikni saqlashda namoyon bo‘ladi.

▪ Pedagogik jarayonga uning tarkibiy qismlarining o‘zaro aloqadorlikda qonuniy joy egallashi birligini o‘zida ifoda etuvchi yagona tizim sifatida qarash mumkin. **Tuzilish** (struktura)—bu tarkibiy qism(element)larning tizimdagi joylashuvidir. Tizimlarning tuzilishi tarkibiy qismlarni qabul qilish mezonlarida belgilangani bo‘yicha, bundan tashqari ular orasidagi aloqadorlikda tashkil etiladi. Pedagogik jarayonning o‘zi maqsad, vazifa, mazmun, metodlar, pedagog va tarbiyalanuvchilarning o‘zaro harakati shakllari, shu bilan birga erishilgan natijalar bilan xarakterlanadi.

▪ Pedagogik jarayonda ishtirok etadigan tizim tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- pedagog-tarbiyachilar;
- tarbiyalanuvchilar;
- tarbiyaviy shart-sharoitlar.

▪ Jarayonning **aniq maqsadli tarkibiy qismi** pedagogik faoliyatning barcha ko‘p obrazli maqsad va vazifalarini: bosh maqsad – har tomonlama va barkamol shaxsni tarbiyalashdan – alohida sifatlarni shakllantirishning aniq vazifasigacha o‘z ichiga qamrab oladi.

▪ Jarayonning **aniq maqsadli tarkibiy qismi** pedagogik faoliyatning barcha ko‘p obrazli maqsad va vazifalarini: bosh maqsad – har tomonlama va barkamol

shaxsni tarbiyalashdan – alohida sifatlarni shakllantirishning aniq vazifasigacha o‘z ichiga qamrab oladi.

▪ **Mazmunli tarkibiy qism** umumiy maqsad bilan birga, xuddi shunday aniq vazifani qo‘yadigan ma‘noni aks ettiradi.

▪ **Faoliyatli tarkibiy qism** – jarayonni tashkil etish va boshqarishda busiz belgilangan natijalarga erishish mumkin bo‘lmagan pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning o‘zaro harakati va ularning hamkorligi. Mazkur tarkibiy qism pedagogik adabiyotlarda yana tashkiliy yoki tashkiliy-boshqaruvli deb ham nomlanadi.

▪ Jarayonning **natijali tarkibiy qismi** uni amalga oshishi samaradorligini aks ettiradi, qo‘yilgan maqsad bilan bog‘liqlikda muvafaqqiyatli o‘zgarishlarga olib kelish bilan xarakterlanadi.

2. Maktabgacha ta‘lim fanlari mazmuniga qo‘yiladigan talablar va uni tanlab olish mezonlari.

Maktabgacha ta‘lim turkum fanlarini o‘qitish qonuniyatlari

▪ **Pedagogik jarayon qonuniyatlari**–bu ob‘ektiv mavjud bo‘lgan, takrorlanadigan, barqaror hodisalar orasidagi ma‘lum aloqadorlik, mazkur jarayonning alohida tomoni.

▪ Qonuniyatlar nima va pedagogik jarayonda qanday bog‘langan, nima bilan u bog‘liqlikda ekanligini ko‘rsatadi.

▪ Pedagogik taraqqiyot sifatidagi bu qadar murakkab, katta va dinamik tizimda ko‘plab turli tavsifiy aloqalar namoyon bo‘ladi.

▪ Zamonaviy pedagogikada pedagogik jarayon qonuniyatlarining yagona tas-nifi mavjud emas. Shu sababli quyida mavjud tasniflardan ba‘zilarini ko‘rib o‘tamiz.

▪ I. P. Podlasiy tasnifi bo‘yicha:

✓ Tarbiya va ijtimoiy tizimlarning aloqadorligi: aniq tarixiy sharoitlardagi tarbiya xarakteri jamiyatning ehtiyojlari, iqtisodiy, milliy-madaniy o‘ziga xosliklari bilan aniqlanadi.

✓ Ta‘lim va tarbiya orasidagi: bu jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligini, ularning ko‘ptomonlama o‘zaro ta‘sirini, birligini belgilab beruvchi aloqadorlik.

✓ Tarbiya va faoliyatning aloqadorligi: tarbiyalash – faoliyatning turli turlariga tarbiyalanuvchilarni jalb etish demakdir.

✓ Tarbiya va shaxs faolligining aloqadorligi: agar uning ob‘ekti (shaxs) bir paytning o‘zida sub‘ekti sifatida aks etsa, tarbiya muvafaqqiyatli amalga oshadi, ya‘ni shaxs o‘zining faol xulq-atvorini, shaxsiy erkinligini, mustaqilligini, faoliyatdagi ehtiyojini namoyon etadi.

✓ Tarbiya va muloqotning aloqadorligi: tarbiya jarayoni har doim odamlar – o‘qituvchilar va ta‘lim oluvchilarning o‘zaro harakatida kechadi.

✓ Bola tarbiyasi muvafaqqiyati to‘g‘ridan-to‘g‘ri shaxslararo aloqalar-ning intensivligi va boyligiga bog‘liq bo‘ladi.

✓ Pedagogik jarayonning dinamik qonuniyati-ta'lim oluvchining keyingi barcha muvafaqqiyatlarining qimmatini uning dastlabki bosqichlardagi muvafaqqiyatiga bog'liq bo'ladi.

✓ Pedagogik jarayonda shaxsning rivojlanishi qonuniyati – shaxs rivoji darajasi va sur'ati:

- irsiyat;
- tarbiya va o'quv muhiti;
- pedagogik ta'sir etish usul va vositalarining qo'llanishiga bog'liq bo'ladi.

✓ O'quv-tarbiya jarayonini boshqarish qonuniyati–pedagogik ta'sirning samaradorligi:

- ta'lim oluvchilar va pedagoglar orasidagi qayta aloqalarning intensivligi;
- ta'lim oluvchilarga ko'rsatiladigan korrektsiyali ta'sirlarning asoslanganligi hamda xarakteri, qimmatiga bog'liq bo'ladi.

✓ Pedagogik jarayonda hissiyot, mantiqiylik va amaliyotning birligi qonuniyati –o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligi:

- hissiy idrokning sifati va intensivligi;
- idrok etilganing mantiqiy anglanishi;
- anglanganing amaliy qo'llanilishiga bog'liq bo'ladi.

✓ Tashqi (pedagogik) va ichki (bilish) faoliyatning birligi qonuniyati–pedagogik jarayonning samaradorligi:

- pedagogik faoliyatning sifati;
- tarbiyalanuvchilarning shaxsiy o'quv-tarbiyaviy faoliyatining sifatini shart qilib qo'yadi.

▪ **M. Kodjaspirov bo'yicha:**

✓ Ijtimoiy shart-sharoitlar bilan shartlanganlik qonuniyati: ta'lim va tarbiyaning ijtimoiy ehtiyojlar va sharoitlarga bog'liqligi.

✓ Inson tabiati bilan bog'langanlik qonuniyati:

- shaxsni shakllantirishda muloqot va faoliyatning hal qiluvchilik roli;
- ta'lim va tarbiyaning ta'lim oluvchilarning yosh va individual o'ziga xosliklariga bog'liqligi.

✓ Tarbiyaviy jarayon mohiyatining shartlanganlik qonuniyati:

- tarbiya, o'qitish, ma'lumot va shaxs rivoji jarayonlarining o'zaro bog'liqligi;

• o'quv-tarbiyaviy jarayonda shaxs va ijtimoiy guruhlarining o'zaro aloqasi.

▪ M.Kodjaspirovning mazkur tasnifi Yu.K.Babanskiyning tasnifiga juda yaqin. Yagona pedagogik jarayonning qonuniyatlari, aynan akademik **Yu.K.Babanskiy** tomonidan sodda va tushunarli ochib berilgan:

✓ Ta'lim va tarbiya jamiyatning ehtiyojlari va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlariga bog'liq holda amalga oshadi.

✓ Tarbiya, o'qitish, ma'lumot va rivojlanishning o'zaro bog'liqligi qonuniyati.

✓ Tarbiya va o'zini-o'zi tarbiyalashning birligi qonuniyati.

✓ Ta'lim va tarbiya jarayonida muloqotning hal qiluvchilik roli qonuniyati.

✓ Pedagogik jarayonda ta'lim oluvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish.

✓ Pedagogik jarayonda jamoa va shaxsning o'zaro aloqadorlik qonuniyati.

✓ Pedagogik jarayon vazifalari, shakllari, metodlarining o'zaro aloqadorlik qonuniyati.

▪ Yagona pedagogik jarayon qonuniyatlari singari tamoyillari masalasida ham turli qarashlar mavjud. Hatto ba'zi pedagoglar ularni qonuniyat sifatida e'tirof etishga moyildirlar. Biroq yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, qonuniyatlar ob'ektiv, eng muhim, barqaror, o'zgarishda, shu bilan birga, aniq sharoitlardagi harakatni ifoda etadi. Pedagogik jarayon qonuniyat-laridan uni samarali tashkil qilishga nisbatan muayyan muhim talablar kelib chiqadiki, buni tamoyillar (prinsiplar) deb ataymiz.

▪ Yagona pedagogik jarayon tamoyillarining ham hozirgacha turli tasniflari adabiyotlarda o'z aksini topgan. Agar ularni sinchiklab o'rganib chiqilsa, tasniflarning bir-biriga yaqinligini ko'rish mumkin. Shu sababli biz quyida ko'pchilik tomonidan tushunarli deb topilgan ikkita (Yu.K.Babanskiy, B.T.Lixachev) tasnifini berishni ma'qul deb topdik.

▪ **Yagona pedagogik jarayon tamoyillarining Yu.K.Babanskiy bo'yicha tasnifi:**

✓ pedagogik jarayonning maqsadga yo'naltirilganligi;

✓ ta'lim va tarbiya mazmunining ilmiyligi;

✓ ta'lim oluvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, tushunarlilik;

✓ tizimlilik va ketma-ketlik;

✓ onglilik, faollik, tashabbuskorlik, ta'lim oluvchilarning ijodkorligi;

✓ ta'lim va tarbiyaning ijtimoiy foydali, ishlab chiqarish mehnati bilan aloqasi;

✓ ta'lim va tarbiyaning jamoaviy xarakteri;

✓ ko'rgazmalilik;

✓ ongli talabchanlik bilan birgalikda ta'lim oluvchi shaxsini hurmat qilish;

✓ ta'lim va tarbiyaning qo'lay metod, shakl va vositalarini tanlab olish;

✓ sababiylik, onglilik hamda ta'lim, tarbiya va rivojlanishining amaliy natijalari;

✓ tarbiyaga kompleks yondashuv.

▪ **B. T. Lixachev tasnifi:**

✓ o'quv-tarbiya jarayonining ijtimoiy-qadriyatli maqsadga yo'nalganligi;

✓ ta'lim oluvchilar faoliyatining turli turlarining o'zaro harakatini tashkil etishga kompleks yondashuvni amalga oshirilishi;

✓ butun o'quv-tarbiyaviy ishlarning hayot bilan bog'liqligi;

✓ ta'lim va tarbiya jarayonida har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish, jamoada ta'lim va tarbiya;

✓ ta'lim oluvchilarga talabchanlik va hurmatning birligi;

✓ ta'lim oluvchilar hayotiga rahbarlik qilishda ularning tashabbuskorliklarini hisobga olish;

✓ barcha ta'lim oluvchilar hayotini estetizasiyalash;

✓ ta'lim va tarbiyaning boshqaruvchilik roli;

✓ ta'lim oluvchilarning bilish, mehnat va boshqa faoliyatlarini rag'batlantirishni hisobga olish, ularda ishga bevosita qiziqish uyg'otish orqali axloqiy-irodaviy kuchini faollashtirish;

✓ ta'lim oluvchilarda barcha turdagi fikrlashni rivojlanishini hisobga olish, ketma-ketlik va tizimlilik;

✓ ko'rgazmalilik;

✓ tushunarlilik;

✓ sababiylik.

▪ Umuman olganda, yagona pedagogik jarayon va uning tarkibiy qismlarining umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligiga xizmat qiladi.

Zamonaviy fanga aniq qonuniyatlar ko'plab soni ma'lumdir. Ular qatoriga quyidagilar kiradi:

1. Didaktik qonuniyatlar.

2. Gnoseologik qonuniyatlar.

3. Psixologik qonuniyatlar.

4. Kibernetik qonuniyatlar.

5. Sotsiologik qonuniyatlar.

6. Tashkiliy qonuniyatlar.

3. Maktabgacha ta'lim fanlari talabalarning maxsus kompetensiyalarini shakllantiruvchi omil sifatida.

Ta'lim tamoyillari. Didaktik tamoyillar (didaktika tamoyillari) o'quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga ko'ra tashkil etiluvchi ta'lim jarayonining tashkiliy shakl va metodlari, asosiy qoidalari mohiyatini belgilovchi mazmundir. Ta'lim tamoyillarida ta'limning aniq, tarixiy tajribaga asoslanuvchi me'yoriy asoslari (qoidalari) o'z ifodasini topgan. Ta'lim tamoyillarini bilish o'quv jarayonini uning qonuniyatlari asosida tashkil etish, uning maqsadlarini asosli ravishda belgilash va o'quv materialini mazmunini tanlab olish, maqsadga muvofiq ta'lim shakli va metodlarini tanlash

Jamiyatning ijtimoiy ehtiyojiga, fan va ishlab chiqarishning hozirgi darajasiga tayanib, didaktika o'zining o'rganish predmetini ishlab chiqadi, ta'limning maqsadi (nega o'qitiladi), yosh avlodni nimaga tayyorlanadi, ta'limning mazmuni (nimaga o'rgatiladi), ta'limni tashkil etishning shakl va metodlari (qanday o'qitish) va uning natijalarini hisobga olish, nazorat qilish.

Tamoyil-rahbar g'oya, asosiy qoida, faoliyatga, xulqqa nisbatan qo'yilgan asosiy talabdir.

Ta'lim tamoyili-ta'lim jarayoniga quyiladigan asosiy talabdir.

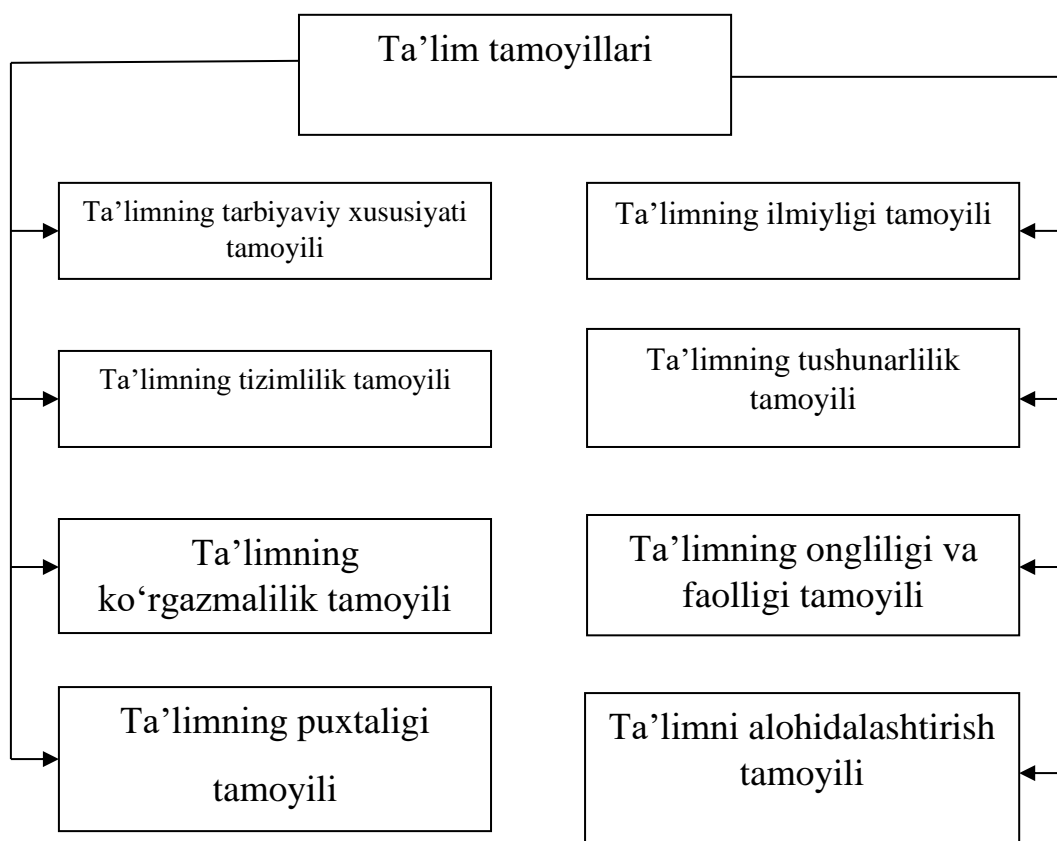
Ta'lim tamoyillari o'zida tarixiylik xususiyatini namoyon etadi. Ta'lim nazariyasi va amaliyoti rivojlanib borgan, ta'lim jarayonining yangi qonuniyatlari kashf etilishi bilan ta'limning yangi tamoyillari ham shakllanadi,

eski ko‘rinishlari o‘zgardi. Bu ishlar bugungi kunda ham davom etadi. O‘qitish va tarbiyalash qonuniyatlarini aks ettiradigan yaxlit pedagogik jarayonning umumiy tamoyillarini keltirib chiqarishga urinishlar ko‘zga tashlanmoqda.

Tamoyillar ta‘lim jarayonining mohiyati, qoidalar esa uning alohida tomonlarini aks ettiradi.

1. Ta‘limning tarbiyaviy xususiyatli tamoyili.
2. Ta‘limning ilmiyligi tamoyili.
3. Ta‘limning tizimlilik tamoyili.
4. Ta‘limning tushinarlilik tamoyili.
5. Ta‘limning ko‘rgazmalilik tamoyili.
6. Ta‘limning ongliligi va faolligi tamoyili.
7. Ta‘limning puxtaligi tamoyili.
8. Ta‘limni alohidalashtirish tamoyili.

Ta‘lim tamoyillariga quyidagilar kiradi

Ta‘limning tarbiyaviy xususiyati tamoyili Bu tamoyil bir qancha yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshiriladi:

- material mazmunini Respublika ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti, mustaqil rivojlanish yo‘lidagi muvaffaqiyatlari, xalqning mehnatidagi yutuqlari, xozirgi zamon fani va texnikasi hamda madaniyati bilan bog‘lash;

- shaxsda ma‘naviy fazilatlarni, intizomlilikni, qatiyatlilikni va mehnatsevarlilikni tarbiyalash;

- ta‘lim jarayonida hosil bo‘ladigan hissiyotlar, kechinmalar va taassurotlarning hosil bo‘lish jarayonini boshqarish;

- aqliy qobiliyatlarining rivojlantirilishi va shakllantirilishini amalga oshirish.

Ta'limning ilmiylik tamoyili. Bizni qurshab turgan borliqni bilish jarayoni murakkab, ziddiyatli bo'lishi, har-xil bosqichlarni, shakllar va turlarni o'z ichiga oladi. Ilmiy bilish. narsaning tashqi tasviridan uning ichki tuzilishini tasvirlashga o'tishidan iboratdir.

Ilmiylik tamoyili amalga oshirishda quyidagi talablarga rioya qilish lozim.

- Bolalarga o'rgatilgan, berilgan har bir ilmiy tushuncha doimiy ravishda takrorlantirilib borishi zarur.

- Ilmiy bilish metodlaridan foydalangan holda, bolalarda mantiqiy tafakkurni o'stirish va ularni ijodiy ishga tayyorlash.

- Bolalarni qidiruv-tadqiqot ishlarini qo'llab-quvvatlang. Ularni eng oddiy tajribalarni o'tkazish asoslari bilan tanishtiring.

Ta'limning tizimlilik tamoyili Ta'limning tizimlilik tamoyili bolalardagi ilmiy bilimlarni mustahkam va chuqur bo'lishiga asoslanadi. Bolalardagi atrof-muhat to'g'risidagi bilimlar, o'quv materiallari o'quv jarayonida ketma-ketlik asosida chuqurlashtirilib borilsagina ularda mantiqiy fikrlash rivojlanib boradi va ular o'quv materialini oson o'zlashtiradilar.

Bir hildagi bilim turli xil metodlar, vositalar bilan berilishi mumkin. Bunda o'kituvchi tushuntirishning eng maqbul metodini tanlab oladi. Amaliy faoliyatga tizimlilik va ketma-ketlik prinsiplarini tadbiq.

Tushunarlilik tamoyili Tushunarlilik tamoyili bolalarni yosh xususiyatlari qonuniyatlariga va bolalarni rivojlanish darajalarini ta'limiy jarayonni tashkil etish va amalga oshirishga mos kelishiga asoslanadi.

Bolani fikirlash darajasiga, to'plagan bilimlari hajmiga, o'zlashtirgan malaka va ko'nikmalariga mos bo'lgan bilimlarga ularga tushunarli bo'ladi.

Bolalar olgan bilim, shakllangan ko'nikma va malakalar ularning rivojlanish darajasini belgilasa, shaxsiy tajribasi bilan isbot qilinib, amaliyotda qo'llansa u bilim tushunarli bo'ladi.

Tushunarlilik tamoyili yengildan-og'irga, aniqdan-noaniqqa, oddiydan-murakkablikka kabi qoidalarga rioya qilinadi.

Tushunarlilik tamoyili amalga oshirida quyidagi talablarga rioya etish lozim:

-bola o'rgatiladigan va beriladigan bilimlar ularni yosh xususiyatlariga va har bir yoshda qabul qilish imkoniyatlariga mos bo'lishi lozim;

-bola ongi va aqli belgilangan predmetni o'rganishga tayyorlangan bo'lishi lozim.

Ta'limning ko'rgazmalilik tamoyili. Ko'rgazmalilik tamoyili- ta'lim jarayonida juda keng qo'llaniladi.

Ta'limning ko'rgazmalilik tamoyiliamal qilish, demak bu-ko'rgazmali qurollarga tayanish, bolalar hissiy bilishining barcha jihatlariga rahbarlik qilish va boshqarishdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalari uchun ko'rgazmali qurollardan foydalanish rivojlantiruvchi ahamiyatga egadir. Chunki ular umumlashtirish, tahlil va tahlildan xulosa chiqarish jarayonining shakllanishiga yordam beradi.

Ta'limning ongliligi va faolligi tamoyili. Bu ta'lim jarayonida asos qilib olingan qoida sifatida quyidagi uchta muhim jihatini o'z ichiga oladi:

- bolalar tomonidan o'quv materiallarining ongli ravishda tushunilishi;
- mashg'ulotlariga ongli munosabatda bo'lish;
- bilish faoliyatining shakllanishi.

Bolalarning bilim olishga ongli munosabatda bo'lishi-bu bolaning mtm ga, mashg'ulotlarga, o'rtoqlariga o'ziga bo'lgan munosabati tushuniladi. Ongli munosabatni shakllantirish avvalo ta'limning mazmuni va ta'lim berish metodlariga bog'liq. Mashg'ulot qiziqarli bo'lsagina bola intilib turadi. Bu o'rinda ko'p narsa tarbichiga, uning ish uslubiga, bolalarga bo'lgan munosabatiga bog'liq.

O'qitishning puxtaligi tamoyili Ta'lim berishning muhim vazifalaridan biri mustaqil bilim olishga, malaka va ko'nikmalar ta'sir qilishga erishishdan iboratdir.

Bilimlarni o'zlashtirishning puxtaligi quyidagi omillarga bog'liq:

- tushuntirishning ilmiyligi va tizimlilikligi,
- tushunishning ongliligi,
- bolalarning bilish faolligi,
- o'qish sabablariga,
- kitoblarning sifatiga,
- o'qituvchining mahorati va h.k.zalarga.

Ta'limni alohidalashtirish tamoyili. Mashg'ulot olib borishda jamoa holda o'quv faoliyati tashkil qilinadi.

Ayrim bolalar bunda tez o'zlashtirish qobiliyatiga, ayrimlari sekin o'zlashtirish qobiliyatiga egadir. Bolalarning yosh xususiyati ham o'zlashtirishga ijobiy yoki salbiy ta'sir qiladi.

Shu sabablarga asosan ta'lim berish darajalashtiriladi (differensiyalashtirish) va alohidalashtiriladi (individuallashtirish).

Yuqorida qayd etilgan tamoyillarning barchasi qamrovli tarzda qullanilmaydi. Ularning har biriga ijodiy tarzda yondashiladi.

Ta'lim tamoyillarni qo'llashda quyidagi tavsiyalarga rioya qilish kerak:

1. Tarbiyachi faqat bir ta'lim tamoyiliga suyanmasligi kerak. Asosan ularning tartibiga, ilmiy asoslangan maqsad tanlashga, metodlarni belgilashga va bolalar faoliyatini tashkil qilish vositalarini ajratishga va o'kuv jarayonini tashkil qilishga e'tibor berish lozim.

2. Tarbiyachi har bir tamoyilni va ularning tartibiga, asosiy qonunlar va qonuniyatlarni hayotga tatbiq etuvchi, hoziri davr ta'lim konsepsiyasining negizi deb bilishi kerak.

3. Tarbiyachi pedagogik jarayonning o'zaro ta'sir etuvchi qismlarini bilishi hamda ta'lim tamoyilini qonuniyatlariga suyangan va pedagogik jarayonning uyg'unlikda bo'lishiga erishgan holda, qismlarning o'zaro ta'sirini tartibga solishi kerak.

Maktabgacha ta'lim metodikasi turkum fanlarini o'qitishga zamonaviy yondoshuvlar.

Ma'lumki, davlat va jamiyat rivojining har bir bosqichi shaxs, jamiyat va davlatning ijtimoiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, ma'naviy-ma'rifiy va madaniy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda didaktikaning tarixiy va mantiqiy birlikning metodologik prinsipiga muvofiq ta'lim tizimi oldiga muayyan davlat va ijtimoiy buyurtmalarni qo'yadi.

Ta'lim jarayonini rejalashtirish professor-o'qituvchilar faoliyatining asosiy jihatlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bunda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar vakuum ostida emas, balki ta'lim muassasining sharoitidan kelib chiqqan holda bajariladi. Professor-o'qituvchilardan albatta ular faoliyat ko'rsatadigan ta'lim muassasasi madaniyatini, tashkilotning maqsadini va dunyoqarashini, intilishini, qadriyatlarini va xarakterini tushunishi kutiladi. Muassasaning madaniyati va qadriyatlari albatta o'quv dasturiga ta'sir ko'rsatadi.

Xorijdagi oliy ta'lim muassasalarining ko'pchiligi o'zlarining vazifalarini bajarishda talabalarga muassasa maqsadlari va bitiruvchi

o'ziga xos xislatlari to'g'risida fikrini berib boradi. Mazmunan bu umumiy tushunchalarda mazkur universitetda tahsil berilayotgan kurslar va dasturlar bo'yicha talabaga kutilayotgan natijalarni beradi. Ushbu muassasa talablari albatta maxsus fanlar va fanlararo o'quv dasturlarida aks ettirilgan va belgilangan bo'lishi lozim.

Masalan, Oklend universitetida yaxshi hujjatlashtirilgan bitiruvchi profili mavjud bo'lib, unda qo'yidagilar ko'rsatiladi:

Oklend universitetida bakalavr yo'nalishida tahsil olib bitirgan talaba yuqori darajadagi bilimlarni egallab, ham mutaxassis bilimlariga, ham umumiy intellektual ko'nikmalarga va hayotiy tajribaga ega bo'ladi va bu uning ishga joylashuvida, fuqarolik burchlarini bajarishda, shuningdek davomiy ta'lim olish va malakasini oshirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Bitiruvchi profili talabaning tahsil olishida ham muassasa va ham dastur darajasidagi olinishi kutilayotgan natijalarni yaqqol ifodalab beradi. Shu sababli profil maxsus fanlarga asoslangan natijalar tavsiflari va o'quv dasturlarini ishlab chiqish uchun yo'riqnoma bo'lib hisoblanadi. Professor-o'qituvchilarning fakultetlar, maktablar va kafedralardagi roli ushbu maqsadlarga erishish uchun o'quv dasturlarini, o'qitish metodikasini va strategiyasini, pedagogik va ta'lim imkoniyatlarini ishlab chiqishdan iborat (Maki, 2004). Ko'plab universitetlar Bitiruvchi profiliga yoki Bitiruvchi xislatlari tavsifiga ega yoki ularni ishlab chiqmoqda.

O'quv dasturini ishlab chiqishda o'rganish natijalari yondashuvi hali yangiligicha qolmoqda, va ko'plab professor-o'qituvchilar boshida ushbu yondashuvni ham xodimlar, ham talabalar uchun tushunarli va mazmunli tavsiflab berishda qiynalishadi.

Respublikamiz mustaqillikka erishgach, ta'lim ijtimoiy sohadagi ustuvor yo'nalish deb belgilandi, oliy ta'limni joriy etishning metodologik va nazariy asosi bo'lgan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da oliy ta'lim tizimi oldiga har tomonlama kamol topgan, jamiyatda

turmushga moslashgan, ta'lim va kasb-hunar dasturlarini ongli ravishda tanlagan va keyinchalik puxta o'zlashtirgan, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, psixologik-pedagogik va boshqa tarzdagi sharoitlarni yaratish, jamiyat, davlat va oila oldidagi o'z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalash kabi davlat buyurtmalari qo'yilgan.

Jamiyatimizda sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy, mafkuraviy, ma'naviy-ma'rifiy o'zgarishlar, huquqiy-demokratik jamiyat qurish tamoyillari hisobga olingan holda yaratilgan "Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar" nomli risolada ta'lim tizimi oldiga ijtimoiy buyurtmalar qo'yilgan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda mazkur davlat va ijtimoiy buyurtmalardan oliy ta'lim muassasalarida maxsus fanlarni o'qitishga qo'yiladigan maqsad va vazifalar shakllantiriladi.

Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlarini o'qitishda o'qituvchi mazkur buyurtmalarni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar:

- Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlarini o'qitish jarayonida talaba-yoshlarni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalash, ma'rifiy ishlarning samarali shakllari va usullarini ishlab chiqish va joriy etish;

- Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlardan tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonida innovasion va axborot-kommunikativ texnologiyalardan foydalanish;

- Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlarini o'qitishda tayyorgarlikning modul tizimidan foydalangan holda o'qitish jarayonini jadallashtirish;

- xalqning boy ma'naviy va intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida maxsus ta'limning insonparvarlik yo'nalishini ta'minlash;

- Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlaridan ta'lim jarayonining o'quv-metodik majmualar va didaktik ta'minotning yangi avlodi silabusni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

- milliy mustaqillik prinsiplari va xalqning boy intellektual merosi hamda umumbashariy qadriyatlar ustuvorligi asosida maxsus ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida talaba-yoshlarning ma'naviy va ahloqiy fazilatlarini rivojlantirish;

- Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlarini o'qitish jarayonida talaba-yoshlar ongi va qalbiga milliy g'oya va mafkurani singdirish, ta'lim muassasalarida mafkuraviy tarbiyani bugungi kun darajasiga ko'tarish;

- Ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim va tarbiyani uzviylashtirish orqali talabalarning barkamolligini ta'minlash, huquqiy, iqtisodiy, ekologik va sanitariya-gigienik ta'limi hamda tarbiyasini takomillashtirish;

Bo'lajak pedagog kadrlarning mafkura borasidagi bilimlarini chuqurlashtirishni bajarish lozim.

Mazkur buyurtmalar asosida oliy ta'lim muassasalarida Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlarini o'qitishga zamonaviy yondoshuvlar mavjud:

1. Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlarini o'qitish jarayoniga tizimli yondoshuv;

2. Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlarini o'qitish jarayoniga modulli yondoshuv;

3. Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlarini o'qitish jarayoniga innovasion yondoshuv;

4. Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlarini o'qitish jarayoniga talaba shaxsiga yo'naltirilgan yondoshuv.

Mazkur yondoshuvlarga xos xususiyatlarni aniqlash Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlarini o'qitish metodikasining dolzarb muammolari sanalib, har biri mashg'ulotlar davomida alohida ko'rib chiqiladi.

Yuqorida qayd etilgan yondoshuvlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun avvalo oliy ta'lim tizimida barcha o'quv fanlari, xususan Maktabgacha ta'lim metodikasiturkum fanlaridan tashkil etiladigan o'qitish jarayonini ilmiy-nazariy asoslari bo'lgan o'qitish prinsiplari va qonuniyatlarini aniqlash lozim.

Ta'lim mazmunini belgilovchi me'yoriy hujjatlar. Ilmiy pedagogik adabiyotlarda ta'lim mazmunini shakllantirishning quyidagi uch bosqichi ko'rsatiladi:

- 1) umumiy nazariy bosqich;
- 2) o'quv bosqichi;
- 3) o'quv materialini o'zlashtirish bosqichi, ya'ni, ta'lim mazmunining o'quv rejasi, o'quv dasturi va darsliklar kabi me'yoriy hujjatlarda o'z ifodasini topishi.

O'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'limi mazmuni davlat ta'lim standarti, o'quv rejaları mazmunida namoyon bo'ladi.

O'quv rejaları quyidagilardan iborat: tayanch, namunaviy va maktab o'quv rejasi.

Umumiy o'rta hamda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari (akademik litsey va kasb-hunar kollejlari) uchun tayanch o'quv rejasi davlat ta'lim standartining tashkiliy qismi hisoblangan asosiy me'yoriy hujjat bo'lib, u namunaviy va amaliy o'quv rejalarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Tayanch o'quv rejasi davlat ta'lim standarti tarkibiy qismi sifatida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

O'quv rejasi-me'yoriy hujjat hisoblanib (ta'lim muassasasi sertifikati) quyidagilarni belgilaydi:

- o'quv yili, chorak (semestr)lar va ta'tillarning davomiyligi;
- ushbu ta'lim muassasasida o'rganiladigan o'quv fanlari tartibi;
- o'qish yillari bo'yicha fanlarni taqsimlash;
- har bir fan bo'yicha yaxlit ta'lim davri va har bir sinf (kurs)da fanlarni o'rganishga ajratilgan soatlar hajmi;
- har bir fanni o'rganishga ajratilgan haftalik soatlar hajmi;
- praktikumlar, ishlab chiqarish va pedagogik amaliyotlar hamda shu kabilarning davomiyligi.

O'quv rejasida, yana shuningdek, aniq bir o'quv muassasi xususiyatlarini aks ettiruvchi, o'quvchilarning erkin tanlovi bo'yicha fakultativ va majburiy mashg'ulotlar aks ettiriladi.

O'quv dasturi-muayyan o'quv fani bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar mazmuni, umumiy vaqtni muhim bilimlarni o'rganilishi bo'yicha taqsimlash, mavzularning ketma-ketligini belgilash hamda ularning o'rganilish darajasini yorituvchi me'yoriy hujjat.

Dasturda o'quv materialining ta'limning har bir yili va har bir sinf, kurs bo'yicha taqsimlanishi tuzilishi asoslab berilgan. Dasturda ko'rsatilgan bilim, malaka va ko'nikmalarni o'quvchilar tomonidan to'la o'zlashtirilishi o'qitish jarayoni muvaffaqiyatliliigi va samaraliligi mezonlaridan biri hisoblanadi.

O'quv dasturlari namunaviy, ishchi va mualliflik bo'lishi mumkin.

Namunaviy o'quv dasturi u yoki bu ta'lim sohasiga nisbatan davlat ta'lim standartlari talablari asosida ishlab chiqiladi. O'quv dasturlari quyidagilardan iborat bo'ladi:

- ushbu fanni o'rganish maqsadlari, o'quvchilarning bilim va malakalariga asosiy talablar, o'qitish tavsiya etiladigan shakl va metodlari haqidagi tushuntirish xati;

- o'rganilayotgan materialning tematik mazmuni;

- kursning alohida savollarini o'rganishga o'qituvchi sarflaydigan taxminiy soatlari hajmi;

- dunyoqarashni shakllantiruvchi asosiy savollari ro'yxati;

- fanlararo va kurslararo bog'liqlikni amalga oshirish bo'yicha ko'rsatmalar;

- o'quv uskunolari va ko'rgazmali qo'llanmalar ro'yxati;

- tavsiya etiladigan adabiyotlar.

Namunaviy o'quv dasturlari Xalq ta'limi hamda Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan tasdiqlanadi, tavsiyanoma xususiyatiga ega bo'ladi. Namunaviy dastur asosida maktab, akademik litsey pedagogik kengashi tomonidan ishchi o'quv dasturlari ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Namunaviy dasturdan farqli ravishda ishchi dasturda regional komponenti ta'riflanadi, o'quv jarayonini metodik, informasion, texnik ta'minlash imkoniyati, o'quvchilarning tayyorgarligi darajasi hisobga olinadi.

Mualliflik o'quv dasturlari davlat standarti talablarini hisobga olgan holda o'quv fanini qurilishi boshqacha mantiqidan iborat bo'lishi, u yoki bu nazariyalarni o'rganishga mualliflik yondashuvi, o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarga nisbatan mualliflik nuqtai nazarini aks ettirishi lozim. Bunday dasturlar ushbu fan sohasida pedagog, psixolog, metodistlarning tashqi retsenziyalariga ega bo'lishi kerak va ular mavjud bo'lganida maktab, akademik litsey hamda kasb-hunar kollejlarning Pedagogik Kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Mualliflik o'quv dasturlari o'quvchilarning erkin tanlovi bo'yicha (majburiy va fakultativ) kurslar tashkil etishda keng foydalaniladi.

O'quv fani ta'lim muassasalarida o'quvchilarning yosh, idrok etish imkoniyatlariga muvofiq ularga muayyan fan sohasi bo'yicha umumiy yoki mutaxassislik bilimlarini berish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni ta'minlovchi manbadir.

O'quv fanining mazmuni har bir pedagog tomonidan ixtiyoriy belgilanmaydi, balki ijtimoiy hodisa sifatida ta'limning tarixiy rivojlanishi

davomida ishlab chiqiladi. O'рта maktab, akademik litsey va kasb-hunar kolleji o'quv fanlarini ilmiy bilimning umumiy tuzilishiga mos ravishda shakllantirish kerak deb hisoblovchi nuqtai nazar eng keng tarqalgan va tan olingan hisoblanadi.

Ta'lim mazmuni va o'quv dasturlari o'quv adabiyotlarida loyihalashtiriladi. Bunday adabiyotlar sirasiga darsliklar va o'quv_qo'llanmalari kiradi.

O'quv adabiyotlari orasida darslik alohida o'rin tutadi. Darslik muayyan o'quv fani bo'yicha ta'lim maqsadi, o'quv dasturi va didaktik talablarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlari to'g'risidagi ma'lumotlarni beruvchi manba bo'lib, u mazmuni va tuzilishiga ko'ra fan bo'yicha yaratilgan o'quv dasturiga mos keladi. Namunaviy o'quv dasturlari asosida yaratilgan darsliklar maqsadga muvofiq holda Respublika Xalq ta'limi, Oliy va o'рта maxsus ta'lim Vazirliklari tomonidan barcha maktablar, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun tavsiya etiladi. G'oyaviy va metodik jihatdan mukammal bo'lgan darslik ta'lim mazmuniga qo'yiladigan barcha talablarga javob bera olishi, o'quvchilar uchun qiziqarli, iloji boricha qisqa, tushunarli, ko'rgazmalilik nuqati nazaridan estetik xususiyatga ega bo'lishi kerak.

Darslik bir vaqtning o'zida ham barqaror, ham qulay tarkibiy tuzilmaga ega bo'lishi kerak. Darslik barqarorligiga ko'ra mustahkam asosga ega, mobilligiga ko'ra ega asosiy tuzilmaga dahl etmagan holda yangi bilimlarni tezlikda kiritish imkoniyatini namoyon etadi. Ularga qo'yiladigan talablar turli-tuman va qarama-qarshi bo'lib, mukammal darsliklarning yetishmovchiligi doimo his etiladi. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda muqobil, parallel darsliklar nashr etiladi, shu sababli o'qituvchilar va o'quvchilar ular orasidan eng yaxshilarini tanlab olish imkoniyatiga egalar.

Darslik o'quvchilarning ta'lim jarayonida, ongli ravishda va faol ishtirok etishlari, o'quv materialini to'la o'zlashtirishlarini ta'minlashi kerak. Ana shu masalalarni hal etish yo'lida darsliklar quyidagi vazifalarni bajaradi:

1) motivasion vazifa-bu vazifa o'quvchilarni ushbu fanni o'rganishga yo'naltiradigan, ularda ishga pozitiv munosabati va qiziqishini shakllantiruvchi rag'bat (sabab)larni hosil qilishdan iborat;

2) axborot vazifasi o'quvchilarga axborotlarni yetkazish, samarali usullar yordamida ularning bilimlari hajmini kengaytirishga imkon beradi;

3) nazorat-tuzatish (mashq qilish) vazifasi-ta'lim jarayoni, uning natijalarini tekshirish, o'quvchilarda o'zini baholash va tuzatish layoqati hamda zarur bo'lgan ko'nikma, malakalarni shakllantirish uchun o'rganish mashqlarini tavsiya etishni nazarda tutadi.

4) muvofiqlashtirish vazifasi material ustida ishlash jarayonida ta'limning boshqa vositalari (xaritalar, ko'rgazmali materiallar, diapozitiv va boshqalar)ni jalb etishni ifodalaydi;

5) rivojlantiruvchi –tarbiyalovchi vazifasi darslik mazmunining o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy ta'sir ko'rsatishi, kitoblar bilan ishlash jarayonida ulardan mehnatsevarlik, faol fikrlash, ijodiy qobiliyat kabi sifatlarni shakllantirishdan iborat;

6) o‘qitish vazifasi darslik bilan ishlashda mustaqil bilim olish uchun zarur bo‘lgan konpekt yozish, umumlashtirish, asosiysini ajratib ko‘rsatish, mantiqiy eslab qolish kabi malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam berishida ko‘zga tashlanadi.

Ta’lim mazmuni o‘quv materialini darajasida darsliklar bilan bir qatorda turli xil o‘quv qo‘llanmalari: adabiyot va tarix xrestomatiyalari, spravochniklar, matematika, fizika, ximiya bo‘yicha masalalar to‘plamlari, geografiya, biologiya bo‘yicha atlaslar, til bo‘yicha mashqlar to‘plamlari va boshqalarda ochib beriladi. O‘quv qo‘llanmalari darslikning ba’zi tomonlarini kengaytiradi va aniq masalalarni hal etish maqsadiga ega bo‘ladi (axborot, mashq qilish, tekshirish).

Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha fanlardan o‘quv-metodik komplekslar tayyorlash.

Maktabgacha pedagogika turkum fanlari o‘qituvchisi o‘quv-me’yoriy xujjatlar asosida o‘zi o‘qitadigan fani bo‘yicha o‘quv-metodik kompleks yaratadi. O‘quv-metodik kompleks tushunchasi turli tadqiqotchilar tomonidan turlicha talqin etilgan bo‘lib, bu tushunchalarning mohiyatini to‘laroq anglash uchun ular tomonidan o‘quv-metodik kompleksga berilgan ba’zi ta’riflarni keltirib o‘tamiz.

Ye.Pichugina o‘zining tadqiqot ishlarida quyidagicha ta’rif beradi: “**O‘quv-metodik kompleks** – bu fanning o‘quv maqsad va vazifalarini to‘liq va samarali joriy etish uchun mo‘ljallangan o‘quv dasutrlari, darslik va o‘quv qo‘llanmalar, didaktik materiallar va o‘qituvchi uchun metodik ko‘rsatmalar majmuidir”.

Yu.K.Babanskiy **o‘quv-metodik kompleksni** zamonaviy ta’limda o‘quv-tarbiya masalalarini yechishga qaratilgan o‘zaro organik bog‘langan o‘quv-metodik qo‘llanmalar to‘plami deb ta’riflaydi.

Bugungi kunda o‘quv-metodik komplekslarida qo‘yidagilar bo‘lishi shart qilib qo‘yilgan:

- o‘quv va ishchi dasturlar,
- taqvim-mavzuiy reja,
- ma’ruza, seminar va amaliy mashg‘ulotlar hamda mustaqil ta’limning texnologik modeli va texnologik xaritasi,
- ma’ruza matnlari,
- seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari ishlanmalari,
- mustaqil ta’lim topshiriqlari,
- asosiy va qo‘shimcha adabiyotlar ro‘yxati,
- prezentasiyalar,
- nazorat va baholash uchun topshiriqlar,
- sillabus,
- fanni o‘qitishga doir tashkiliy ko‘rsatmalar

O‘quv-metodik komplekslarni **ishlab chiqish vazifalari**:

1. O‘quv-metodik ta’minotni tayyorlash.
2. Ishlab chiqarish , fan, texnika va ish beruvchilarning talablarini inobatga olgan xolda fan mazmunini tizimlashtirish.

3. Sifatli mutaxassislarni tayyorlashni ta'minlovchi o'quv-metodik va boshqa materiallar bilan o'quv jarayonini ta'minlash.

4. Ta'lim jarayoniga faol usul va innovasion pedagogik texnologiyalarni joriy etish.

5. Talabalarning mustaqil ishlarini va ularning bilimlarini nazorat qilishni to'g'ri tashkillashtirish va rejalashtirish.

6. Elektron darslik, o'quv metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish uchun o'quv metodik materiallar ishlab chiqish.

7. O'quv jarayonini sifatini tizimli nazorat qilish imkoniyatini yaratish.

O'quv-metodik komplekslar:

- talabalar tomonidan o'quv materialini mustaqil o'zlashtirishni;
- talabalar bilimini nazorat qilishni;
- barcha turdagi mashg'ulotlarni tashkillashtirish bo'yicha metodik ta'minotni;

- qo'shimcha axborot ta'minotni **ta'minlashi kerak.**

O'quv jarayonida o'quv-metodik komplekslar:

- o'quv materialini o'zlashtirishda talabalarga amaliy va metodik yordam berish;

- fan bo'yicha o'quv jarayonini tashkillashtirishda va o'tkazishda o'qituvchilarga metodik yordam ko'rsatish;

- o'quv jarayonini metodik ta'minotini takomillashtirishda, uni baholash va rejalashtirishga asos **uchun zarur**

Syllabus (lat. Syllabus Errorum - «ikkilanishlar ro'yxati») - 1864 yilda Rim cherkovi tomonidan ishlab chiqilgan muhokama qilinadigan ta'limot va tamoyillar ro'yxati. Qadimda mazkur atama (lat. syllabus – katalog) Rim cherkovi tomonidan papa tomonidan ishlab chiqilgan qonunlarni kodifikasiyalash uchun qo'llanilgan.

Syllabus – o'qitiladigan fanning manbalarini, uning qisqacha mazmunini, mavzusi va har bir mashg'ulotning davomiyligini, mustaqil ta'lim topshiriqlarini, maslahat beradigan vaqtni, o'qituvchining talablarini, baholash mezonlarini, oraliq nazorat jadvalini va adabiyotlar ro'yxatini ko'rsatib beradigan o'quv dasturi.

Syllabusning tarkibiy qismlari:

1. Professor-o'qituvchi haqida ma'lumot.
2. Murojaat uchun ma'lumotnoma.
3. Prerekvizitlar (Prerequisite).
4. Postrekvizitlar (Postrequisite) .
5. Fanning qisqacha tavsifi.
6. Fanning maqsadi va vazifalari.
7. Fanni o'rganishga qo'yiladigan talablar.
8. Taqvim-mavzuiy reja.
9. Ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar rejasi.
10. Talabalarning mustaqil ishlarini o'tkazish (konsultasiya) rejasi.
11. Mustaqil ishlarni bajarish va topshirish jadvali.
12. Kurs ishi mavzulari banki.

13. Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati.
14. Talabanning o'quv ishlari natijalarini nazorat qilishga doir savollar.
15. Talabalarning bilimni baholash tizimi.
16. Talabanning reytingini belgilash shkalasi.
17. Yakuniy baholash tartibi.
18. Talabanning o'quv natijalarining reyting-balli va an'anaviy baholash tizimi.

Silabusda nafaqat talaba o'zlashtirishi zarur bo'lgan fanlar, imkoni boricha aniq mavzular, bilim va ko'nikmalar ro'yxati keltirilishi kerak.

Talabalarga o'quv fanini mustaqil faoliyatda o'rganish va bilimlar sifatini doimiy o'zi tekshirishini tashkillashtirishda yordam berish uchun mo'ljallangan.

So'z boshi. (O'UM) bu qismida, berilgan o'quv fanini o'rganishga kirishishida o'qituvchini talabaga murojaati, (O'UM) tuzilishi va uning mazmuniga qisqacha tavsifi beriladi.

I Bo'lim. O'quv faniga kirish. Quyidagi o'quv ma'lumotli materiallardan iborat:

- 1) o'quv fanini o'rganishning dolzarbligi, maqsad va vazifalari;
- 2) Mutaxassislik bo'yicha talabalar tomonidan fan mazmunini muhim o'zlashtirish darajasiga davlat ta'lim standartlarining talablari.
- 3) Fanning o'quv dasturi: o'quv vaqtining umumiy hajmi va uni mavzular va ish turlari bo'yicha taqsimlanishi ko'rsatiladi, o'quv fanining mavzuviy mazmuni izchillikda bayon etiladi.
- 4) Fan bo'yicha nazorat shakli va reyting baholash.
- 5) Asosiy va qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati.
- 6) Fan bo'yicha bilmilarni yakuniy tekshirish savollari.

II Bo'lim. O'quv fani bo'yicha reja-topshiriq va o'quv-metodik materiallar to'plami. Berilgan o'quv mashg'uloti to'g'risida ma'lumotni, jumladan ko'zlanayotgan o'quv natijalar, mustaqil ish uchun topshiriqlar; ularni bajarishni ta'minlovchi o'quv material va metodik tavsiyalar; o'quv yutuqlarini o'zi tekshirishi uchun test, topshiriq va savollardan iborat. Talabani o'quv mashg'ulotiga mustaqil tayyorlanishida va o'quv jarayoni vaqtida uning mustaqil faoliyatini tashkiliy-didaktik ta'minlash vazifasini bajaradi. O'quv yutuqlarini doimiy o'zi nazorat qilishini ta'minlaydi.

Fan bo'yicha glossariy - asosiy toifa va atamalar lug'ati.

O'quv fani bo'yicha talabani o'quv natijalarining yutuqlar varag'i- talaba tomonidan reyting ballarni to'planishi to'g'risida tezkor ma'lumotlarni olishni ta'minlaydi.

O'quv fani bo'yicha talabaga mo'ljallangan o'quv-metodik kompleksni (O'UM) ishlab chiqishning yo'l va vositalari

Talabanning O'UM quyidagilardan kelib chiqib ishlab chiqilishi kerak:

- 1) o'quv ma'lumotining maqsadi, tuzilishi, mazmuni va hajmi,
- 2) talabaga DTS tomonidan belgilangan, berilgan sharoitda va o'quv rejasida belgilangan vaqtda ta'lim maqsadlariga erishishni kafolatlovchi fan bo'yicha ta'lim texnologiyasi.

O'quv fani bo'yicha talabalar mustaqil faoliyatini tashkillashtirish uchun O'UM tuzilishi va mazmunli ko'rsatkichlari:

1. Reja - topshiriq - har bir o'quv mashg'uloti uchun tuziladi. Jadval ko'rinishida bajarilib, quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi:

1.1. Mavzuning nomi, o'quv mashg'uloti shakli va turi.

1.2. O'quv mashg'ulotining tuzilishi olib borish rejasi.

1.3. O'quv mashg'uloti maqsadi.

1.4. Talabaning o'quv faoliyati natijalari-ta'lim berish natijasida talaba bajarishi lozim bo'lgan harakatlar. Ular aniq va fe'llarda (...aytadi, ...sanab beradi, ... tasniflaydi va h.k) ifodalanib, olingan natijalarni bir xil ma'noda va haqqoniy baholash, ularni belgilangan maqsadga mos kelishini aniqlash imkonini beradi.

1.5. Mustaqil tayyorgarlik uchun topshiriq. Ular qisqa maslahat va ularni bajarish bo'yicha tavsiyanomalardan iborat bo'lgan-aytib berishlar bilan berilishi mumkin.

1.6. Nazorat shakli: Kuzatuv, o'quv topshiriqlarini bajarish, savol-javob shakli, test va boshq.

1.7. O'quv fan bo'yicha talaba olishi mumkin bo'lgan, eng yuqori ball. O'quv fan bo'yicha talaba olishi mumkin bo'lgan, haqiqiy ball.

2. O'quv-metodik materiallar o'quv mashg'uloti maqsadi va mazmunidan tashqari, ta'lim berish texnologiyasiga muvofiq quyidagilarni o'z ichiga oladi:

2.1. O'quv materiallar: ma'ruzaning qisqa (tayanch) chizma va jadval ko'rinishidagi yozmalari.

2.2. O'quv guruhi uchun topshiriq, ularni bajarishning ko'rsatkich va baholash mezonlari.

2.3. Talabalar o'quv ish jarayonida amal qilishlari lozim bo'lgan axborot beruvchi materiallar: (aqliy hujum, guruhlarda ishlash) qoidasi; (esse, referat yozishga) talablar; (keys va boshq.) materiallar.

2.4. O'zini tekshirish uchun topshiriqlar (test, savol, topshiriq va mashqlar).

Joriy pedagogik nazoratni va talaba tomonidan ko'zlanayotgan ta'limiy maqsadlarga erishish darajasini doimiy o'zi baholashni ta'minlaydi. Oraliq va yakuniy nazoratning savol va topshiriqlarni o'z ichiga oladi.

O'quv-metodik materiallar hajmi chegaralanmaydi. Lekin ular katta hajmli, yaxshi tuzilmaga keltirilgan va grafikli ramsiylashtirilgan bo'lishi kerak.

Nazorat savollari

1. Maktabgacha ta'lim fanlarini o'qitish jarayoni yaxlit tizimni ifodalab bering.

2. Maktabgacha ta'lim turkum fanlarini o'qitish qonuniyatlarini aytib bering.

3. Ta'limning tizimlilik tamoyilini aytib bering.

4. Ta'limning tushinarlilik tamoyili izohlab bering.

5. Ta'limning ko'rgazmalilik tamoyili izohlab bering.

6. Ta'limning ongliligi va faolligi tamoyilini aytib bering.

7. Ta'limning puxtaligi tamoyili izohlab bering.

8. Ta'limni alohidalashtirish tamoyili izohlab bering.

Foydalanish uchun adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2014.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 16-fevraldagi “Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida”gi 25-sonli Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 12 iyun 2015 yildagi “Oliy ta'lim muasasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” gi PF-4732 farmoni.
4. N.N.Djamilova va O.Xasanboeva Pedagogika fanini o'qitish metodikasi. T.: “O'zbekiston”. 2008 y. Metodik qo'llanma
5. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya.- Toshkent: Oliy pedagogika instituti, 2003.
6. Tolipov O'., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
7. Dyachenko V.K. Novaya didaktika. – M., 2001.
8. Jukova Ye.D. Texnologiya organizatsii i realizatsii samostoyatelnoy raboty studentov : rabochaya tetr. – Ufa : Izd-vo BGPU, 2004.
9. Zufarov Sh. Pedagogik innovatika. – T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2012.
10. Muslimov N.A., Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash-da mustaqil ta'limni tashkil etish. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU. Metodik qo'llanma. 2006.
11. Pedagogika.// M.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
12. Yuzlikaeva E., Axmedova M., Qurbonova G., Tashmetova Sh., Xushnaza-rova M. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – T.: TDPU, 2013.
13. Yuzlikaeva E., Madyarova S., Yanbarisova E., Morxova I.V., Markendudi M.A. Teoriya i praktika obshchey pedagogiki. – T.: TGPU, 2013.

2-MAVZU: MAKTABGACHA TA'LIM FANLARI BO'YICHA O'QUV MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH VA O'TKAZISH METODIKASI. (4-soat)

Reja:

1. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha ta'limning innovatsion shakl, metodlari va vositalarini tanlash mezonlari.
2. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha nazariy (ma'ruza, binar-ma'ruza) mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish metodikasi.
3. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha amaliy (seminar, laboratoriya) mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi.

Tayanch iboralar: maktabgacha ta'lim fanlarini o'qitishni integrasiyalash, metod va vositalar, an'anaviy metod, interfaol metodlar, innovasion shakllar.

Ma'ruza, ma'ruza hikoya, ma'ruza suhbat turlari ma'ruza mashg'ulotlariga tayyorgarlik metodika. Seminar mashg'ulotlarini tashkil etish, seminar mashg'ulotlariga tayyorgarlik, amaliy mashg'ulotlarni texnologiyasi; laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi.

2.1. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha ta'limning innovatsion shakl, metodlari va vositalarini tanlash mezonlari.

Metod so'zi grekcha tadqiqot, maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir. Metod-eng umumiy ma'noda-maqsadga erishish usuli, ma'lum tarzda tartibga solingan faoliyat. **O'qitish metodlari** deyilganda, o'rganilayotgan materialni egallashga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo'yicha o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilar o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari tushunilishi lozim. **O'qitish usuli**-o'qitish meto-dining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni.

Pedagogika fani o'qituvchilarning o'qitish metodlarini o'z xolicha tanlashni tavsiya qilmaydi. O'qitish metodlari quyidagi faktorlar asosida tanlab olinishi lozim:

1. O'qitishning maqsadi va vazifalari.
2. Mavzuning mazmuni.
3. O'qitish tamoyillari va pedagogning pozitsiyasi.
4. Talabalarning o'quv imkoniyatlari.
5. Mavzuni o'rganishga ajratilgan vaqt.
6. O'quv muassasalari, auditoriyalarning moddiy ta'minlanganlik darajasi, jihozlar, ko'rsatmali qurollar, texnik vositalarning mavjudligi.
7. O'qituvchining imkoniyatlari, nazariy va amaliy jihatdan kasbiy tayyorgarlik darjasi, pedagogik mahorati, shaxsiy sifatlari.

O'qituvchi bu holatlarni inobatga olib, u yoki bu ketma-ketlikda og'zaki, ko'rgazmali yoki amaliy metodlarni, reproduktiv yoki mustaqil ishlarni boshqarish metodlarini nazorat va o'z-o'zini nazorat metodlarini tanlash borasida aniq yechimlar qabul qiladi.

O'qitishning an'anaviy metodlari:

1. Og'zaki metodlar (*o'quv axborotlarini eshitish orqali qabul qilish metodlari*):

- hikoya;
- suhbat;
- tushuntirish;
- ma'ruza;
- savol-javob

2. Amaliy metodlar (*o'quv axborotlarini amaliy mehnat harakatlari orqali berish*):

- mashq;

- kitob bilan ishlash;
- amaliy;
- laboratoriya

3. Ko'rsatmali metodlar (o'quv axborotlarini ko'rgazmali uzatish va ko'rish orqali qabul qilish metodlari):

- illyustrasiya;
- namoyish
- (demonstrasiya)
- videometod

O'qitishning zamonaviy(interfaol) metodlari:

Interfaol metodlar («inter»-o'zaro, "akt"-faol harakat, faollik, ta'sirchanlik)-bu o'qituvchi va o'quvchining o'quv o'yini shaklidagi o'zaro xarakatini tashkil etish qoidalarining sistemasi.

Interfaol metodlar: diskussiya, trening va o'yinlar.

Hozirgi kunda bu metodlarning o'qitish shakllari va usullari bilan biriktirilgan modifikatsiyalari (o'zgartirish) foydalaniladi. Masalan:

- 1) leksiya-diskussiya;
- 2) treninglar;
- 3) keys-stadi;
- 4) «ochiq javoblar bilan» muhokama;
- 5) «yakunlanmagan xulosa bilan» suhbatlashish;
- 6) juft bo'lib yoki kichik guruhlarda ishlash;
- 7) «aqliy xujum»;
- 8) bellashuv;
- 9) grafik-organayzerlar;
- 10) qoida bo'yicha va qoidasiz o'yin;
- 11) o'zining loyihalarini reklama qilish.

Keys-stadi metodi

Keys-stadi inglizcha sase-aniq vaziyat, stadi-ta'lim co'zlarining birikuvidan hosil qilingan bo'lib, aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil etish va ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga erishishga asoslangan ta'lim metodidir. Mazkur metod muammoli ta'lim metodidan farqli ravishda real vaziyatlarni o'rganish asosida aniq qarorlar qabul qilishga asoslanadi. Agar u o'quv jarayonida ma'lum bir maqsadga erishish yo'li sifatida qo'llanilsa, metod xarakteriga ega bo'ladi, biror bir jarayonni tadqiq etishda bosqichma-bosqich, ma'lum bir algoritm asosida amalga oshirilsa, texnologik jihatni o'zida aks ettiradi.

I. Keys-texnologiyasini amalga oshiruvchi o'qituvchi faoliyatining bosqichlari:

Tayyorgarlik bosqichi:

Auditoriyadan tashqarida bajariladigan murakkab ilmiy-tadqiqotchilik, uslubiy va konstruksiyalash faoliyatini o'z ichiga olib, o'qituvchi harakatlarining quyidagi izchilligi bilan bog'liq bo'ladi:

- keysni yaratadi (agar tayyor keysdan foydalanilmasa);

-ta'lim texnologiyasini loyihalashtiradi va rejalashtiradi;
-o'quvchilarni tayyorlaydi, ularning keys bilan mustaqil ishlashi uchun o'quv va uslubiy ta'minotni ishlab chiqadi.

Asosiy bosqich: keys-texnologiyasini amalga oshirish:

O'qituvchi harakatlarining izchilligi:

-Ishchi dasturi asosida o'quv mashg'uloti shakli, turi va vaqtini belgilaydi (amaliy mashg'ulot mustaqil ish o'quv amaliyoti).

-O'quv mashg'uloti maqsadini oydinlashtiradi, o'quv mashg'ulotidan kutiladigan natijalar va pedagogik vazifalarni belgilaydi.

-Ta'limning optimal modelini (belgilangan vaqtda va qaror topgan sharoitlarda qo'yilgan maqsadning amalga oshirilishini va prognoz qilinadigan o'quv natijalariga erishishni kafolatlaydigan optimal ta'lim metodlari, shakl va vositalari majmui)ni tanlaydi.

Tahliliy, baholovchi bosqich:

Yaratilgan keys ekspert tekshiruvidan va bahosidan o'tishi kerak. Quyidagilar tekshirish usullari bo'lishi mumkin:

1. Keys loyihasining korxonada xodim tomonidan ko'rib chiqilishi va unda bayon qilingan axborotning real vaziyatga muvofiq kelishi, shuningdek keltirilgan faktlar talqini va shu kabilarning tekshirilishi.

2. Ekspertlik bahosi va hamkasblar fikrlari, o'qituvchi-keysologning keysning ta'limdagi qimmatini xususidagi fikri, uni tekshirishning ikkinchi usulidir.

II. O'quvchilar tomonidan keysni yechish bosqichlari:

Jahon tajribasi ko'rsatishicha, agar o'quvchilarning keysni hal etish texnologiyasi ikki bosqichdan iborat bo'lsa, ta'limiy maqsadlarga erishishda yanada ko'proq samaraga erishish mumkin:

Birinchi bosqich – keysni hal etish bo'yicha individual (auditoriyadan tashqari) ish. *O'quvchi mustaqil ravishda:*

1) keys materiallari bilan tanishadi;
2) taqdim etilgan vaziyatni o'rganadi, izohlaydi va asoslaydi;
3) muammo va muammo osti muammolarni ajratadi, vaziyatni tadqiq va tahlil qilish usullarini tanlaydi;

4) berilgan amaliy vaziyatni tahlil qiladi; ajratilgan muammoni hal etish usullari va vositalarini belgilaydi va asoslaydi;

5) taklif etiladigan qarorni amalga oshirish bo'yicha tadbirlarni ishlab chiqadi.

Ikkinchi bosqich – keys bilan birgalikda jamoa bo'lib (auditoriyada) ishlash. *O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, birgalikda keys ustida ishlashadi:*

1) guruh a'zolarining vaziyat, asosiy muammolar va ularni hal etish yo'llari haqidagi turli tasavvurlarini muvofiqlashtirishadi;

2) yechimning taklif etilgan variantlarini muhokama qiladilar va baholaydilar, qo'yilgan muammo nuqtai nazaridan ushbu vaziyat uchun eng maqbul variantni tanlashadi;

3) muammoli vaziyat yechimiga olib keladigan tanlangan harakatlar yo‘lini amalga oshirishning aniq qadamba-qadam dasturini batafsil ishlab chiqadilar;

4) taqdimotga tayyorlanadilar va namoyish etiladigan materialni rasmiylashtirishadi.

O‘qituvchining yangi mavzuga tayyorgarlik ko‘rishida an’anaviy va zamonaviy metodlarni tanlashi-bu ularning o‘zaro almashinuvini (chog‘ishtirishni) vaqt va didaktik maqsad bo‘yicha muvofiqlashtirish demakdir. Natijada talabalarning aqliy va amaliy faoliyatining yuqori darajasini yaratishga sharoit yaratiladi. To‘g‘ri qo‘llanilgan metodlar ob‘ektiv voqelikka oid bilimlarni chuqurlashtiradi va yaxlit holda mashg‘ulotning ilmiy-nazariy darajasini oshiradi. Ketma-ket saralangan o‘qitish metodlari ma‘lum darajada bilish va kasbiy qiziqishni rivojlantirishga, mustaqil amaliy faoliyatni **faollashtirishga** olib keladi.

O‘qitish faoliyatining har qanday bosqichida har doim bir nechta metodlar qo‘llaniladi. Faqat bir-ikki metod, yoki og‘zaki, yoki ko‘rgazmali, yoki amaliy metod qo‘llanilishi mumkin emas. Aslida bu metodlar o‘qitishning muayyan aktida jamuljam chog‘ishtiriladi.

Masalan: mavzu mazmunining imkoniyatlarini hisobga olib bosh vazifa **o‘quv-bilish faoliyati** ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘qishda mustaqillikni rivojlantirish bo‘lsa, unda biz birinchi galda boshqa metodlar yordamida joriy etiladigan **evristik** (izlanuvchanlik) metodlarini qo‘llay-miz.

Interfaol metod nechog‘lik o‘qitishning muayyan aktini tavsiflasa, u shunchalik ko‘p o‘qitish samarasini ta‘minlaydi. Masalan, pedagog asosiy metod sifatida **“savol-javob”**ni tanlaydi va uni o‘tkazish mantiqini quradi, shuningdek savol-javob davomida o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun **“klaster”** dan foydalanadi, bu esa kutilgan samarani beradi.

Interfaol o‘qitish metodlarlarini tanlashning keyingi muhim sharti ularni eng maqbul chog‘ishtirish **mezonlarini** hisobga olishni taqazo etadi.

1. Interfaol metodlarni tanlash mezoni ularning **ta‘lim-tarbiyani rivojlantirish masalalarini yechishga yuqori** yo‘nalganligidir. Bu mezon turli xil metodlarning u yoki bu doiradagi vazifalarini yechish imkoniyatlarini baholash yo‘li bilan joriy etiladi, chunki ijtimoiy tajriba elementlarini o‘zlashtirishda ularning imkoniyatlari turlichadir.

Interfaol metodlarning barchasi o‘quvchilarning fikrlash mustaqilligini ta‘minlaydi, o‘qitishda bir qoliplikni va andozalikni yo‘qotadi, o‘quv materiallarini egallashda nazariy bilimlarning rolini birmuncha oshiradi.

2. Interfaol metodlarni tanlashning navbatdagi mezoni ularning ta‘lim **mazmuni xususiyatlariga mos kelishidir. Metod mazmunining harakatlanish** shakli (Gegel) sifatida ham aniqlanadi. Bir metod yordamida mavzuni to‘laroq ochib berilsa, boshqasi uni ijodiy o‘zlashtirishga imkon to‘g‘diradi, uchinchisi-bu mazmun uchun yaroqsiz bo‘lishi mumkin.

Interfaol metodlarning **ro‘yobga chiqarish** shakllari **joriy etish vositalari** kabi turlicha bo‘lishi mumkin. Masalan, **aqliy hujum, tanqidiy fikrlash, ajurli arra, menyular** og‘zaki so‘z, darslik o‘qish, kino yoki televidenie, boshqa tasviriy vositalar orqali amalga oshirilsa, **klaster, sinkveyn, o‘z o‘rningni top**

kabi metodlar o'qituvchining oldindan ko'rsatib bergan faoliyat usullarini takrorlashini taqazo etadi.

3. Interfaol metodlarni tanlashning navbatdagi mezonlari ularning **o'quvchilar o'quv imkoniyatlariga to'liq mos kelishidir**, ya'ni samarali o'quv faoliyati uchun ichki va tashqi shart-sharoitlarning birligini ta'minlashdir. Kuzatishlarning ko'rsatishicha, real o'quv imkoniyatlarini o'rganishda quyidagi shartlarni aniqlashtirish kerak bo'ladi: o'quvchilarning mustaqil faoliyatiga tayyorgarligi (o'quv ishlarini rejalashtirish, mashg'ulot maqsadi va vazifalarini to'liq belgilab olish ko'nikmasi, o'z-o'zini nazorat, teskari aloqa o'rnatish va qo'shimcha didaktik jarayonni qurish); o'quvchilarning ijodiy faoliyatiga tayyorgarligi (fikrlash mustaqilligi, o'quv materialidagi asosiy g'oyani ilg'ab olish ko'nikmasi, topshiriq shartlarini belgilash va uni yechish metodlarini mustaqil topish ko'nikmasi); o'qishga munosabat va boshqalar.

4. Interfaol o'qitish metodlaridan foydalanishda **pedagogning xususiy imkoniyatlariga mos kelishi** lozim. Darsning didaktik maqsadlariga turli metodlardan, ularning o'zaro birikuvidan oqilona foydalanish evaziga erishish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, metodlar kompensatorlik (biri yo'l qo'ygan kamchilik boshqasi evaziga yo'qotiladi, ya'ni me'yorlanadi) imkoniyatlariga ega.

5. Interfaol metodlarni tanlash mezonlaridan yana biri – **ularning o'quv jarayonini tashkil etish shakllari bilan mos kelishidir**. O'qitishning yalpi (frontal), guruhli va individual shakllari turlicha metodlarni talab etadi. Masalan, **debat** metodi ikki o'quvchi (yoki ikki guruhcha) o'rtasidagi bahs hisoblansa, **“aqliy hujum”**da guruhdagi barcha o'quvchilarning ishtiroki zarur bo'ladi. Shuningdek, bu mezon mavzuning murakkablik darajasiga mos holda shakl va metodning o'zaro uyg'unligini ta'minlashga yo'naltiriladi.

6. Interfaol metodlarning pedagogik texnologiya prinsiplariga mos kelishi **umumlashtiruvchi mezon** hisoblanadi.

Shunday qilib, o'qitishda an'anaviy va zamonoviy uslublar (metodlar) mutonasib-ligini ta'minlash uchun pedagogdan na faqat fanini va uning metodikasini yaxshi bilish talab etiladi. Balki, zamonoviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirib borishi, mutaxassisligi bo'yicha ilg'or pedagogik tajribalarni va chet el tajribalarini ham o'rganib borish borish majburiyati yuklatiladi.

O'qitish jarayonida qo'llaniladigan metodlarga qo'yiladigan talablar. Ta'lim metodlari oldiga quyidagi asosiy talablar qo'yiladi:

1. O'quv materialini o'rganish yo'li fikr yuritishning didaktik usullarini, milliy istiqlol g'oyasiga hamda milliy qadriyatlarga asoslangan axloq, xulq-atvorning irodaviy sifatlarini shakllantirishga olib kelishi kerak.

Shu talab nuqtai nazaridan qaraganda, ta'lim metodi tarbiyalovchi xarakterda bo'lishi, ya'ni bilimlarni o'zlashtirishgagina emas, balki ta'limning tarbiyalovchilik imkoniyatlarini ishga solishga ham yordam berishi kerak.

2. Ta'lim metodi ilmiy dalillar bilan ravshan va aniq asoslangan bo'lishi lozim. Ana shunda o'qituvchi, bu metod bilan ishlashda qanday vazifalarni qo'yib, hal qilish mumkinligini va qanday vazifalarni amalga oshirib

bo'lmashligini ko'ra oladi. Metodning ilmiyligi o'quvchilarning ravshan va aniq fikr yuritishini: materiallarni o'zlashtirish jarayonidagi dalil-isbot va muhokamalarning maqsadi, vositalari, usullari, asosiy va ikkinchi darajali natijalarni ham bildiradi.

3. Ta'lim metodlarning tizimlilikligi ularning samaradorlik darajasini belgilaydi. O'quv materialini o'rganishning har qanday alohida olingan usuli, garchi, shu darsda qo'llanish uchun juda qulay bo'lsa ham, o'qitishning boshqa metodlari bilan birga qo'llanilmaganda o'quvchilar aqlining o'sishiga uncha ta'sir ko'rsatmasligi mumkin.

4. Ta'lim metodlari oldiga muqarrar sur'atda qo'yiladigan yana bir talab – ularning tushunarli bo'lishidir. O'qitish yo'li o'quvchiga tushunarli va maqbul bo'lishi, o'quv materialini o'rganish usullari esa uning bilimlarni o'zlashtirishdagi yosh imkoniyatlariga muvofiq kelishi lozim.

5. Bolani sezgi organlari orqali bilishga o'rgatish va o'quv jarayonida ko'rsatmali qurollardan iloji boricha ko'proq foydalanish zarurligi ta'lim metodlari oldiga qo'yiladigan muhim talabdir. Ta'lim metodlarini ta'limni ongli va faol shaklda olib borish tamoyili nuqtai nazaridan asoslash zarurligi ham muhim talablardan biridir. Bolaning o'quv mashg'ulotlariga ongli munosabatda bo'lishi, o'quv materialini mazmunini ongli ravishda tushunishi, undagi bilish faolligi va qiziqishining darajasi o'qituvchining tushuntirish metodlariga va bolalarning bilimlarni o'lashtirish usullariga bog'liq.

6. Ta'lim metodlari oldiga qo'yiladigan talablardan yana biri bilimlarning asosli va puxta bo'lishidir. Ta'lim metodlari yaxshi natija beradigan bo'lishi lozim. O'qituvchining tushuntirish va o'quvchilarning o'zlashtirish usuli rejalashtirilgan yoki mo'ljallangan natijani berishi kerak.

2.2. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha nazariy (ma'ruza, binar-ma'ruza) mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish metodikasi.

Ma'ruza turlari va ularga qo'yiladigan talablar.

Ma'ruza (lotin tilida **lectio**-o'qish) – biror bir ilmiy, siyosiy mavzu bo'yicha o'quv materialini og'zaki bayon etish.

Ma'ruzaatamasining bir necha ma'nosi bor:

1. **Ma'ruza**-o'quv materialini, biror masala, ilmiy, siyosiy mavzularning izchil tartibli og'zaki **bayoni**.

2. **Ma'ruza** -oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonining asosiy **shakli**.

3. **Ma'ruza**-omma oldidagi biror materialni bayon qilish uchun tayyorlangan axborotlar **majmui**.

Ma'ruza o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakllaridan biri hisoblanib, o'qituvchi tomonidan o'quv materiallarini og'zaki ravishda, monologik shaklda, tizimli, ma'lum bir ketma-ketlikda bayon etishni nazarda tutadi. Oliy ta'lim paydo bo'lganidan buyon ma'ruza asosiy o'qitish shakli bo'lib qolmoqda (latin tilidan olingan bo'lib, **lection** – o'qish deganidir). Ma'ruzada o'qituvchi tizimli ravishda yangi bilimlarni beradi va o'quv kursi bo'yicha murakkab bo'lgan muammolar tushuntirib berilishi dozim. Ma'ruza o'quv mashg'ulotlari orasida yetarli darajadagi murakkablikka ega mashg'ulot turi

hisoblanadi, shuning uchun ham uni nisbatan tajribali o'qituvchilarga ishonib topshiriladi. Ma'ruzaning vazifalari quyidagilardir: o'quv fani bo'yicha bilimlar tizimini shakllantirish; ilmiy materiallarni argumentlarni keltirib (asosli ravishda) bayon etish malakasini shakllantirish; kasbiy fikrlash doirasini va umumiy madaniyatni shakllantirish; darslik va o'quv qo'llanmalarida xali yoritilmagan yangi bilimlarni bayon etish. Ma'ruzaning vazifalari quyidagilardir: informasion (ma'lumot berish) – bilimlar tizimini bayon etish; motivasion – o'quv fani mazmunini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni va bo'lajak mutaxassisning kasbiy motivini uyg'otish; mo'ljal oldiruvchi – o'quv materialini kelajakda ham o'zlashtirilishini uchun asos yaratish; tarbiyaviy – ta'lim jarayoniga ongli munosabatni shakllantirish, mustaqil ishlash va mutaxassislikni har tomonlama egallashga intilish, o'quv faniga qiziqishni rivojlantirish, talabalarning tafakkurini faollashtirishga ko'maklashish.

Hozirgi kunda mashg'ulotlarni ma'ruza metodida olib borilishiga qarshilik qiluvchilarning soni ortib bormoqda. Ularning fikrlariga ko'ra ma'ruzaning kamchiligi, avvalambor, talabalar faolligining yetarli emasligi, ulapr tomonidan ma'lumotlarni yetarlicha ishlanmasligi talabalarning ijodiy faoliyatining mavjud bo'lmasligi, ularning tanqidiy tafakkurini, ma'lumotlarni amaliy qo'llash va ularni mustahkamlashni so'ndirishidadir.

1980-yillarning oxirida olib borilgan ilmiy ishlarning ko'pchiligida ma'ruzalarda o'tirish talabalarning o'rganishi uchun doimo ham samarali yo'l bo'la olmaydi degan fikr ta'kidlanib, keyingi yillarda ma'ruzalar miqdorining kamayishi kuzatiladi. Ammo ma'ruza hozirgacha ham talabalarning ta'limiy tajribasining uchun muhim qism bo'lib qolmoqda, hatto masofali ta'lim olayotgan talabalar ham internet orqali yozilgan ma'ruzalarni ko'rishlari va tinglashlari, yoki real vaqtda onlayn ma'ruzalarda video-konferensiya texnologiyalari orqali ishtirok etishlari mumkin. Shunday fikrlar ham borki, ma'ruzalarning saqlanib qolganligiga oxirgi o'n yil davomida Buyuk Britaniyada talabalar sonining sezilarli oshganligi sabab bo'lgan. Chunki bilimlarni yetkazishning boshqa samarali vositalari ham mavjud¹

Biroq tajribalarning ko'rsatishiga ko'ra, ma'ruzadan voj kechish talabalar tayyorgarligining ilmiy darajasini pasaytiradi, shuning uchun ham ma'ruza xuddi avvalgidek, oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakli bo'lib qolmoqda.

O'quv jarayonida ta'limning ma'ruza shakli boshqa bir shakldagi mashg'ulot bilan alitirishning iloji bo'lmasa bir qator vaziyatlar yuzaga keladi²

□ «yangi o'qitilayotgan kurslar bo'yicha darsliklar mavjud bo'lmagan vaziyatda ma'ruza – asosiy ma'lumot manbai hisoblanadi;

□ «yangi o'qitilayotgan kurslar bo'yicha darsliklar mavjud bo'lmagan vaziyatda ma'ruza – asosiy ma'lumot manbai hisoblanadi;

---

¹ A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education, published 2009 by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY 10016, chapter V: Lecturing to large groups, Ann Morton, 58 p.

3. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы: учебное пособие. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2002 й. - 544 б.

□ ma'lum bir mavzu bo'yicha yangi o'quv materialini xali darslikdan o'rin egallamaganda yoki uning bo'limlari eskirganda ham ma'ruza – asosiy ma'lumot manbai hisoblanadi;

□ darslikning ayrim mavzulari mustaqil o'zlashtirish uchun murakkab bo'lib, ma'ruzachi tomonidan metodik qayta ishlanishini talab etadi;

□ kursning asosiy muammolari bo'yicha qarama-qarshi konsepsiyalar mavjud bo'lganda ma'ruza ularning ob'ektiv yoritilishi uchun muhimdir;

□ ma'ruza ma'ruzachining talabalarning dunyoqarashini shakllantirish maqsadida shaxsiy hissiy ta'sir etishi talab etilganda juda muhim hisoblanadi va hech bir mashg'ulot turi bilan almashtirib bo'lmaydi. Ma'ruzaning hissiy bezaklari chuqur darajadagi ilmiy mazmun bilan uyg'unlashib, tinglovchilar bilan fikr, so'z va idrok orasidagi muvofiqlikni yaratadi. Ma'ruzaning hissiy ta'siri ijtimoiy fanlarni o'qitishda muhim o'rinni egallaydi».

Yaxshi tayyorlangan ma'ruza qo'yidagi jihatlarga ega bo'lishi lozim:

□ ma'lumotlar bilan boyitilgan, qiziqarli va jalb etuvchi bo'lishi mazmuni yaxshi tashkillashtirilgan va tinglashga oson. Talabalar argumentning ishlab chiqilishini, yoki ma'lumot va g'oyalarning ketma-ketligi mantig'ini tushuna olishadi.

□ Talabalar o'zlarini jalb etilgan deb his qilishi. Bu faol qatnashish, ular qo'llay oladigan muvofiq namunalar orqali o'zlarining fikrini bildira olishi orqali ta'minlanishi mumkin. Guruhning hajmidan qat'iy nazar, talabalarni ularga savol berish orqali ma'ruza mazmuniga jalb etish talabalarni qiziqtirishning muhim usuli.

□ Talabalar vaqt tez o'tganini sezmay qolishadi

□ Talabalar guruh xonasidan ma'lum bir ma'lumotni egallagan his bilan chiqishadi, va ko'p hollarda manbalarni qidirib, ko'proq ma'lumot olishga ilhomlanishadi³

Ma'ruzaning tuzilishini ko'rib chiqamiz. Ma'ruzaning odatiy tuzilmasiga elementlariga kirish, asosiy qism, xulosa kiritiladi.

Kirish – auditoriyani o'quv materialini idrok etishga qiziqtirish vayo'naltirish maqsadiga ega bo'lgan ma'ruzaning bir qismidir. Ma'ruzaning bu qismiga: ma'ruza mavzusini bayon etish, uning kasbiy ahamiyatini, yangiligini va uning o'rganilganlik darajasini, ma'ruza maqsadini tavsiflash, ma'ruzada ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan asosiy muammolarni qamrab olgan ma'ruza rejasini bayon etish, avvalgi ma'ruzada ko'rib chiqilgan savollarni yodga solish, ularning yangi material bilan bog'liqligini, uning ushbu fandagi ahamiyati, o'rnini, shuningdek, boshqa fanlar tizimidagi o'rnini belgilashni qamrab oladi.

Asosiy qism – taklif etilgan rejaga qat'iy amal qilgan xolda ma'ruza mazmunini bayon etish. Ma'ruza mavzusini ochib beruvchi konseptual va dalilli materiallarni, ularni tahlili va baholanishini, ilgari surilayotgan nazariy qoidalarni turli usullarda argumentlash va isbotlashni qamrab oladi. Ma'ruzaning turiga qarab ish turi aniqlanadi.

---

³ A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education, published 2009 by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY 10016, chapter V: Lecturing to large groups, Ann Morton, 59 p.

Xulosa – ma’ruzani umumiy xulosalash, materiallarni umumlashtirish, ma’ruza mavzusi bo’yicha xulosalarini bayon etish; talabalarning savollariga javob berish.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar materiallarni ma’ruza ko’rinishida bayon etishning an’anaviy ustunliklarini saqlab qolgan xolda ma’ruza metodining kamchiliklarini yengib o’tishga harakat qilmoqda.

Xuddi shunday, muammoli ma’ruza materialni bayon etish davomida xal etilishi lozim bo’lgan savollardan, muammoni belgilashdan boshlanadi.

Bunda muammoni xal etishning tayyor shakli talabalarning tajribasida mavjud bo’lmaydi, ya’ni savolga javob topish uchun fikrlash, farazlarni ilgari surish va ularni tekshirib ko’rish talab etiladi. Ma’lumotli ma’ruzada o’qituvchi tomonidan ma’lum bo’lganlar narsalar o’rgatilishi va talabalardan ularni eslab qolishning o’zi talab etilsa, uning mazmunidan farqli ravishda, muammoli ma’ruzada yangi bilim talabalar uchun shaxsiy ixtirolari sifatida o’rgatiladi. Muammoli ma’ruzada talabalarning tafakkurini boshqarish uchun o’qituvchi tomonidan avvaldan tayyorlab qo’yilgan muammo va ma’lumotli savollar qo’llaniladi.

Muammoli savollar – bu javoblari avvalgi o’rganilgan mavzularda ham, bayon etilayotgan materialda ham (doskadagi yozuvlarda, devordagi jadvallarda va x.k.) bo’lmagan va talabalarda intellektual qiyinchiliklarni yuzaga keltiruvchi savollardir. Muammoli savollar o’z ichiga noma’lumlarni, yangi bilimlarni qamrab olib, ularni egallash uchun qandaydir intellektual harakat, ma’lum bir maqsadga yo’naltirilgan tafakkur jarayoni talab etiladi.

Ma’lumotli savollar muammoni tushunish uchun talabalarda mavjud bo’lgan bilimlarni aktuallashtirish va uni xal etish bo’yicha aqliy faoliyatni boshlash maqsadida beriladi.

Shunday qilib, o’quv materialini o’quv muammosi sifatida ilgari suriladi. U ma’lum sharoitda ayrim qarama-qarshiliklarga ega va ushbu qarama-qarshiliklar oydinlashuvchi yakuniy savollar bilan tugaydigan idrok vazifalarining mantiqiy shakliga ega. Muammoli bayon etish uchun o’quv fanining asosiy konseptual mazmunini tashkil etuvchi, bo’lajak kasbiy faoliyat uchun nisbatan muhim bo’lgan va talabalar tomonidan o’zlashtirilishi qiyinroq bo’lgan kursning muhim bo’limlari tanlab olinadi.

O’quv muammolari o’zlarining murakkabligi jihatidan talabalarga mos bo’lishi, o’quvchilarning bilish jarayonlarini hisobga olingan, o’rganilayotgan fandan kelib chiqqan xolda yangi materialni o’zlashtirishda va shaxsni – umumiy va kasbiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo’lishi zarur.

Vuzallashtirish (namoyish etish)- ma’ruzasi ko’rgazmalilik tamoyilini yangicha qo’llanilishiga misol bo’la oladi, uning faol o’qitishning shakllari va metodlari haqidagi psixologo-pedagogik ilm ma’lumotlari mazmuniga ta’siri natijalari hisoblanadi.

Vuzallashtirish (namoyish etish)- ma’ruzasi talabalarni og’zaki va yozma ma’lumotlarni vizual shaklga aylantirishga o’rgatadi, u esa ta’lim mazmunida mavjud bo’lgan ahamiyatli elementlarni ajratish va tizimlashtirish hisobiga kasbiy tafakkurni shakllantiradi. O’qituvchi tomonidan ushbu turdagi ma’ruzaga

tayyorlanish deganda ma'ruza mashg'uloti mavzusi bo'yicha o'quv materiallarini ta'limning texnik vositalari yoki qo'lda (chizma, rasm, jadvallar va x.k.) talabalarga taqdim etish uchun vizual shaklga keltirish nazarda tutiladi. Bu turdagi ma'ruzani o'qish ma'ruza mavzusini to'liq ochib beruvchi o'qituvchi tomonidan tayyorlab kelingan ko'rgazmali materiallarni keng va bog'liq ravishda sharhlash darajasiga yetkaziladi. Bunday turda taqdim etilgan ma'lumotlar talabalarning kasbiy va idrok etish faoliyatida muhim hisoblangan ular tomonidan o'rganilgan bilimlarni tizimlashishini ta'minlashi, muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishi va ularning yechimini topishga imkon yaratishi, turli turdagi ko'rgazmalarni namoyish etishi kerak.

Ma'ruzaning bu turini talabalar bilan yangi bo'lim, mavzu, fanni o'rganishni boshlashda qo'llash yaxshi natija beradi. Bunda yuzaga keluvchi muammoli vaziyat materialni o'rganishga, o'qishning boshqa turlarida ko'rgazmali ma'lumotlarni rivojlantirish ko'nikmasiga psixologik ko'rsatmani yaratadi.

Hamkorlikdagi ma'ruza muammoli mazmundagi o'quv materialini ikki o'qituvchining o'zaro jonli diologik muloqotida taqdim etilishidir. Bunda ikki mutaxassisning nazariy muammolarni ikki nuqtai-nazardan muhokamasi kabi aniq kasbiy va malakali vaziyat gavdalanadi, masalan, nazariyotchi va amaliyotchi muhokamasi, biron-bir fikr tarafdori va bu fikrga qarshi mutaxassisning kabi. Ma'ruzaning bu turi talabalarning tanqidiy tafakkurini faol ravishda rivojlanishiga hizmat qiladi.

Bu jarayonda o'qituvchilarning o'zaro diologi yechimi izlanayotgan muammoning yechimini hamkorlikda izlash mkadaniyatini namayon etishi va bu jarayonga talabalarning savollar, o'z nuqtai-nazarlarini bayon etish, muhokama etilayotgan ma'ruza mavzusiga o'z munosabatlarini shakllantirish, yuz berayotgan xodisalarga hissiy javob qaytarishlarini jalb etishi lozim.

Ma'ruza vaqtida har ikki o'qituvchining yuqori darajadagi faolligi talabalarda fikran va ahloqan faol bo'lishni keltirib chiqaradi, bu esa faol ta'lim olishga xos bo'lgan xislat hisoblanadi: talabalarning bilish jarayoniga jalb etilganligi o'qituvchilarning faolligi bilan mos keladi.

Yuqorida sanab o'tilganlardan tashqari talabalar munozara qilish madaniyati, dialogga kirishish usullari, hamkorlikdari izlanish va yakuniy to'xtamga kelish haqida ko'rgazmali ravishdagi tasavvurga ega bo'ladilar.

Oldindan rejalashtirilgan xatoliklar bilan olib boriladigan ma'ruza talabalarda kasbiy vaziyatlarni operativ ravishda tahlil etish, ekspert, opponent, retsenzent sifatida qatnashish, noto'g'ri yoki noaniq ma'lumotlarni ajratib ko'rsata olish ko'nikmasini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan.

O'qituvchining ma'ruzaga tayyorgarligi shundan iborat bo'ladiki, ma'ruza mazmuniga ma'lum miqdorda semantik, metodik yoki ahloqiydoiradagi xatoliklar kiritilishi talab etiladi. Bunday xatoliklarning ro'yhatini o'qituvchi ma'ruzaga olib keladi, biroq ularni talabalarning e'tiboriga ma'ruzaning oxirida taqdim etadi. Talabalar tomonidan yo'l qo'yiladigan va ma'ruza o'qish jarayonida o'qituvchilar tomonidan ko'p holatlarda uchraydigan xatoliklar tanlab olinishi maqsadga muvofiqdir.

O'qituvchi ma'ruzani shunday mahorat bilan olib borishi va yo'l qo'yilgan xatolarni yashirishi kerakki, unda yo'l qo'yilgan xatoliklarni talabalar yaqqol va tez aniqlay.

Talabalarning vazifasi shundan iborat bo'ladiki, daftarlariga yo'l qo'yilayotgan xatolarni qayd etib borishlari va ma'ruzaning so'ngida ularni bayon etishlari talab etiladi. Xatolarni muhokamasi uchun 10-15 daqiqa ajratiladi. Mana shu muhokama jarayonida o'qituvchi, talabalar yoki hamkorlikda savollar emas, balki to'g'ri javoblar berib boriladi.

Oldindan rejalashtirilgan xatoliklarning miqdori o'quv materialining, ma'ruzaning didaktik va tarbiyaviy maqsadidan, talabalarning tayyorgarligi darajasidan kelib chiqib belgilanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar materiallarni ma'ruza ko'rinishida bayon etishning an'anaviy ustunliklarini saqlab qolgan xolda ma'ruza metodining kamchiliklarini yengib o'tishga harakat qilmoqda.

Xuddi shunday, muammoli ma'ruza materialni bayon etish davomida xal etilishi lozim bo'lgan savollardan, muammoni belgilashdan boshlanadi.

Bunda muammoni xal etishning tayyor shakli talabalarning tajribasida mavjud bo'lmaydi, ya'ni savolga javob topish uchun fikrlash, farazlarni ilgari surish va ularni tekshirib ko'rish talab etiladi. Ma'lumotli ma'ruzada o'qituvchi tomonidan ma'lum bo'lganlar narsalar o'rgatilishi va talabalardan ularni eslab qolishning o'zi talab etilsa, uning mazmunidan farqli ravishda, muammoli ma'ruzada yangi bilim talabalar uchun shaxsiy ixtirolari sifatida o'rgatiladi. Muammoli ma'ruzada talabalarning tafakkurini boshqarish uchun o'qituvchi tomonidan avvaldan tayyorlab qo'yilgan muammo va ma'lumotli savollar qo'llaniladi.

Muammoli savollar – bu javoblari avvalgi o'rganilgan mavzularda ham, bayon etilayotgan materialda ham (doskadagi yozuvlarda, devordagi jadvallarda va x.k.) bo'lmagan va talabalarda intellektual qiyinchiliklarni yuzaga keltiruvchi savollardir. Muammoli savollar o'z ichiganoma'lumlarni, yangi bilimlarni qamrab olib, ularni egallash uchun qandaydir intellektual harakat, ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan tafakkur jarayoni talab etiladi.

Ma'lumotli savollar muammoni tushunish uchun talabalarda mavjud bo'lgan bilimlarni aktuallashtirish va uni xal etish bo'yicha aqliy faoliyatni boshlash maqsadida beriladi.

Shunday qilib, o'quv materialini o'quv muammosi sifatida ilgari suriladi. U ma'lum sharoitda ayrim qarama-qarshiliklarga ega va ushbu qarama-qarshiliklar oydinlashuvchi yakuniy savollar bilan tugaydigan idrok vazifalarining mantiqiy shakliga ega. Muammoli bayon etish uchun o'quv fanining asosiy konseptual mazmunini tashkil etuvchi, bo'lajak kasbiy faoliyat uchun nisbatan muhim bo'lgan va talabalar tomonidan o'zlashtirilishi qiyinroq bo'lgan kursning muhim bo'limlari tanlab olinadi.

O'quv muammolari o'zlarining murakkabligi jihatidan talabalarga mos bo'lishi, o'quvchilarning bilish jarayonlarini hisobga olingan, o'rganilayotgan fandan kelib chiqqan xolda yangi materialni o'zlashtirishda va shaxsni – umumiy va kasbiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lishi zarur.

Vuzuallashtirish (namoyish etish)- ma'ruzasi ko'rgazmalilik tamoyilini yangicha qo'llanilishiga misol bo'la oladi, uning faol o'qitishning shakllari va metodlari haqidagi psixologo-pedagogik ilm ma'lumotlari mazmuniga ta'siri natijalari hisoblanadi.

Vuzuallashtirish (namoyish etish)- ma'ruzasi talabalarni og'zaki va yozma ma'lumotlarni vizual shaklga aylantirishga o'rgatadi, u esa ta'lim

mazmunida mavjud bo'lgan ahamiyatli elementlarni ajratish va tizimlashtirish hisobiga kasbiy tafakkurni shakllantiradi. O'qituvchi tomonidan ushbu turdagi ma'ruzaga tayyorlanish deganda ma'ruza mashg'uloti mavzusi bo'yicha o'quv materiallarini ta'limning texnik vositalari yoki qo'lda (chizma, rasm, jadvallar va x.k.) talabalarga taqdim etish uchun vizual shaklga keltirish nazarda tutiladi. Bu turdagi ma'ruzani o'qish ma'ruza mavzusini to'liq ochib beruvchi o'qituvchi tomonidan tayyorlab kelingan ko'rgazmali materiallarni keng va bog'liq ravishda sharhlash darajasiga yetkaziladi. Bunday turda taqdim etilgan ma'lumotlar talabalarning kasbiy va idrok etish faoliyatida muhim hisoblangan ular tomonidan o'rganilgan bilimlarni tizimlashishini ta'minlashi, muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishi va ularning yechimini topishga imkon yaratishi, turli turdagi ko'rgazmalarni namoyish etishi kerak.

Ma'ruzaning bu turini talabalar bilan yangi bo'lim, mavzu, fanni o'rganishni boshlashda qo'llash yaxshi natija beradi. Bunda yuzaga keluvchi muammoli vaziyat materialni o'rganishga, o'qishning boshqa turlarida ko'rgazmali ma'lumotlarni rivojlantirish ko'nikmasiga psixologik ko'rsatmani yaratadi.

Hamkorlikdagi ma'ruza muammoli mazmundagi o'quv materialini ikki o'qituvchining o'zaro jonli diologik muloqotida taqdim etilishidir. Bunda ikki mutaxassisning nazariy muammolarni ikki nuqtai-nazardan muhokamasi kabi aniq kasbiy va malakali vaziyat gavdalanadi, masalan, nazariyotchi va amaliyotchi muhokamasi, biron-bir fikr tarafdori va bu fikrga qarshi mutaxassisning kabi. Ma'ruzaning bu turi talabalarning tanqidiy tafakkurini faol ravishda rivojlanishiga hizmat qiladi.

Bu jarayonda o'qituvchilarning o'zaro diologi yechimi izlanayotgan muammoning yechimini hamkorlikda izlash mkadaniyatini namayon etishi va bu jarayonga talabalarning savollar, o'z nuqtai-nazarlarini bayon etish, muhokama etilayotgan ma'ruza mavzusiga o'z munosabatlarini shakllantirish, yuz berayotgan xodisalarga hissiy javob qaytarishlarini jalb etishi lozim.

Ma'ruza vaqtida har ikki o'qituvchining yuqori darajadagi faolligi talabalarda fikran va ahloqan faol bo'lishni keltirib chiqaradi, bu esa faol ta'lim olishga xos bo'lgan xislat hisoblanadi: talabalarning bilishjarayoniga jalb etilganligi o'qituvchilarning faolligi bilan mos keladi.

Yuqorida sanab o'tilganlardan tashqari talabalar munozara qilish madaniyati, dialogga kirishish usullari, hamkorlikdari izlanish va yakuniy to'xtamga kelish haqida ko'rgazmali ravishdagi tasavvurga ega bo'ladilar.

Oldindan rejalashtirilgan xatoliklar bilan olib boriladigan ma'ruza talabalarda kasbiy vaziyatlarni operativ ravishda tahlil etish, ekspert, opponent, retsenzent sifatida qatnashish, noto'g'ri yoki noaniq ma'lumotlarni ajratib

ko'rsata olish ko'nikmasini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan.

O'qituvchining ma'ruzaga tayyorgarligi shundan iborat bo'ladiki, ma'ruza mazmuniga ma'lum miqdorda semantik, metodik yoki ahloqiy doiradagi xatoliklar kiritilishi talab etiladi. Bunday xatoliklarning ro'yhatini o'qituvchi ma'ruzaga olib keladi, biroq ularni talabalarning e'tiboriga ma'ruzaning oxirida taqdim etadi. Talabalar tomonidan yo'l qo'yiladigan va ma'ruza o'qish jarayonida o'qituvchilar tomonidan ko'p holatlarda uchraydigan xatoliklar tanlab olinishi maqsadga muvofiqdir.

O'qituvchi ma'ruzani shunday mahorat bilan olib borishi va yo'l qo'yilgan xatolarni yashirishi kerakki, unda yo'l qo'yilgan xatoliklarni talabalar yaqqol va tez aniqlay.

Talabalarning vazifasi shundan iborat bo'ladiki, daftarlariga yo'l qo'yilayotgan xatolarni qayd etib borishlari va ma'ruzaning so'ngida ularni bayon etishlari talab etiladi. Xatolarni muhokamasi uchun 10-15 daqiqa ajratiladi. Mana shu muhokama jarayonida o'qituvchi, talabalar yoki hamkorlikda savollar emas, balki to'g'ri javoblar berib boriladi.

Oldindan rejalashtirilgan xatoliklarning miqdori o'quv materialining, ma'ruzaning didaktik va tarbiyaviy maqsadidan, talabalarning tayyorgarligi darajasidan kelib chiqib belgilanadi.

Yangi ma'ruzachi uchun har xil guruh talabalariga ma'ruza o'qish uchun juda muhim tajriba bo'lib hisoblanadi. Materialni shunchaki bilish yetarli emas. Ma'ruzachi ma'ruzani qiziqarli va e'tiborni tortadigan qilib, yaxshi tayyorgarlik ko'rishi va mos va mavzuli misollardan foydalanib mavzuni tushuntira olishi zarur. Ma'ruzani to'g'ri o'tish mahorat va vaqt talab qiladi. Talaba va hamkasblardan ma'ruza to'g'risida fikrlarini so'rash ma'ruza o'qish sifatini ko'rsatish uchun muhim omil hisoblanadi va Siz o'z amaliyotingizni kuchaytirishni xohlashingiz mumkin⁴

Ma'ruza o'qituvchi shaxsining barcha boyligi: ongi, hissiyoti, irodasi, tuyg'usi, e'tiqodi orqali talabalar ichki dunyosi bilan muloqotda bo'lishining eng samarali, jonli shaklidir. Bunda o'qitishning yo'naltiruv, axborot berish, metodologik va tarbiyalash funksiyalarini ro'yobga chiqarishga yordam beradi.

Ma'ruzaning **yo'naltiruvchi** funksiyasida talabalarning diqqati o'quv materialining asosiy qoidalari, uni o'rganishdagi hamda bo'lg'usi kasbiy faoliyatidagi roli va ahamiyati, uni o'zlashtirish metodlariga jalb qili-nadi.

Ma'ruzaning **axborot berish** funksiyasi asosiy ilmiy faktlar, qoida-lar, xulosalarning mohiyatini ochishda o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Ma'ruzaning **metodologik** funksiyasini qo'llash tadqiqot metodlarini qiyoslash, chog'ishtirishga, ilmiy izlanishning tamoyillari va yondashuvla-rini aniqlashga yordam beradi.

Ma'ruzaning **tarbiyaviy** funksiyasi ma'ruza jarayonida o'quv materia-liga hissiy baho berish munosabatlarini uyg'otish, qiziqishlarini o'sti-rish, mantiqiy fikrlash va isbotlashni oydinlashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

---

⁴ A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education, published 2009 by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY 10016, chapter V: Lecturing to large groups, Ann Morton, 59-71p.

Oliy ta'limda o'qitishning bir shakli sifatida ma'ruzaga qo'yiladigan talablar:

- ma'ruzaning ahloqiylik jihati (ilmiylik va axborotlilik);
- isbotlash va argumentlash (aniq misollarning yetarli bo'lishi);
- bayon qilishning emotsionalligi (talabalarni faollashtirish);
- bayon qilinadigan masalalarning aniq strukturasi va mantiqi;
- metodik jihatdan ishlab chiqqanlik (asosiy fikrlarni aniqlash);
- aniq, ilmiy va adabiy tilda bayon qilish;
- audivizual didaktik materiallarni foydalanish.

Ma'ruzaga **tayyorlanish**:

- ma'ruza mavzusi bo'yicha materiallar to'plash;
- ma'ruzaning rejasini tuzish;
- ma'ruzaga materiallarni saralab olish;
- ma'ruza konspektini tuzish;
- ma'ruza mashg'ulotini o'tishning texnologiyasini ishlab chiqish.

Yaxshi ma'ruza o'qituvchidan juda katta mehnatni talab etadi. Kamida bir hafta oldin tayyorgarlik ko'rishni boshlash kerak. Bugungi kunda pedagogika fani o'qituvchisidan pedagogik prognostikadan optimal foydalanish talab etiladi.

Ma'ruza turlari va uning o'ziga xos xususiyatlari

Ma'ruza turlari	O'ziga xos xususiyatlari
Kirish ma'ruzasi	O'quvchilarda o'quv fani to'g'risidagi umumiy tasavvurlarni shakllantirish
Ma'lumotli ma'ruza	O'quvchilarda muammoga doir ma'lumotlarni axboriy-retseptli tarzda taqdim etish
Anjuman-ma'ruza	O'quvchilar tomonidan o'quv materialini izlanishli tarzda o'zlashtirilishiga erishish
Muammoli-ma'ruza	O'quvchilarga muammoli savol, muammoli vaziyat va muammoli topshiriqlarni taqdim etish orqali o'quv birliklarini bayon etish
Ma'ruza-munozara	Fikrlar almashinuvini tashkil etish asosida ma'ruza qismlarini o'zlashtirishga erishish
Vizual-ma'ruza	Vizual-materiallarni taqdim etish orqali o'quvchilar tomonidan materialni o'zlashtirishga erishish
Konspektli-ma'ruza	O'quvchilar tomonidan o'quv materialini o'zlashtirishga erishish maqsadida tushuntirish bilan birga eng asosiy qismlarini yozdirib borish
Maslahatli-ma'ruza	Savol va javoblar tarzida ma'ruza mashg'ulotini tashkil etish

Binar-ma'ruza	Muammo yuzasidan tadqiqot olib borgan mutaxassis-olim bilan birgalikda ma'ruzani tashkil etish

Ma'ruza va uning o'ziga xosliklari

Ma'ruza-pedagogik fanlarni o'qitishning asosiy shakli hisoblanib, quyidagi vazifalarni amalga oshirishga imkon beradi:

1) yo'naltiruvchi: o'quvchilarni o'quv materialining asosiy jihatlariga e'tibor qaratishga imkon berish;

2) axborot: o'qituvchi ma'ruza vaqtida muammoni, muammo bilan bog'liq asosiy dalil va xulosalar mohiyatini ochib beradi;

3) metodologik: ma'ruza jarayonida muammoning falsafiy-nazariy asoslari namoyon etiladi.

4) tarbiyalovchi: o'quvchilarda tinglash, idrok etish, munozarada ishtirok etish madaniyatini shakllantirish;

5) rivojlantiruvchi: o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, xulosalar chiqara olish qobiliyatini rivojlantirish.

Ma'ruza metodida ko'zlangan asosiy maqsad - o'quvchilarda bilimni mustaqil egallash qobiliyatini hosil qilishdir.

Ma'ruza yangi bilimni o'tishda uning qismlarini umumlashtirishda, murakkab qonun-qoidalarni yakunlashda, muammoli masalalarni o'rganishda, o'quv fanlari o'rtasidagi o'zaro aloqani o'rganishda qo'llaniladi.

Ma'ruzaning mazmunli, samarali bo'lishi uchun:

- aniq, o'ylab tuzilgan rejani o'quvchilarga tanishtirish;
- rejaning har bir qismi bo'yicha berilgan ma'lumotni yakunlash;
- bayon o'quvchilarga tushunarli va ko'rgazmali, yorqin bo'lishi;
- bayon o'quvchilarda muhim o'rinlarni bilib olishga qiziqish uyg'otadigan bo'lishi kerak.

2.3. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha amaliy (seminar, laboratoriya) mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi.

Seminar mashg'ulotlari – o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy shaklidan biri bo'lib, o'qituvchi nazorati ostida talabalar tomonidan nazariy savollarni jamoaviy ravishda muhokama qilishni nazarda tutadi.

Seminar mashg'ulotlari ta'lim berish shakli sifatida antik davrga borib taqaluvchi uzoq tarixga ega. "Seminar" so'zining o'zi lotin tilidagi "seminarium" so'zdan olingan bo'lib, bog'bon (ko'chat o'tkazuvchi) deb tarjima qilinadi. Bu vazifa o'qituvchiga talabalarning ongiga yangi bilimlarni o'tkazish va ularni rivojlantirish vazifasi bilan bog'langan bo'lib, talabalar o'qituvchidan olgan bilimdari evaziga kelajakda mustaqil fikrlaydigan, bilimlarini boyitib borishga intiluvchi shaxs bo'lib yetishadilar.

Seminar mashg'ulotlari o'quv jarayonini tashkil etishning boshqa shakllari bilan uzviy bog'langan bo'lib, bular avvalambor ma'ruza va talabalarning

mustaqil ishlaridir. Seminar mashg'ulotlariga talabalarning kasbiy tayyorgarligi sifatini belgilab beruvchi kursning asosiy mavzulari olib chiqiladi.

Seminar mashg'ulotining o'ziga xosligi ko'rib chiqilayotgan mavzumuhokamasida har bir talabaning bir maromda va faol ishtirokiga imkon yaratilishidadir.

Seminar mashg'ulotining vazifalari quyidagilardir:

- o'quv fani bo'yicha talabalarning bilimlarini mustahkamlash, chuqurlashtirish va kengaytirish; intellektual vazifa va muammolarni o'rnatish va yechiminitopish malakasini shakllantirish; talabalar bilan o'z nuqtai – nazarini asoslash, shuningdek boshqa fikrlarni isbotlash yoki inkor etish bo'yicha qobiliyatlarini rivojlantirib borish; nazariy jihatdan tayyorgarlik darajasini namoyish etish; adabiyotlar bilan mustaqil ishlash ko'nikmasini shakllantirish. Seminar mashg'ulotlarining quyidagi ko'rinishlarini farqlash mumkin.

Proseminar – birinchi kurs talabalarini oliy ta'limda mustaqil ishlashning o'ziga xosligi bilan tanishtirish, ilmiy adabiyotlar bilan ishlash ko'nikmasini egallashni maqsad qilgan. Talabaning proseminarda ishlashining xarakterli elementi ma'lum mavzularda referatlarning tayyorlab kelishlari, ularni o'qib berishlar va muxakama qilishlari va o'qituvchidan mos ravishdagi bahoga ega bo'lishlaridir.

Seminar - seminar mashg'uloti kursning o'quv dasturi bilan mustahkam ravishda bog'langan bo'lib, uning alohida, nisbatan chuqurroq mavzularini o'rganishni maqsad qilgandir.

Maxsus seminar - seminar mashg'uloti tadqiqodchilik turida bo'lib, kurs bo'yicha ma'ruza mashg'uloti mavzularidan qat'iy nazar ham bo'lishi mumkin, uning maqsadi ayrim muammolarni chuqurroq o'rganishdan iboratdir. Yuqori kurslarda tashkil etiladi va ushbu soha bo'yicha mutaxassis boshqaruvida olib boriladi. Seminar mashg'ulotlari odatda quyidagi tuzilishga ega: o'qituvchining kirish so'zi, asosiy qism, o'qituvchining yakuniy so'zi. O'qituvchining kirish so'zi o'rganilayotgan kurs doirasida ushbu seminar mashg'ulotining o'rnini, mashg'ulotning maqsad va vazifalarini qisqa ochib beradi, talabalarning diqqatini mobillashtiradi, mashg'ulotga qaratadi va faollashtiradi.

Asosiy qism talabalarning chiqishlari va ularni muhokamasi, quyida yana to'xtalib o'tiluvchi turli metodik shakllardan iborat bo'ladi.

O'qituvchining yakuniy so'zi alohida savollar bo'yicha ham, umumiy seminar mashhuloti bo'yicha ham amalga oshirilishi mumkin bo'lib; talabalar faoliyatini xulosalash va baholash, keyingi seminar mashg'uloti bo'yicha ko'rsatmalar berishdan iborat bo'ladi.

Mutaxassisliklar bo'yicha fanlardan seminar mashg'ulotlarini tashkil etishning turli shakllarini ko'rib chiqamiz.

Seminar rejasi savollari bo'yicha talabalar bilan savol-javob o'tkazish o'qituvchining navbati bilan har bir talaba bilan suhbatiga teng. Bu jarayonda butun guruhga emas, balki suhbat olib borilayotgan talabaning o'ziga savol beriladi. Talaba savolga noaniq yoki to'liq bo'lmagan javobni bersa, o'qituvchining o'zi javobni to'ldiradi, aniqlashtiradi. Natijada guruhning asosiy talabalari o'qituvchi bilan suhbatlashish navbatlari kelishini kutib passiv holatni

egallaydilar, ko‘pincha boshqa ishlar bilan band bo‘ladilar yoki konspektlarini ma‘nosiz ravishda varroqlay boshlaydilar⁵

Bulanova-Toporkova M.V.⁶ seminar mashg‘ulotini tashkil etishning an‘anaviy metodini quyidagi kamchiliklarini ko‘rsatib o‘tganlar. So‘z navbati berilgan talabalar individual bilimlarini namoyon etadilar, shuning uchun muloqot deyarli amalga oshirilmaydi. Hamkorlik va o‘zaro yordam mavjud bo‘lmaydi. So‘zga chiqqan talabaga yordam berish javobni aytibturish hisoblanadi, bu taqiqlangan, tartibni buzish hisoblanadi.

Talabalarining o‘quv jarayoniga shaxsiy yondoshuvi kuzatilmaydi. Talabaning intellektual faolligi chegaralab qo‘yiladi. O‘qituvchi va talaba orasidagi masofa muloqot qilish, o‘zaro harakatlar qilishga chegara qo‘yadi. Talabalar seminar vaqtida o‘z fikrlarini bildirmay, boshqa ishlar bilan band bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Seminarni tashkil etish shaklining o‘zi talabalarni passiv holatga tushirib qo‘yadi, ularning nutqiy faolligi minimumga yetkkaziladi. Kasbiy jamiyat talab etayotgan kasbiy muloqot va o‘zaro harakatlar ko‘nikmasini shakllantirish imkoniyati mavjud bo‘lmaydi. Shunday qilib, mashg‘ulotlarda guruhli muloqot qilish shakli jamiyatdagi, ishlab chiqarishdagi kishilar munosabatining adekvat modeli hisoblanmaydi, shuning uchun ham bugungi kunda mutaxassislarni tayyorlash talablariga mos kelmaydi.

Reja asosida ochiq suhbat ushbu shakl seminar savollari bo‘yicha barcha talabalarining tayyorlanishini, ularning chiqishlarini, o‘qituvchining seminar savollari bo‘yicha va umuman seminar bo‘yicha xulosalarini nazarda tutadi. Ochiq suhbat savollar bo‘yicha muhokama jarayoniga iloji boricha ko‘p talabalarni jalb etish, diqqatlarini faollashtirish, asosiy va qo‘shimcha vositalardan foydalanish imkoniyatini beradi.

Ochiq suhbat shaklidagi seminar mashg‘uloti o‘qituvchidan u yoki bu mavzu bo‘yicha alohida vazifa olgan talabalarining yakka xolda so‘zga chiqishini taqiqlamaydi, biroq bunday holatlarning barchasida yakka chiqish qiluvchitalabalarining chiqishlari asosiy bo‘lmaydi, balki muhokama etilayotgan mavzuga qo‘shimcha, to‘ldirish sifatida amalga oshiriladi.

Talabalarining doklablarini (referatlari, mustaqil ishlarini) tinglash. Dokladlar tizimi o‘z ichiga turli-tuman variantlarni qamrab oladi. Ayrim holatlarda o‘qituvchining o‘zi yoki talabaning istagiga ko‘ra doklad qiluvchini, unga yordam beruvchini va opponentlarni belgilaydi.

Ayrim holatlarda esa aksincha o‘qituvchi rejaning barcha savollari bo‘yicha yoki ularning ayrimlvari bo‘yicha faqatgina opponentlarni belgilaydi.

Chiqish vaqtida opponent talabaning chiqishini muhokama qiladi, xato va noaniq joylarini ko‘rsatib o‘tadi, materialni to‘ldiradi va muhokamaga yakun yasaydi. Ushbu vazifani amalga oshirish uchun opponentning o‘zi mavzuning

---

⁵ Елсуков А.Н. Методика преподавания социологии в высшей школе. Учебное пособие. Минск: ТетраСистемс, 2003

⁷ Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы: учебное пособие. —Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. - 544 б

rejasi bo'yicha to'liq tayyorlangan bo'lishi zarur bo'ladi. Shunday qilib, ishning mazmuni ayrim talabalarga vaqti-vaqti bilan seminar mashg'ulotida u yoki bu savolni muhokamasini boshqarish va yakun yasashni, uning ijobiy va salbiy tomonlari haqida xulosa chiqarishni topshirishdan iborat. Bu esa talabalarda pedagogik ish ko'nikmasini yanada samarali shakllantirish imkonini yaratib beradi.

Ochiq suhbat va dokladlar tizimini seminarni o'tkazishning mustaqil shakli sifatida ko'rib chiqar ekanmiz, ular orasida juda ko'p umumiylik mavjudligini ta'kidlab o'tish lozim. U yerda ham, bu yerda ham ijodiy muhokamada asosiysi mos keluvchi savollardir. Birinchi holatda, guruhning to'liq ravishda tayyorlanadi, ikkinchi holatda esa tashabbus doklad qiluvchilarga beriladi. Tajribalarning ko'rsatishicha, doklad tizimida doklad sifatida bo'lib berilgan savoollar bo'yicha butun guruhning tayyorlanishi juda katta qiyinchilik bilan amalga oshadi. Mana shundan kelib chiqib ikkita metodik xulosaga kelish mumkin: 1) har bir shaklning yutuq tomonlarini qo'llagan xolda, kamchiliklarini bar taraf etishga harakat qilishga e'tiborni qaratish lozim; 2) mashg'ulotlarda u yoki bu shakllarni almashtirib qo'llash va bir shaklning ustun bo'lib qolishini oldini olish.

Ayrim talabalar tomonidan avvaldan tayyorlangan va seminardan oldin butun guruh bilan o'qilgan referatlarni muhokama qilish. Seminar mashg'ulotini o'tkazishning navbatdagi shakli referatlarni muhokama qilish hisoblanadi. Oddiy dokladlardan referat o'zining mustaqil ravishda bajarilganligi, o'z tadqiqodlari elementlarining kiritilishi, ijodiy yondoshuv, ilmiyligi bilan farqlanib turadi. Agar referat seminar mashg'ulotidan oldin boshqa talabalar tomonidan ham o'qib chiqilgan bo'lsa yaxshi bo'ladi, biroq texnik jihatidan bu qiyin jarayondir. Shuning uchun muallif o'z referatini og'zaki ma'lumot berish sifatida bayon etib beradi.

Referat metodi talabalarda tadqiqodchilik ishi ko'nikmasini shakllanishiga yordam beradi, sotsiologi, sotsiologiya bo'yicha seminar mashg'ulotlarini faollashtiradi, ushbu fanni o'rganishni boshqa fanlar bilan va ishlab chiqarish bilan bog'lash imkoniyatini yaratadi.

Nazariy konferensiya Nazariy konferensiya ko'rinishidagi seminar mashg'uloti doklad va referatlar muhokama qilinuvchi seminar shakllariga yaqin ko'rinishdagi seminar turi hisoblanadi. Uning farqi bir tomondan nisbatan to'liq tayyorgarlik ko'rilishida bo'lsa, boshqa tomondan u juda kam o'tkaziladi, sababi shundaki, uni o'tkazish uchun bitta guruh emas, bir qancha guruh yoki potok jalb eiladi. Konferensiyaning mavzusi rejaning umumiy mavzularidan olinishi shart emas. Ko'pincha u katta mavzuni, fanning biron bo'limini o'rganib bo'lgach amalga oshiriladi.

Press-konferensiya-seminar Agar seminarda muraakab bo'lgan nazariy muammolarni ko'rib chiqish nazarda tutilgan bo'lsa, uni press-konferensiya shaklida o'tkazish mumkin bo'ladi. Ushbu shaklning quyidagi ko'rinishlari ma'lum:

- guruh muammoga doir savollar tuzadi, eng ko‘p savol tuzgan talabalar press-konferensiya ishtirokchilari guruhiga (savollarga javob beruvchilar guruhiga) kiritiladi;

- guruh savollar tuzadi va eng qiziq savollarning mualliflari stol yoniga o‘tkaziladi, ular guruhga o‘z savollarini beradilar;

- guruh savollar tuzadi o‘qituvchi esa ular orasidan auditoriga qarab o‘tiruvchilarni, savollarga javob beruvchilarni tanlab oladi;

- savollardan kichik guruhlar tuziladi, ular o‘qib eshittirilgach guruh nisbatan mantiqiy va qiziq savollar “paketini” aniqlaydi, savol mualliflari ularni guruhga beradi;

- 3-6 kishidan iborat bo‘lgan guruh optimal guruh hisoblanadi.

Guruhlarga birlashtirish o‘qituvchi tomonidan (asosan xaqqoniy ravishda) qur‘a tashlash yo‘li bilan yoki o‘z tanloviga binoan amalga oshirilishi mumkin.

Ochiq munozara-seminari ko‘pgina o‘qituvchilar tomonidan guruhda yoki kursda o‘tkazilishi tavsiya etiluvchi mashg‘ulot turldaridan biridir. Bunday seminarida munozara uchun olib chiqiladigan savollarning mazmuni bizning ilmiy adabiyotlarimizda muhokama etiluvchi muammolar bo‘yicha bo‘lishi mumkin. Bunda bir talabaga faqatgina bitta nuqta‘i-nazarni bayon etish, boshqa talabaga esa boshqa nuqta‘i-nazarni bayon etishiga ruhsat beriladi.

Ochiq munozarani shunday tashkil etish muhimki, talabalar tortishayotgan tomonlarning ham kuchli, ham kuchsiz qirralarini ko‘ra olsinlar. Agar ilmda munozaraning yakuni yasalgan bo‘lsa va nuqta‘i-nazarlarning biri umumqabul qilinsa, o‘qituvchi seminarida ham bu fikr qayd etilishini ta‘minlashi kerak.

Ochiq munozara-seminari ishtirokchilarning diologik muloqoti jarayoni sifatida tashkil etiladi, bu jarayonda talabalar yuqori darajadagi qiziqish va faollikni namoyon etadilar, ishga ijodiy yondoshadilar.

Munozara biron-bir fanga doir keng qarashlarning mavjud bo‘lganida amalga oshiriladi. Aks holatda faqatgina mavzuni muhokamasi bilan chegaralanish mumkin bo‘ladi.

Munozarani mavzuli yo‘naltirilgan bahs tarzida amalga oshirilishini tashkil etishning muhim shartlari quyidagilardan iborat bo‘lishi mumkin:

- munozaraning barcha ishtirokchilari unga tayyor bo‘lishlari lozim;
- munozaraning har bir ishtirokchisi o‘z chiqishiga oid aniq qisqa tezisga ega bo‘lishi kerak;
- munozarani joylantirish uchun “mashq” qilib ko‘rish mumkin;
- munozara ishtirokchilarning so‘z bellashuvi bo‘lmasligi, balki muammoni xal etishga qaratilishi lozim.

Ushbu muammoning xal etilishi uchun muhokama ishtirokchilarining o‘zaro harakatlarining to‘g‘ri tashkil etilishi juda muhim hisoblanadi.

Chet ellik tadqiqodchilar ochiq-munozara – seminari vaqtida talabalar va o‘qituvchining fazoviy joylashuvi ahamiyatiga alohida e‘tibor qaratadilar. Ishtirokchilarning yuzma-yuz joylashuvi, ya‘ni “aylana stol” tamoyili asosida o‘tirishlari bir-birlariga qarata aytiluvchi fikrlarning ko‘payishiga olib keladi. Agar o‘qituvchi talabalarning orasida o‘tirsas yoki kuzatuvchi sifatida

tinglovchilarga yon tomoni bilan o'tirgan bo'lsa ishtirokchilar unga murojaat etmay, bir-birlariga murojaat etadilar.

Bunday holat o'qituvchiga guruhni boshqarishga xalal bermaydi va ishga doir muhitni nisbatan kamaytiradi.

Didaktik o'yin – seminari. Bu gupruh bilan xal etilishi lozim bo'lgan qandaydir pedagogik vaziyatlarni modellashtirish va jonlantirishni (o'ynashni) nazarda tutadi. Bunday tashkil etiluvchi seminar shakli o'qituvchining boshqaruvi ostida guruhdagi talabalarning faol o'zaro hamkorligini ta'minlab beradi.

“Aylana stol” – seminari. Ikki ko'rinishdagi aylana stolni farqlash mumkin. Birinchisi ishtirokchilar sonining nisbatan ko'p bo'lmasligi bilan ajralib turadi (akademik guruh). “Aylana stol” atrofidagi munorzara barcha ishtirok etuvchilar uchun mo'ljallangan bo'lib, bu holatda “aylana stol”ning bevosita ishtirokchilari yarim aylana ko'rinishida joylashtiriladilar va barcha boshqa ishtirokchilarga nisbatan “jamoaviy ma'ruzachi” sifatida qatnashadilar, tanlangan mavzuni yoritilish yo'nalishlarini belgilaydilar, ovoz chiqarib muhokama qiladilar, xodisalarning ichki qarama-qarshiliklarini ochib beradilar. Ishtirokchilar o'zlarining savollari, fikrlari, tanqidiy muloxazalari, e'tirozlari bilan shaxsan qatnashishlari mumkin bo'ladi.

G.N. Panarinoy tomonidan ishlab chiqilgan aylana stol qarshisida seminar olib borish metodikasio'zgacha qiziqish uyg'otadi.

Unga ko'ra, pedagogik fanlar bo'yicha seminarga tayyorlanish uchun talabalarga “an'anaviy” tarzda savollar va kerakli adabiyotlar taklif etiladi.

Bevosita seminarda savollar o'zgacha ko'rinishda (redaksiyalangan tarzda), muammoli ravishda taqdim etiladi, bunda talabalarning fikrlariga qarshi fikr bilinib turishi lozim bo'ladi. Mashg'ulotning boshida, muammo e'lon qilib bo'lingach “aylana stolning” har bir ishtirokchisi savollar ma'nosini chuqurroq anglab olishi uchun savollarning biri bayon etilgan kartochkalarni oladi. Taklif etilgan savol ustida fikrlab olingach (3-5 daqiqa) o'rganilayotgan muammo bo'yicha o'quv munozarasi tashkil etiladi. Har bir savolni muhokamasini uning javobini o'ylab ko'rish imkoniyati bo'lgan talaba (talabaga berilgan kartochkada aynan shu savol bo'lgan) boshlab beradi, biroq munozaraga darhol boshqa ishtirokchilar ham qo'shiladilar. Munozarani jonlantirish va “aylana stol” ishtirokchilari tomonidan muammoning to'g'ri yechimini topish uchun buyuk va mashhur pedagoglarning fikrlari, jurnallar va gazetada nashr etilgan maqolalar, amaliyotda uchragan misollardan namunalar va boshqalar keltiriladi.

«Aqliy hujum» - seminarii. Ushbu metodikaning o'tkazilishi ta'lim berish amaliyoti va boshqaruv masalalarini qabul qilishda juda mashhur hisoblanadi. Uni yanada batafsil ko'rib chiqamiz.

“Aqliy hujum” – hamkorlikning shunday shakli, barcha guruhning hamkorlikdagi faoliyati nazariy yoki amaliy muammoning original va eng maqbul yechimini topishga qaratilgan. Aqliy hujumni o'tkazishning juda ko'p metodikalari mavjud. Ularning tanlovi muammoning, ijodiy guruhning harakteri va boshqa omillarga bog'liqdir.

Aqliy hujum ishtirokchilari uchun qoidalar.

1. Eng ko‘p miqdordagi g‘oyalarni bayoen eting. Sifatdan ko‘ra miqdorga ko‘proq e‘tibor qarating. Jummalarni qisqa tarzda bayon eting.
2. Hech qanday tanqid, e‘tiroz va xazil qilinmasin!
3. Barcha g‘oyalarni qabul qiling (hattoki, aql bovar qilmaydiganlarini ham), mantiqiy fikrlashga emas, balki fantaziya, faraz, taxmini ortiqroq biling.

Aqliy hujum uchun taxminiy belgilangan vaqti.

1. Aqliy hujum o‘tkazilishini e‘lon qilish va vazifa mazmunini tushuntirish (2-3 kun avval).

2. Aqliy hujum seansi (1,5-2 soat).

- ishtirokchi va guruhlarni, AH qoidalari bilan tanishtirish (5-10 daqiqa),
- vazifani e‘lon qilish, savollarga javob berish (10-15 daqiqa),
- Aqliy hujum ni o‘tkazish (20-30 daqiqa),
- tanaffus (10 daqiqa),
- g‘oyalarning redaksiyalangan ro‘yhatini tuzish (30-45 daqiqa)

Xona yorug‘ va qulay bo‘lishi kerak. Ishtirokchilar bir-birlarini ko‘rib turadigan tarzda o‘tirishlari lozim (aylana yoki P shakldagi stol). Aqliy hujum natijalarni qayd etib borish va ishga doirlashtirishga e‘tibor qaratish kerak. O‘qituvchi barcha g‘oyalarni doskaga, flipchartga yozadi yoki ekranda ko‘rsatiladigan qilib jihozlangan kompyuterda terib boradi. Bu vazifani biron-bir talabalardan biri bajarishi ham mumkin.

Aqliy hujum so‘ng g‘oyalar ro‘yhatini jamoaviy ravishda tezda redaksiyalash amalga oshiriladi. Ularning barchasi guruhlar bo‘yicha taqsimlanadi: darhol amalga oshirish mumkin bo‘lgan g‘oyalar, nisbatan samarali va istiqbolli g‘oyalar va boshqalar. Hayotga tadbiiq etish uchun umuman tuturiqsiz va murakkab bo‘lgan g‘oyalar ro‘yhatdan chiqarilib yuboriladi. Shundan keyin ro‘yhatni oxirgi marotaba qabul qilinadi. Kollokvium – seminar. Kollokvium, ya‘ni talabalar bilan suhbatlashishning maqsadi talabalar bilimining darajasini qay darajada chuqurligini bilib olishdir. Ayrim holatlarda uni dasturda ko‘rsatib o‘tilmagan, biroq talabalarda u yoki bu qismlari bo‘yicha qiziqish uyg‘otuvchi qo‘shimcha mavzular bo‘yicha ham o‘tkaziladi. Boshqa holatlarda esa guruh tomonidan yetarlicha o‘zlashtirilmagan kursning biron-bir murakkab mavzulari bo‘yicha qo‘shimcha mashg‘ulotlar bo‘yicha o‘tkaziladi. Va nihoyat, kollokviumlar biron sababga ko‘ra oxirgi seminarlarda javob berib baholanmagan yoki ularda qatnashmagan talabalarning bilim darajalarini aniqlash maqsadida o‘tkaziladi. Bunday vaziyatda kollokvium o‘tilgan mavzular bo‘yicha o‘ziga xos zachyot vazifasini amalga oshiradi.

Tadqiqod – seminar. Maxsus seminarni o‘tkazishda seminar mashg‘ulotlarining o‘ziga xos shakli – tadqiqod-seminari qo‘llanilishi mumkin. Birinchi- uchinchi kurslar mobaynida olib borilgan seminarlar talabalarni ma‘lum bir ilmiy muammo bo‘yicha tadqiqod ishlarini olib boruvchi yosh tadqiqodchilar maktabi vazifasini bajaruvchi maxsus seminarga tayyorlaydi. Obro‘li mutaxassis tomonidan o‘tkaziluvchi maxsus seminar ilmiy maktab xarakteriga ega bo‘lib, talabalarni jamoaviy fikrlash va ijod qilishga tayyorlaydi. Maxsus seminar davomida talabalarning mos ravishdagi guruhda ishlay olish

ko'nikmasi, guruhda mo'ljal ola olishi va to'g'ri baholashi, maxsus usullarni qo'llay olishi muhim o'rinni egallaydi.

Yakuniy mashg'ulotda o'qituvchi, qoidaga ko'ra, o'rganilgan muammolarning keyingi rivojlanishi va bu jarayonda talabalarning ishtirokini ochgan holda seminarlar va talabalarning ilmiy ishlarini to'liq obzorini amalga oshiradi. Bu kasbga yo'naltirishning va defektolog-mutaxassislarining kasbiy o'ziga xosligini shakllantirishning samarali usullaridan biridir.

Tadqiqod-seminarini tashkil etishda talabalarning (turli kursdagi, fakultetdagi, oliy ta'lim muassasalaridagi) hamkorlikdagi tadqiqod loyihalarini, bir muammo bo'yicha solishtirma tadqiqodlarini kuchaytirish, shuningdek, amaliyotchi – tadqiqodchilarning o'z tadqiqodlarini master-klass ko'rinishida taqdimot qilishlariga jalb etish alohida o'rinni egallaydi.

Tashkilot, muassasa va x.k.da seminar.Bevosita muassasa, maktab, bolalar MTM negizida seminar-mashg'ulotini olib borishning bir shaklidir. Bunday seminarlar tez-tez amalga oshirilavermaydi, chunki, ularga tayyorgarlik juda ko'p vaqtni sarflashni talab etadi. Shu bilan birga ularni o'tkazish ayniqsa talabalarni bo'lajak faoliyatlari bilan tanishtirishda juda katta samara beradi.

"Ishga doir o'yin"-seminari. Bu holatda seminar rolli "ko'rsatmani" oladi. Qanday material muhokama etilayotganidan kelib chiqqan holda boshlovchi, opponent, retsenzent, mantiqchi, psixolog, ekspert va x.k. rollarni kiritish mumkin. Sharhli o'qish va hujjatlarni (adabiyotlarni) tahlil etish.

Dastlabki manbaalarni sharhli o'qish – bu seminarining shunday turiki, bunda, o'qituvchining ko'rsatmasiga ko'ra talabalarning biri ovoz chiqarib u yoki bu asarni o'qiydi, so'ngra, o'qiganlarini qanday tushunganligini tushuntirib beradi. Boshqa talabalar esa aytilganlarni to'g'rilaydilar va qo'shimchalar kiritadilar. Keyin navbatdagi qismni boshqa talaba o'qiydi, yana o'qilganlarning muhokamasi amalga oshiriladi va x.k.

Mustaqil fikrlab vazifalarni xal etish. Test topshiriqlari va mashqlarni seminar mashg'uloti davomida yechilishi talabalarning faol tafakkurini rivojlanishi uchun juda foydalidir. Agar yaqin kunlarga qadar masalalarning yechilishi tabiiy fanlar doirasidagi mashg'ulotlarda amalga oshirilgan bo'lsa, oxirgi yillar davomida bu gumanitar fanlar doirasidagi mashg'ulotlarda ham qo'llanilib kelinmoqda. Xuddi shunday, tarbiyaviy ishlar metodika bo'yicha seminar mashg'ulotlarini o'tkazishda psixologo-pedagogik masalalar taklif etilishi mumkin. Mutaxassislik bo'yicha barcha fanlarni o'qitishda kata samara bilan test topshiriqlaridan foydalanilmoqda.

Tinglash maxorati yeng faol maxoratlardan biri bo'lib u fikrlash jarayoniga asosan taxlil qiladi. Tinglash qobiliyati tinglovchining his kechinmalariga bog'liq bo'lib bu xissiyot tinglovchining ichki va tashqi holati shu bilan birga bilimiga asosan tushunchalariga tayangan xolda ko'rsatkich kelib chiqadi.

- Nima aytili? matn
- Qanday aytili? ton va xissiyot
- Qachon aytili? vaqt
- Qaerda aytili? joyi

Tinglash jarayoni tinch holatda lekin soʻzlovchiga eʼtibor bilan oʻtadi. Sxema qoʻyidagicha taʼriflanadi javob qaytarishning bir nechta usullari mavjud boʻlib shu bilan birga javoblarning ham bir nechta mazmuni mavjud.

Turli xil javoblar oʻquvchilarning fikr va bilimlaridan kelib chiqqan holda individual va jamoaviy boʻlishi mumkin. Taʼlim sifatini kafolatlash maqsadida oʻrganish va taʼlim nazariyadan foydalangan holda taʼlim xususiyatlarini sistematik ishlab chiqish. Oʻqitish va qoʻllab -quvvatlashning pedagogik prinsiplaridan kelib chiqsak, talabalarning oʻrganishi onlayn yoki internetga asoslangan modullarni, kurslarni va dasturlarni tuzish va ishlab chiqishga moslashtirilishi lozim. Sxema juda muhim jihat, chunki u oʻrganishning maqsadlari va talablarini tahlil qilishning butun jarayoniga taqaladi, va oʻqitish sistemasini ishlab chiqish ushbu talablarga mos kelishi lozim. U oʻqitish materiallarini, faoliyatni, amaliyot elementlarini ishlab chiqish (koʻpincha texnologiyalardan foydalangan holda) va va barcha oʻqitish va oʻrganish faoliyatini baholashni oʻz ichiga oladi.

Ushbu boʻlim kichik guruhlarda dars oʻtish usullarini tahlil qilib bir nechta guruh shakllari koʻrsatib berilgan. Guruhdagi xolat va jarayon taqdim yetilgan fikr va mulohazalar koʻrsatilgan. Boʻlimni oʻqib chiqib kichik guruhlarda dars berish faoliyatida maxoratni oshirib dars oʻtish sifatini yaxshilash mumkin.

Oliy taʼlimda oʻqitishning yana bir shakli-bu **seminar** mashgʻulotidir. Seminar mashgʻulotlari quyidagi **vazifalarni** yechishga qaratilgan boʻladi:

- maʼruzada bayon qilingan nazariy qoidalarni mustahkamlash;
- fan boʻyicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish;
- talabalarning ilmiy-tadqiqot, bilish qobiliyatlarini oʻstirish;
- nazariy oʻqitish jarayonida egallagan bilimlarining amaliyotda tan olinishi.

Seminar mashgʻulotlarining uch turi farqlanadi: seminaroldi mashgʻuloti, seminar va maxsus seminar.

Seminaroldi mashgʻulotlari, asosan, talabalarni mustaqil ishning oʻziga xos xususiyatlari bilan tanishtirish maqsadida oʻtkaziladi. Unda adabiyotlar, maʼlumotnoma-adabiyotlar va boshqa manbalar bilan ishlash usullari oʻrgatiladi, talabalarni boshlangʻich shaklda ilmiy-tadqiqot ishlariga oʻtishga hozirlaydi. Seminaroldi mashgʻulotlari seminar mashgʻulotlarining tayyorgarlik shakli hisoblanadi va odatda birinchi kurslarda oʻtkaziladi.

Seminar oldi mashgʻulotlarida oʻqituvchi yetakchilik qiladi, chunki talabalar muayyan ixtisoslik boʻyicha oʻquv ishlariga kam eʼtibor beradilar, shuning uchun ham yetarli darajada tashabbus koʻrsata olmaydilar.

Seminar mashgʻulotlarida seminaroldi mashgʻulotlariga nisbatan oʻta muhim vazifalar hal qilinadi. Masalan, ayrim seminarlar tematik bogʻlangan muayyan muntazam kursni chuqur oʻrganishni maqsad qilib qoʻyadi. Boshqalari esa biror mavzuni yoki kursning alohida va nihoyatda muhim va umumiy boʻlgan mavzularini metodologik jihatdan ishlab chiqishga bagʻishlangan boʻladi.

Maxsus seminarlar ma'ruza mavzulariga aloqador bo'lmaydi va biror fanning dasturi mazmuniga kirmaydi. Odatda fanning xususiy masalalarini chuqur o'rganish maqsadida ko'llaniladi.

Seminar mashg'ulotida o'qituvchi ham tashkilotchi, ham maslahatchi, ham notiq, ham tanqidchi, ham tarbiyachi vazifasini bajaradi.

O'qituvchining seminar mashg'ulotiga tayorgarlik ko'rishi va o'tkazishi bo'yicha maslahatlar:

- mashg'ulotning maqsad va vazifasini aniqlash;
- seminarning mazmunini teran o'rganish;
- talabaning kerakli ma'lumotlarni topishi uchun adabiyotlarni to'g'ri tanlash;
- savollarni to'g'ri shakllantirish;
- talabalarini seminar savollari va adabiyotlari bilan 10-14 kun oldin tanishtirish;
- talabalarni og'zaki javob berish bilan birga ko'rsatmali materiallardan ham foydalana olishga yo'naltirish;
- guruhning seminar mashg'ulotiga to'liq tayyor bo'lishini ta'minlash;
- mashg'ulotda hamkorlik va hamjihatlik muhitini o'rnatish;
- talabalarni mustaqil fikr yuritishga, har bir savol bo'yicha o'zining xulosasi bo'lishiga o'rgatish;
- xar bir talabaga xar xil ish turlarini ishlab chiqish. Masalan, taqriz, chiqishlarni muhokama qilish, krossvord yechish va h.
- har bir savolni muhokama qilishga ajratiladigan vaqtni belgilash va uni talabalarga oldindan eslatib qo'yish;
- mashg'ulot yakunida materiallarni tizimlashtirish, tahlil qilish;
- seminar mashg'ulotiga qatnashgan talabalarni baholash;
- mashg'ulot yakunidan so'ng uni o'zi tahlil qilish, yutuq va kamchiliklarini aniqlash.

Seminar mashg'ulotlarining vazifasi-darslarda bayon qilingan nazariy fikrlarni konkretlashtirish, chuqurlashtirishdan, o'quvchilar bilimini tekshirish va mustahkamlashdan, adabiyotni o'rganish ko'nikmasini hosil qilish, uni konspekt qilish, suhbatlar, dokladlar, ota-onalar uchun konsultasiyalarning plan va konspektlarini tuzishdan, kursning konkret temasini og'zaki bayon qilish qobiliyatiga ega bo'lishdan iboratdir.

Seminar mashg'ulotlari uchun kursning eng muhim va murakkab masalalari shuningdek, adabiyotlarda yetarli darajada to'liq yoritilgan va o'quvchilarning o'zlari mustaqil ravishda o'rgana olishlari mumkin bo'lgan masalalar tanlab olinadi.

Seminar har bir temasi bo'yicha o'quvchilarga adabiyotlar ro'yxatini berish, topshiriqning xarakterini belgilash, uni bajarish plani va hisobot formasini ko'rsatish kerak. Adabiyotlarni o'rganayotganda o'quvchilar konspekt yoki ota-onalar uchun konsultasiyalarning tekstlarini tuzadilar.

Seminar mashg'ulotlarini quyidagicha tashkil etish mumkin: avvalo o'qituvchi seminarning vazifasi va uni o'tkazish tartibini belgilaydi. So'ngra nutq so'zlash uchun o'quvchilarga so'z beradi. Shundan keyin ishtirok etuvchilar

nutq so'zlaganlarga savollar beradi, ular javob qaytarishadi. Keyin boshqa o'quvchilar nutq mazmuniga xarakteristika berib, uni to'ldiradilar (yutuq va kamchiliklar ko'rsatiladi). O'qituvchi seminarni yakunlar ekan, asosiy nutqni baholaydi, uning mazmuni, ifoda formasi ko'rgazmali qurollar (jadvallar, rasmlar, fotosuratlar va boshqalar) dan foydalanish darajasiga xarakteristika beradi, shuningdek, boshqa o'quvchilarning nutqlari to'g'risida ham fikr mulohazasini aytadi. Mashg'ulot so'ngida qo'yilgan vazifa qanday bajarilganligini aytib o'tish va navbatdagi seminarga tayyorlanish uchun tavsiyalar berish muhim.

Ma'ruza mavzu bo'yicha qilinadigan suhbat, seminar bo'lib, bu o'qituvchi rahbarligida o'tkaziladigan amaliy mashg'ulot o'quvchilarda mustaqil fikrlash, mustaqil faoliyat ko'rsatish, darslik bilan mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash qobiliyatining rivoj topishiga yordam beradigan darajada bo'lishi lozim.

Seminarlarni tashkil etishdan ko'zlangan maqsad o'quvchilarning mustaqil ishlarini yanada rivojlantirish, ayrim mavzular yuzasi dan keng va chuqur ma'lumot bera oladigan manbalar ustida ishlay olishlari hamda shu asosda kelajak faoliyatlarida zarur adabiyotlardan foydalana olish ko'nikma va malakalariga ega qilishdan iboratdir.

Seminar mashg'uloti o'quvchilar tomonidan u yoki bu mavzu bo'yicha ma'ruzalar tayyorlash hamda uni sinf o'quvchilari bilan muhokama qilish yo'li bilan olib boriladi.

Seminarlarga 2-3 hafta tayyorgarlik ko'riladi. O'quvchilar adabiyotlarni o'rganadilar, material yig'adilar, turli kuzatishlar o'tkazadilar, o'z axborotlari yuzasidan tezislarni tuzadilar.

Seminar mashg'uloti o'qituvchi rahbarligida o'tkaziladi. U o'quvchilar ishini yo'naltirib turadi, mavzuga oid savollari yuzasidan tashkil etilgan muhokamani yakunlaydi. Zarur qo'shimcha mulohazalar bildiradi, materialni muayyan tizimga soladi. Ma'ruza qilgan, muhoqamada qatnashgan o'quvchilar faoliyati baholanib boriladi.

Seminar mashg'uloti o'quvchilar e'tiborini darsga jalb etish, ularning qiziqishini orttirish, ularni mustaqil ishlashga, fikrlashga o'rgatish, darsni faollashtirish hamda o'quvchilar aqliy qobiliyatlarini o'stirishda muhim o'rin tutadi.

Seminar va uning o'ziga xosliklari

Seminar-bu o'qituvchini ta'lim oluvchilar bilan faol muloqotga kirishishiga yo'naltirilgan, nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda amalga oshirish uchun zaruriy shart-sharoitni ta'minlovchi ta'limni tashkil etish shaklidir.

Seminar quyidagi maqsadlarga erishish uchun qo'llaniladi:

- 1) nazariy materialni tartibga solish;
- 2) bilimlarni mustahkamlash;
- 3) ko'nikma va malakalarni hosil qilish;
- 3) bilimlarni nazorat qilish.

Seminar mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish

Seminar mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazishda quyidagi savollarga javob topiladi:

1. Nima uchun?-Seminarni tashkil etishdan ko‘zlangan maqsad.
2. Qanday tarzda?-Seminarni olib borish texnologiyasini ishlab chiqish.
3. Nimani muhokama qilish?-Seminarni olib borish vaqtida muhokama qilinadigan materiallar mazmuni.
4. Qanday omillarni hisobga olish zarur?-Seminarni tashkil etish jarayonida ma’lum omillarni hisobga olish.

Seminar turlari va uning o‘ziga xos xususiyatlari

Seminar turlari	O‘ziga xos xususiyatlari
Ma’ruza(doklad)li seminar	Seminar mashg‘uloti o‘quvchilarning ma’ruzalarini tinglash va munozara shaklida o‘tkaziladi.
Dialogli seminar	Seminar mashg‘uloti ommaviy va individual savol-javoblar tariqasida tashkil etiladi
Refleksiv seminar	Seminar mashg‘uloti mavzuga doir ma’lumotlarni muhokama qilish va aniq xulosalarga kelish tarzida o‘tkaziladi.
Seminar-fikrlar almashuvi	Seminar mashg‘ulotini tashkil etishda manbalardan foydalaniladi va turli fikrlarni shakllantirishga erishiladi
Seminar-illyustrasiya	Seminar mashg‘uloti manbalar bilan ishlash tarzida tashkil etiladi va materiallar illyustrasiya tarzida namoyish etiladi.
Evristik seminar	Seminar izlanishli-topshiriqli tarzda tashkil etiladi.

Mutaxassislik fanlarini o‘qitishda amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etish shakllari, mashg‘ulotlarni loyihalash va pedagogik faoliyatda qo‘llash.

Laborator (amaliy) mashg‘ulotlar – o‘quv fanining ilmiy-nazariy asoslarini bilib olish, ijodiy faliyat ko‘nikmasi va tajribasiga ega bo‘lish, texnik vositalarni qo‘llagan xolda zamonaviy amaliy ishlash metodlarini o‘zlashtirish maqsadida o‘qituvchi nazorati ostida talabyualar tomonidan o‘quv topshiriqlari kompleksini bajarishni nazarda tut uvchi o‘quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakllaridan biri hisoblanadi.

"Laboratoriya" so‘zi lotin tilidagi "labor"so‘zidan olingan bo‘lib, mehnat, ish, qiyinchilik degan ma’nolarni bildiraditrud, rabota, trudnost.

Laborator (amaliy) mashg‘ulotlar ularni bajarishning nazariy asosini yoritib beruvchi ma’ruzalardan so‘ng amalga oshiriladi. provodyatsya vsled za leksiyami, dayuyshimi teoreticheskie osnovy ix vypolneniya. Muhim nazariy ma’lumotlar yoki ushbu ma’lumotlarni qamrab olgan aniq o‘quv nashriga

ssылkasi (ko'rsatmasi)ni qamrab olgan laborator (amaliy) ishlar tavsifi keltirilganda nazariy materiallarni o'rganishni yengillashtirish maqsadida laborator (amaliy) mashg'ulotlarni ma'ruzadan oldin o'tkazilishi mumkin bo'ladi.

Laborator (amaliy) mashg'ulotining maqsadi real amaliy faoliyat sharoitda talabalarning boshqariluvchi bilish faoliyatini tashkillashtirishdan iborat. Laborator (amaliy) mashg'ulot tuzilishiga xos o'lgan elementlar: kirish, asosiy va yakuniy qismlardir. Kirish qismi talabalarning ish topshiriqlarini bajarishga tayyorgarlik ko'rishlarini ta'minlaydi. Uning tarkibiga: mavzu, maqsad va vazifalarni bayon etish, talabalarning kasbiy tayyorgarligida uning ahamiyatini asoslash; ushbu mavzuning kursdagi boshqa mavzular bilan bog'liqligini ko'rib chiqish; ishning nazariy asoslarini bayon etish; ish topshiriqlari tarkibi va o'ziga xosliklarini tavsiflash, ularni bajarishga yondoshuvni (metod, usullarni) tushuntirish; ish natijalariga qo'yiladigan talabalarni tavsiflash; talabalar tomoning ishni boshlashga tayyorgarliklarini tekshirish; o'qituvchi nazorati ostida topshiriqdan bir namunani bajarib ko'rish; talabalar tomonidan topshiriqlarni bajarilishida natijalarni mustaqil boshqarish bo'yicha ko'rsatmalar berish.

Asosiy qism talabalar tomonidan topshiriqlarni mustaqil bajarishlarini nazarda tutadi. Ish jarayonida qo'shimcha tushuntirishlar; yuzaga kelgan qiyinchiliklarni bartaraf etish; ish natijalarini joriy nazorat qilish va baholash; talabalar savollariga javob berish kabilar bilan birgalikda amalga oshirilishi mumkin.

Yakuniy qism tarkibiga: mashg'ulotning umumiy xulosasini (ijobiy, salbiy) chiqarish; ayrim talabalarni ng ishlari natijalarini baholash;

talabalarning savollariga javob berish; talabalar ish ko'rsatkichlarini yaxshilash va ularning bilim, malakalari tizimidagi bo'shliqlarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar berish; o'qituvchi tomonidan bajarilgan ishlarni tekshirish uchun talabalarning hisobotlarini to'plash; keyingi ishlarni bajarishga tayyorgarlik ko'rish, jumladan o'rganilishi kerak bo'lgan o'quv adabiyotlar haqida ma'lumotlarni bayon etish.

Mashg'ulotlarda talabalar ishini tashkil etish shakllari:

1) frontal, 2) guruhli, 3) individual.

Mashg'ulotni frontal shaklda tashkil etishda barcha talabalar bir vaqtning o'zida bir xildagi topshiriqni bajaradilar. Bunday shakldagi amaliy mashg'ulotning odatiy misoli - talabalar tomonidan maktabda o'qitiladigan biron-bir fanning o'quv dasturini tahlil etilishidir. Yana bir misol talabalarning biri o'qituvchi, boshqalari esa o'quvchilar sifatida "dars o'tishlari" dir. Darsning yakunida talabalar tomonidan uning tahlili amalga oshiriladi, "o'qituvchiga" tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Mashg'ulotni guruhli shaklda tashkil etishda bitta topshiriq bir nechta kishidan iborat bo'lgan kichik o'quv guruhlarida bajariladi. Ikki kishilik (tekshiruvchi - tekshiriluvchi) yoki uch kishilik (tekshiruvchi - ota-ona - tekshiriluvchi) guruhchalarda psixologo-pedagogik yoki logorpedik tekshirishni

o'tkazish –maxsus fanlar bo'yicha ko'pgina laborator ishlarning o'tkazilishning an'anaviy sxemasidir.

Mashg'ulotlarni individual shaklda tashkil etishda talabalarning har biri individual topshiriqni bajaradi. So'ngra ular ishni bajarish tajribasi bilan o'zaro almashadilar. **Laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi.**

Laboratoriya mashg'ulotlari oliy o'quv yurti o'qituvchisi rahbarligi ostida olgan o'quv axborotlari (ma'ruza va mustaqil ishlari)ni chuqurlashtirish, tahlil qilish, kengaytirish, qo'llash va o'zlashtirishni nazorat qilish shakli;

Laboratoriya mashg'ulotlarining asosiy tavsifi shundaki, unda talabalar mustaqil ravishda vazifa bajaradilar yoki eksperiment o'tkazadilar. Ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida laboratoriya ishlari talabaga nazariy bilimlarni qo'llash mexanizmini chuqur va ko'rgazmali o'rganish imkonini beradi. Laboratoriya mashg'ulotlari talabada tadqiqot o'tkazish ko'nikmalarini shakllantiradi, fan va texnikaga ijodiy yondashishni ta'minlaydi, eksperimentning umumiy metodikasini egallashga imkon beradi.

Laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishda quyidagi didaktik **tamoyillarga** amal qilinadi:

- laboratoriya mashg'ulotlarini rejalashtira olish va o'tkaza olish;
- laboratoriya mashg'ulotlarining maqsadini aniq belgilab olish;
- fan va ishlab chiqarish bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirish imkoniyatlariga talabalarda qiziqish uyg'otish;
- talabada natijani mustaqil ravishda qo'lga kiritish imkoniyatini ta'minlash;
- talabani nazariy jihatdan tayyorlash;
- laboratoriya mashg'ulotlari nafaqat konkret mavzu bo'yicha bilimlarni yakunlash, balki talabalarni tarbiyalash manbai hamdir

Laboratoriya o'quv ishini tashkil etishning asosiy shakllaridan biri bo'lib, eksperimental tavsifdagi mustaqil topshiriqlarni o'quvchilarning professor-o'qituvchi bilan birgalikda bajarishini o'zida aks ettiradi.

Laboratoriya mashg'ulotining bosh maqsadi-biror bir fanga doir nazariy qoidalarni amaliy jihatlarini ochib berish; o'quvchilarning o'rganilayotgan qonuniyatlarni o'ziga xosliklari va namoyon bo'lish shakllarini chuqur tushunishlarini ta'minlash; bo'lajak mutaxassislarda o'rganilayotgan ob'ekt bilan amaliy muloqotga kirishish ko'nikmasini shakllantirishdir. Laboratoriya mashg'ulotlar o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Yangi bilimni egallash bo'yicha o'tkaziladigan laboratoriya mashg'uloti quyidagi metodik priyomlar orqali amalga oshiriladi:

- mashg'ulot mavzuini va amalga oshiriladigan vazifalarni aniqlash;
- mashg'ulot tajriba-bosqichlarini aniqlab olish;
- mashg'ulotning borishini, ishning texnik xavfsizlikka rioya qilingan holda bajarilishini kuzatib borish;
- mashg'ulotni yakunlash, asosiy xulosani bayon etish.

Laboratoriyada o'tkaziladigan mashg'ulot-tajriba o'quvchilarning hozirgi davrdagi ishlab chiqarishning ilmiy asoslarini, tajribada qo'llanadigan asboblarga ongli munosabatda bo'lish ko'nikmasini, texnik bilimni egallab olishlariga zamin yaratadi.

Bu mashg'ulotda o'quvchilar o'qituvchining topshirig'i bo'yicha asboblardan foydalanib, biror hodisani reja asosida tadqiq etadilar. Amaliy mashg'ulotlarda mavzuning yirik qismlari o'rganiladi. Bu-umumlashtiruvchi tarzda bo'ladi. Mazkur ish faqat sinfdan emas, balki sinfdan tashqarida ham amalga oshiriladi.

Laboratoriya mashg'uloti quyidagi priyomlardan tashkil topadi:

- mashg'ulot maqsadini belgilash;
- bajariladigan ishni, unga rahbarlik qilish tartibini belgilab olish;
- ish tugagach, uni yakunlash.

Laboratoriya mashg'uloti jarayonida o'quvchilar darslik va o'quv qo'llanmalardan foydalanishlari, o'qituvchi bilan maslahatlashishlari mumkin.

Amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish texnologiyasi

Amaliy mashg'ulotlar o'quvchi-talabalarni biror-bir mavzu bo'yicha bilimlarini amaliy jihatdan mustahkamlash uchun o'tkaziladi.

Amaliy mashg'ulotlar-pedagogikadagi mustaqil ta'lim shaklidir. Amaliy mashg'ulotlarni o'ziga xos xususiyatlari shundaki quyiladigan vazifa, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini tashkil etishni birgalikda amalga oshirishni ko'zda tutadi.

Amaliy mashg'ulotlarda tor doiradagi amaliy xarakterga ega bo'lgan masalalar hal etiladi.

O'qituvchi amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilar faoliyatini tashkil etish, ularga topshiriqlarni bajarishga yordam berishdan iborat bo'ladi.

Amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilarni tashkil etishning frontal, guruhli, yakka qolda, juftli ishlash shakllaridan foydalaniladi. Bu esa o'qituvchiga alohida o'quvchilarda turli malaka va ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi.

Nazorat savollari

1. Maktabgacha pedagogika turkum fanlarni o'qitishning innovasion metod va vositalari.

3. Keys-stadi metodi.

4. O'qitishning maqsadi va vazifalari.

5. Mavzuning mazmuni.

6. O'qitish tamoyillari va pedagogning pozitsiyasi.

7. Talabalarning o'quv imkoniyatlari.

8. O'quv muassasalari, auditoriyalarning moddiy ta'minlanganlik darajisi, jihozlar, ko'rsatmali qurollar, texnik vositalarga qo'yiladigan talablar.

9. O'qitishning an'anaviy metodlarini izohlang.

10. Interfaol metodlarni izohlang.

11. Ma'ruza va ma'ruzaning ahamiyati.

12. Ma'ruza va uning turlari.

13. Ma'ruza mashg'ulotlarini o'tkazish metodikasi.
14. Ma'ruzaga qo'yiladigan talablar.
15. Yakuniy yoki umumlashtiruvchi ma'ruza.
16. Ma'ruza va uning o'ziga xosliklari
17. Seminar mashg'ulotlarini tashkil etish.
18. Amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish texnologiyasi.
19. Laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi.
20. O'qituvchining seminar mashg'ulotiga tayorgarlik ko'rishi va o'tkazishi bo'yicha maslahatlar.
21. Mashg'ulotning maqsad va vazifasini aniqlash.
22. Seminarining mazmunini teran o'rganish.
23. Talabaning kerakli ma'lumotlarni topishi uchun adabiyotlarni to'g'ri tanlash.
24. Savollarni to'g'ri shakllantirish texnologiyasi.
25. Talabalarni og'zaki javob berish bilan birga ko'rsatmali materiallardan ham foydalana olishga yo'naltirish texnologiyasi.
26. Guruhning seminar mashg'ulotiga to'liq tayyor bo'lishini ta'minlash.
27. Mashg'ulotda hamkorlik va hamjihatlik muhitini o'rnatish.
28. Talabalarni mustaqil fikr yuritishga, har bir savol bo'yicha o'zining xulosasi bo'lishiga o'rgatish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tolipov O'., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
2. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: "Fan", 2005.
3. Xasanboeva O.U. va boshq Maktabgacha ta'lim pedagogikasi -T.: Ilm- ziyo. 2012. O'quv qo'llanma
4. Yelsukov A.N. Metodika prepodavaniya sotsiologii v vysshey shkole. Uchebnoe posobie. Minsk: TetraSistems, 2003
5. Bulanova-Toporkova M.V. Pedagogika i psixologiya vysshey shkoly: uchebnoe posobie. Rostov-na-Donu: Feniks, 2002. - 544 b.
6. Chicherina Ya., Nurkeldieva D., Bondareva Ye. Mutaxassislik fanlarni o'qitish metodikasi. T.: Fan va texnologiyalar, 2013y.
7. Azizxo'jaeva N. Pedagogik texnologiya va mahorat. Toshkent: TDPI, 2003.
8. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011.
9. A Handbook for Teaching and Learning in Higher Yeducation, publis'hed 2009by Routledge 270 Madison Ave, New York.

3-MAVZU: MAKTABGACHA TA'LIM FANLARI BO'YICHA TALABALARNI MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISH METODIKASI (2 soat)

Reja:

1. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalar mustaqil ta'limi mazmuni va mohiyati.
2. Maktabgacha ta'lim fanlariga oid mustaqil ta'lim turlari.
3. Mustaqil ta'lim topshiriqlarini ishlab chiqish metodikasi.
4. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalar mustaqil ta'limini tashkil etish va o'tkazish metodikasi.

Tayanch iboralar: mustaqil ishlar , mavzular tanlash, talabalarni mustaqil ishlariga rahbarlik qilish, mustaqil ishlarni rasmiylashtirish tartibi, mustaqil ishlarni qabul qilish, Kurs ishi , kurs ishi (loyihasi)ni tayyorlash metodikasi, bitiruv malakaviy ishlari, bitiruv malakaviy ishlari bankini shakllantirish, talablar, bitiruv malakaviy ishlariga rahbarlik qilish, rahbar xulosasi, taqriz tayyorlash.

3.1. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalar mustaqil ta'limi mazmuni va mohiyati.

Mustaqil Respublikamizda ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, uni rivojlantirish, yoshlarga zamonaviy talablar darajasida bilim va tarbiya berish, talaba-yoshlar ongida yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni kamol toptirish xalqimizning bilim salohiyatini yuksaltirish hozirgi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Bu vazifalarni bajarish esa, oliy ta'lim tizimida va ishlab chiqarishda yangi texnika va texnologiyalardan foydalana oladigan, siyosiy ongi va siyosiy madaniyati yuksak bo'lgan malakali, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash demakdir. O'zbekiston talabadan mustaqil fiklashni, eshitgan o'quv axborotlarni ijodiy umumlashtirishni, muxim qismlarini ajrata bilishni, adabiyotlar ustida mustaqil ishlashni va doimiy asosiy ma'lumotlarni yozib borishni talab etadi." Bugungi kunda talabalarga ta'lim-tarbiya berish o'quv ishlarining ajralmas qismi bo'lib, u uslubiy ishlari mustaqil bilim olish usullarini, va vositalarini takomillashtirishga qaratilishi zarurligi haqidagi talab yanada dolzarb masala bo'lib qolmoqda". Talabalarning mustaqil intellektual mehnatini faollashtirish uning forma va metodlarini oliy o'quv yurtlarida o'qitilayotgan har bir fanning xususiyatiga qarab tashkil etish talab sifatida qo'yilgan.

Mustaqil ish-ta'limni tashkil etish shakllaridan biri bo'lib, bunda talabalar o'z oldilariga u yoki bu vazifalarni, maqsadlarni ongli ravishda qo'yib, faoliyatni rejalashtiradi va uni amalga oshiradi.

Mustaqil ish—o'qituvchining topshirig'i va uning rahbarligida o'quv vazifasini hal etadigan ta'limni tashkil etish shakli. Mustaqil ish qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda talabalarning aniq faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishdir. Talabalarning mustaqil ishlari ularning yuqori darajadagi faollik, ijodiylik, mustaqil tahlil, tashabbuskorlikka asoslangan faoliyatlaridir.

Ilmiy tadqiqot natijalari asosida mustaqil ta'limga kuyidagicha ta'rif berildi: **mustaqil ta'lim**-o'quv materialini mustaqil uzlashti-rish, murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar, amaliy vazifa-larni auditoriyada hamda auditoriyadan tashqarida ijodiy va mustaqil baja-rish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllanti-rishga qaratilgan tizimli faoliyatdir.

Mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish talabanning o'qitish vosita-lari bilan ta'minlanganligiga bog'liq bo'ladi.

Mustaqil ish-o'qituvchining topshirig'i va uning rahbarligida o'quv vazifasini hal etadigan ta'limni tashkil etish shakli. Mustaqil ish qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda talabalarning aniq faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishdir. Talabalarning mustaqil ishlari ularning yuqori darajadagi faollik, ijodiylik, mustaqil tahlil, tashabbuskorlikka asoslangan faoliyatlaridir.

Professor-o'qituvchining roli talabalarda o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil bilim olish va innovasion faoliyatni shakllantirishga imkon beruvchi ko'nikma va malakalarni egallash maqsadi bilan bog'liqlikda mustaqil ishni tashkil etishda namoyon bo'ladi.

Talabanning roli fanga doir bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil egallash, muammoni shakllantira olish va uni hal etishning optimal yo'lini izlab topishga qobiliyatli ijodkor shaxs bo'lishda aks etadi.

Mustaqil ish quyidagi vazifalarni muvafaqqiyatli hal etishga imkon berishi lozim:

- 1) talabalarda o'quv dasturini o'zlashtirishga doir motivasiyani hosil qilish;
- 2) ta'lim oluvchilarda bilim olishga doir mas'uliyatni oshirish;
- 3) talabalarda umumiy va kasbiy layoqatlarni rivojlantirishga imkon berish;
- 4) ta'lim oluvchilarda mustaqil bilim olish, o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini rivojlantirishga qobiyatlilikni shakllantirish uchun sharoit yaratish.

Auditoriyada amalga oshiriladigan mustaqil ishlar

- 1) ma'ruza mashg'ulotlarida bajariladigan mustaqil ishlar;
- 2) amaliy mashg'ulotlarda bajariladigan mustaqil ishlar.

Auditoriyadan tashqarida bajariladigan mustaqil ishlar

1. Konspektlashtirish.
2. Adabiyotlardan referat tuzish.
3. Kitob va maqolalarga annotasiya yozish.
4. Doklad, referat va nazorat ishi.

Mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan qayta qurishda, o'quv-tarbiya jarayonining ahamiyatini oshirishda talabalarning mustaqil ishlari muhim o'rin egallaydi.

3.2 Maktabgacha ta'lim fanlariga oid mustaqil ta'lim turlari.

Mustaqil ta'limning turlari.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda mustaqil ishlarning quyidagi turlari qayd qilinadi:

- namunalar bo'yicha mustaqil ishlar;
- rekonstruktiv-variativ;
- evristik (qisman, ijodiy);

- ijodiy tadqiqot.

Namunalar bo'yicha mustaqil ishlar tipik vazifalarni, turli mashqlarni namuna asosida yechishdir. Ular materialni o'zlashtirishga omil bo'ladi, lekin talabalarning ijodiy faolligini o'stirmaydi.

Rekonstruktiv-variativ mustaqil ishlar nafaqat bilimlarning amaliy tavsifnomasini, balki bilimlar tuzilmasini qayta ishlab chiqishni, masala, muammoni yechishda mavjud bilimlarni jalb qilishni ko'zda tutadi.

Evristik mustaqil ishlar ma'ruza, laboratoriya, amaliy mashg'ulotlar, seminarlarda qo'yilgan ayrim masala, muammolarni hal qilish bilan bog'liqdir. Tadqiqiy mustaqil ishlar tadqiqot muammosini ko'ra olish mala-kasini, uni mustaqil ifodalay olish, farazni belgilab olish, muammoning hal šilinish rejasini ishlab chiqish, uni hal qilishni mo'ljallaydi.

Ijodiy tadqiqot ishlari. Bunday ishlarda vazifa muammoli vaziyatning yuzaga kelishini taqozo qiladigan sharoit yaratishdan iborat bo'ladi. Talaba o'z faoliyatida tayyor namunalardan ozod bo'lgan holda masalaning hal qilinish yo'llarini qidiradi, tadqiq qiladi. Bunday ishlar sirasiga eksperiment qo'ish, jihozlar, maketlar va dastgohlarni loyihalash bilan bog'liq bo'lgan vazifalar kiradi.

Mustaqil ishni tashkil qilishning ish tartibini belgilash katta ahamiyatga ega. Mustaqil ishlarni bajarish uchun vaqtni semestr davomida kunlar bo'yicha taqsimlash, uni ratsional tashkil qilishning muhim prinsipi, qoidasi hisoblanadi. Goh umuman dars tayyorlamay, goh haddan tashqari shoshib, shiddat bilan, ayniqsa semestr yakuniga yaqin semestr davomida qoldirgan, bajarmagan ishlarni tezda bajarishga harakat qilishi ijobiy natija berishi qiyin. Bu talabaning mehnati samaradorligini, qilgan ishidan qoniqish hissini pasaytiradi. Odatda talabaning kun tartibini dars jadvali belgilaydi. Lekin ko'p narsa talabaning o'ziga ham bogliq. Masalan: doklad, referat, nazorat ishi, seminar darsiga tayyorlanish har haftada ma'lum vaqt ajratilib, muntazam ravishda olib borilmasa, kutilgan natija bermaydi.

Nazorat savollari

1. Mustaqil ta'lim va uni tashkil etish shakllarini aytib bering.
2. Mustaqil ta'limning turlari sanab bering.
3. Mustaqil ishlar qanday imkon berishi lozim.
4. Auditoriyada amalga oshiriladigan mustaqil ishlar.
5. Pedagogikaga oid adabiyotlarda mustaqil ishlarning qanday turlari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N.A., Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etish. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU. Metodik qo'llanma. 2006.
2. Pedagogika. // M.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.

3. Jukova Ye.D. Texnologiya organizatsii i realizatsii samostoyatelnoy raboty studentov : rabochaya tetr. – Ufa : Izd-vo BGPU, 2004.
4. Zufarov Sh. Pedagogik innovatika. – T.: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2012.
5. Slastenin V.A. Isaev I F., Shiyanov Ye.N. Obshchaya pedagogika. V 2-x ch. – M.:VLADOS, 2003. Ch.1
- 6.OLIY TA'LIM. Me'yoriy-huquqiy va uslubiy hujjatlar to'plami. –T.: “Istiqlol” nashriyoti bosh tahririyati. 2004. -512 b.
- 7.AbuzalovaM., Toirova G. Malakaviy bitiruv ishi yozish uchun metodik ko'rsatma va tavsiyalar (filologiya fakulteti talabalari va metodistlari uchun mo'ljallangan). – T.: “Fan” nashriyoti, 2007, - 28 b.
- 8.Kadirova R.M Bitiruv malakaviy ishini yozish metodikasi . O'quv qo'llanma.T.: 2001 -112.b
- 9.Xodjaev B.X. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish yo'llari. - T.: TDPU, 2008. - 65 b.
10. Baybaeva M. X. Mustaqil ta'lim olish texnologiyasi va kasbiy yo'nalganlik // Kasb-hunar ta'limi. – Toshkent, 2005.
11. R.P. Pathak. Methodology of Yeducational Research. USA-2008 Atlantic

4-MAVZU: MAKTABGACHA TA'LIM FANLARI BO'YICHA TALABALARNI O'ZLASHTIRGANLIK DARAJASINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH METODIKASI. (2 soat)

Reja:

1. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalarni o'zlashtirish ko'rsatkichlarini nazorat va baholashning mazmuni.
2. Nazorat va baholashning turlari, shakllari, metod va vositalari.
3. Maktabgacha ta'lim fanlariga oid talabalarning o'zlashtirish darajalarini nazorat qilish va baholash metodikasi.

4.1. Maktabgacha ta'lim fanlari bo'yicha talabalarni o'zlashtirish ko'rsatkichlarini nazorat va baholashning mazmuni.

Oliy ta'lim muassasalari (OTM) o'zining har bir bakalavr yoki magistratura dasturlari bo'yicha kataloglar (kitobchalar) ishlab chiqib, undan siz o'qish davomida qaysi fanlarni o'rganishingiz mumkinligi, ushbu fanlarni kimlar o'qitishi, dastur davomida siz mutaxassis sifatida qanday bilim, ko'nikma va mahoratlarga ega bo'lishingiz haqida batafsil ma'lumot olishingiz mumkin bo'lib, shundan so'ng o'quv yili boshlansa-ya! Bu xususiyatlar mamlakatimiz oliy ta'lim tizimiga ham asta-sekinlik bilan kirib kelmoqda va bu tizimning nomi — **ta'limning «kredit-modul» tizimi.**

O'zbekiston Respublikasi prezidentning 2019 yil 8 oktyabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi»ga ko'ra, mamlakatdagi OTMlarning 85 foizi 2030 yilgacha bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tishi rejalashtirilgan.

Masalan, kelayotgan 2020-21 o‘quv yilining o‘zida mamlakatimizdagi 33dan ortiq yirik OTMLar kredit-modul tizimiga o‘tishi kutilmoqda. Mazkur OTMLarda asosan ECTS kredit-modul tizimi joriy etilishi ko‘zda tutilgan.

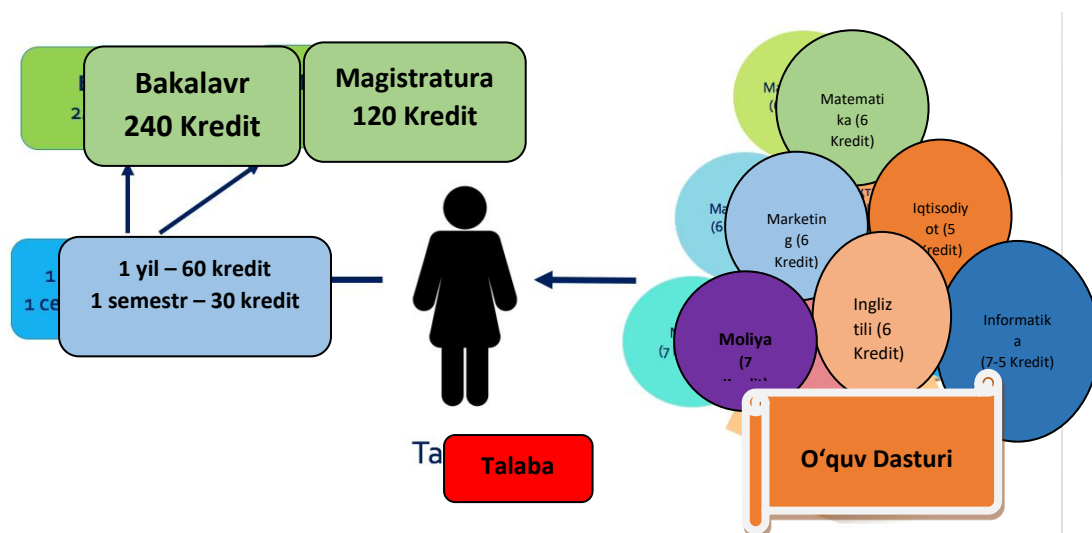
Ta’limning kredit-modul tizimi o‘zi nima?

Bizga ma’lumki, hayotda ko‘p narsalarni o‘lchov birligi mavjud. Masalan, vaqt o‘lchov birligi — soniya, soat, uzunlik o‘lchovi — metr, og‘irlik — kilogramm, suyuqlik — litr, elektr kuchlanishi o‘lchovi — amper. Savol tug‘iladi: ta’limning, xususan oliy ta’limning ham o‘lchov birligi bormi? Siz «ha, bor, oliy ta’limning o‘lchov birliklari bu bakalavr, magistr va doktor» deb aytasiz. Lekin bular ta’limning o‘lchov birliklari emas, balki uning darajalari hisoblanadi.

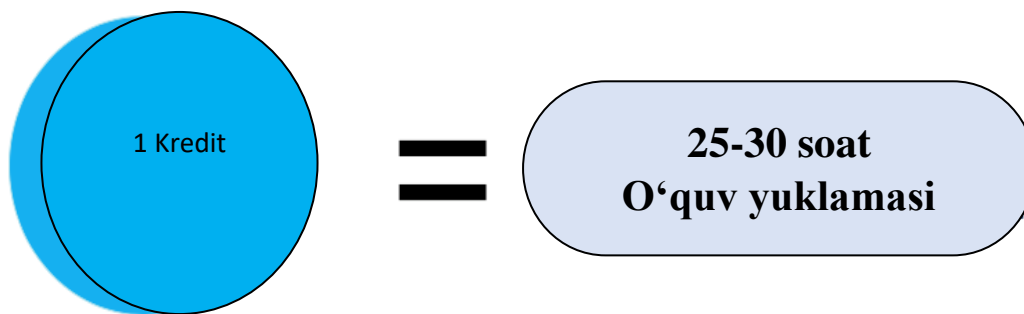
Kredit-modul tizimi avvalambor mamlakatimiz oliy ta’lim tizimiga ta’limning amaldagidan ko‘ra ancha mukammal o‘lchov birligini olib kiradi.

Unga ko‘ra, universitetda o‘tiladigan har bir fan endilikda undagi o‘qish yuklamasi miqdoriga qarab, **kreditlarda** aks etadi. Masalan, har bir fan o‘rtacha 5, 6 yoki 7,5 kreditlarda aks etishi mumkin. Talaba esa har semestr, o‘quv yilida muayyan miqdorda kreditlar to‘plab borishi mumkin va bu miqdorga qarab, unga bakalavr yoki magistr darajasi beriladi.

ECTS kredit-modul tizimida bir yillik kreditlar miqdori 60ni tashkil etadi. Bir o‘quv yili 2 semestrda iboratligini hisobga olsak, talaba o‘qishi davomida har semestrda 30 kredit to‘plab borishi kerak bo‘ladi. Bakalavr dasturi odatda 4 yilligi hisobga olinsa, talaba ushbu darajani qo‘lga kiritish uchun jami 240 kredit, magistratura dasturini tugallash uchun esa 120 kredit to‘plashi talab etiladi.

Kreditlar shunchaki raqamlar emas. Har bir kredit talaba bajarishi kerak bo‘lgan ma’lum miqdordagi o‘qish yuklamasini bildiradi. ECTS kredit-modul tizimida 1 kredit o‘rtacha 25-30 soatlik o‘qish yuklamasini anglatadi. Bu degani, agar fan 6 kreditli fan bo‘lsa, talaba ushbu fan bo‘yicha belgilangan miqdordagi kreditlarni qo‘lga kiritish uchun semestr davomida 150-180 soatlik o‘qish yuklamasini bajarishi kerak bo‘ladi ($25 \cdot 6 = 150$; $30 \cdot 6 = 180$).

Shunday ekan, kredit-modul tizimini joriy etgan OTMlarda talabalar har bir fan uchun belgilangan kreditlar miqdoriga qarab, o'qish hali boshlanmasdan o'qish har bir fanni o'qish va o'rganishga qancha vaqt sarflashlari kerakligini bilib oladilar. Bu ham ta'limda shaffoflikning bir ko'rinishidir. 1 kredit o'qish yuklamasi (25-30 soat oralig'ida) aynan necha soat bo'lishini odatda har bir OTM o'zining ichki qoidalarida belgilaydi.

Shuni ta'kidlash kerakki, 1 kredit uchun belgilangan 25-30 soatlik o'qish yuklamasi bu fanni o'rganish uchun sarflanadigan jami harakatlar jamlanmasi bo'lib, unga nafaqat dars vaqti, balki talabaning fanni o'rganish uchun uyda va kutubxonada sarflagan vaqti, imtihonlar vaqti, qo'yingki talaba ushbu fanni o'zlashtirish uchun sarflagan barcha tizimli harakatlari vaqtini qamrab oladi.

Shunda talabada ushbu umumiy o'qish yuklamasining aynan qancha qismi darsga, auditoriya soatlariga to'g'ri keladi degan savol tug'ilishi mumkin. Kredit-modul tizimi amaliyotida auditoriya va mustaqil o'qish soatlari nisbati o'rtacha 40/60 foizni tashkil etadi. Bu nisbat, boshqacha qilib aytganda, 1/1.5ga to'g'ri keladi, ya'ni talaba muayyan fan bo'yicha belgilangan har bir soat dars uchun darsdan tashqari bir yarim soat mustaqil o'qishi, tayyorlanishi kerak bo'ladi.

Bunda OTM 1 kredit uchun 30 soatlik o'qish yuklamasi belgilangan bo'lsa, undan 12 soati ($30 \cdot 40\% = 12$) auditoriya soatlari, 18 soati ($30 \cdot 60\% = 18$) esa talabaning mustaqil o'qish soatlariga to'g'ri keladi. Ushbu taqsimot asosida 6 kreditlik fan o'qish yuklamasini aniqlaydigan bo'lsak, talaba ushbu fan bo'yicha belgilangan kreditlarni qo'lga kiritish uchun semestr davomida 72 soat ($(30 \cdot 6) \cdot 40\% = 72$) auditoriya darslarini, 108 soat ($(30 \cdot 6) \cdot 60\% = 108$) uyda va kutubxonada mustaqil o'qish yuklamasini bajarishi kerak bo'ladi.

6 Kredit = 180 soat ўқиш yuklamasi
(40% auditoriya soatlar / 60% mustaqil ўқиш soatlar)

Yuqoridagi qoidalardan shuni tushunish mumkinki, ECTS kredit-modul tizimida talabaning bilim olish vaqti tushunchasi dars vaqti tushunchasi bilan

cheklanib qolmasdan, talaba o'qish uchun sarflagan umumiy vaqt bilan o'lchanadi. Unda bilimning manbayi faqat o'qituvchi yoki auditoriya emasligiga ishora qilinadi. Qisqacha aytganda, kredit-modul tizimida o'qish vaqti tushunchasiga o'qituvchi nuqtayi nazaridan emas, balki talaba nuqtayi nazaridan yondashiladi.

Talabaning o'qish yuklamasining bu tarzda taqsimlanishi talaba ta'lim olish jarayonida mas'uliyatni ma'lum darajada o'z elkasiga olishi, fan bo'yicha darsda va darsdan tashqarida muntazam ravishda o'qib borishi kerakligini ham bildiradi.

Eslatib o'tamiz, 1 soat auditoriya vaqti uchun talaba 1,5 soat uyda va kutubxonada o'qishi zarur. Lekin bu jarayon ko'p jihatdan o'qituvchining mas'uliyatiga ham bog'liq. Chunki talabalar o'z vaqtlaridan samarali foydalanishlari uchun ularga darsdan tashqarida o'qish uchun qiziqarli materiallar va topshiriqlar berib borish o'qituvchining vazifasidir.

Shuning uchun kredit-modul tizimiga o'tish o'qituvchilarning ish yuklamalarini ham qayta ko'rib chiqishni, ularning ish yuklamalari ular o'qitadigan fan kreditlaridan kelib chiqqan holda belgilanishini taqozo etadi. Amaldagi tizimda esa o'qituvchilar ish yuklamasi faqat auditoriya soatlariga bog'lab qo'yilgan. Talabaning o'qish yuklamasi bu tarzda — auditoriya va mustaqil o'qish soatlariga ajratilishi OTMLar kutubxonalarida sharoitlarni yaxshilash, sifatli o'quv qo'llanmalari ko'lamini yanada kengaytirishni ham taqozo etadi.

Bularning barchasi ECTS kredit-modul tizimining miqdoriy tushunchalari va ishlash mexanizmi haqidagi asosiy qoidalar edi. Endi quyida kredit-modul tizimi bizga nimalarni beradi, degan savolga aniq misollar bilan javob berishga urinib ko'ramiz.

4.2 Nazarot va baholashning turlari, shakllari, metod va vositalari.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, ECTS kredit-modul tizimida talaba har bir o'quv yili uchun to'plab borishi kerak bo'lgan kreditlar miqdori oldindan belgilab qo'yilgan. Bu 60 kreditni tashkil qiladi. Har bir semestr uchun belgilangan kreditlar miqdori esa 30 kreditni tashkil qiladi. Bundan tashqari, talaba har bir kreditni qo'lga kiritish uchun belgilangan o'qish yuklamasi miqdori ham aniq va bu 25-30 soat oralig'ida. Shunday ekan, talabalarning har o'quv yilidagi o'qish yuklamasi o'rtacha 1500-1800 soat ($60 \cdot 25 = 1500$; $60 \cdot 30 = 1800$), har semestrda o'qish yuklamasi esa o'rtacha 750-900 soatni tashkil etadi ($30 \cdot 25 = 750$; $30 \cdot 30 = 900$). Talabaning bir yillik va bir semestrda o'qish yuklamasi bu miqdordan ko'p ham, kam ham bo'lishi mumkin emas.

Shunday ekan, talabalarning bir o'quv yili yoki bir semestr davomidagi o'qish yuklamasi ECTS kredit-modul tizimida faoliyat yuritadigan barcha universitetlarda deyarli bir xil bo'ladi. Bu birxillik o'quv dasturlariga barqarorlik va muvozanat olib kiradi. Endilikda OTMLar talabalarga bir semestrda 7ta fan, ikkinchi semestrda esa 10ta fanni o'qishga majburlashi qiyinlashadi. Amaldagi tizimda esa bunday barqarorlik va muvozanatga kafolat yo'q edi. Shuning uchun talabalar bir semestr davomida ba'zida 7ta, ba'zida 8ta, va yana boshqa semestrda esa 10 fanni o'qishlariga to'g'ri kelyapti.

Hozirda aksariyat mahalliy universitetlarda talabalar bir semestr davomida odatda 8-10tagacha fanni o'qishiga to'g'ri kelmoqda. Aslida 8-10 fanni 4 oy ichida har tomonlama o'rganish — muammoli masala. Mamlakatimizdagi amaldagi oliy ta'lim standartlari to'g'risidagi qoidalarda ham OTMlar talabalarga haftasiga 36 soatgacha auditoriya mashg'ulotlari belgilashi mumkinligi qayd etilgan. Bu 5 kunlik o'quv haftasida kuniga 7 akademik soatni anglatadi. Bunday holatda aksar talaba fanlarni tom ma'noda o'rganish o'rniga kunini shunchaki darsdan darsga, xonadan xonaga yugurib o'tkazadi. Qolaversa, shuncha vaqtni auditoriyada o'tkazgan talaba darsdan tashqaridagi vaqtini o'qishga sarflashiga ishonish qiyin.

Kredit-modul tizimida esa kreditlarning fanlar bo'yicha o'rtacha taqsimoti 5, 6 yoki 7.5 ni tashkil etadi. Bu degani talaba bir semestrda ko'pi bilan 4, 5 yoki juda borsa 6 fan o'rganadi ($30/7.5=4$; $30/6=5$; $30/5=6$). Bu talabalar semestr davomida o'rganishi zarur bo'lgan fanlarning soni amaldagidan ko'ra ancha qisqarishini anglatadi. Ya'ni kredit-modul tizimi OTM o'quv dasturlariga me'yor va sifat olib kirishi, ta'limni tashkil etishda son ko'rsatkichidan sifat ko'rsatkichiga o'tishiga xizmat qiladi. Chunki fanlar soni bu tarzda qisqarishi talabalar o'z vaqt va imkoniyatlarini shu kam sonli fanlarni chuqurroq va har tomonlama o'rganishlariga imkoniyat yaratadi.

4.3. Fanlarni tanlash imkoniyati

O'qishning dastlabki yillarida soha bo'yicha umumiy bilimga ega bo'lgandan so'ng talabalarda ayrim yo'nalish va fanlar bo'yicha chuqurroq bilimga ega bo'lish va kelajakda shu yo'nalishda ishlashga ishtiyoq paydo bo'lishi tabiiy. Talabalar yildan yilga mutaxassis sifatida shakllanib borar ekan, ular uchun o'qish dasturidagi ayrim fanlarning ahamiyati ortib, ayrim fanlarning ahamiyati kamayib boradi.

Hozirda universitetlar qat'iy belgilab qo'yilgan o'quv dasturlari asosida ish yuritadi. Ya'ni, talabalar o'qishga kirgandan boshlab to bitirgunga qadar dasturda belgilangan barcha fanlarni o'rganishga majbur. Bu qay darajada to'g'ri? OTMda ta'lim olayotgan talabalar qat'iy belgilangan standart o'quv dasturi asosida ta'lim olishi shartmi? Dasturdagi barcha fanlar har bir talabaning qiziqishlari, kelajak rejalariga to'g'ri kelmasa-chi?

Aslida, har bir talaba o'z qiziqishlari, imkoniyatlari, kelajakda qaysi kasbni egallashi va bu uchun kerakli fanlarni universitet ma'muriyatidan ko'ra yaxshiroq biladi. Talabani majburlab xonada olib o'tirish mumkin, lekin uning fikr va e'tiborini xonada ushlab o'tirib bo'lmaydi.

Kredit-modul tizimiga o'tishning muhim jihatlaridan yana biri bu — **o'quv dasturiga tanlov fanlarining kirib kelishidir**. Unga ko'ra, talabalar o'qishning dastlabki yillarida sohaga oid asosiy, umumkasbiy fanlarni o'zlashtirib, soha bo'yicha umumiy bilimni egallab olganlaridan so'ng, sohaga oid maxsus fanlarni o'z qiziqishlaridan kelib chiqib o'zlari tanlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunda OTM talabalarga o'quv yili davomida taklif qilinayotgan tanlov fanlarning ro'yxatini va ular haqida batafsil ma'lumot taqdim etadi. Talabalar esa ushbu ro'yxat va ma'lumotlar asosida o'zlari qiziqqan fanlarni tanlaydilar.

Bu jarayon har bir talaba o'zining bakalavriat yoki magistratura o'qish dasturini ma'lum ma'noda o'zi shakllantirishiga imkon yaratadi. Ya'ni, guruhda 50 nafar talaba bo'lsa, ularning har biri o'z qiziqishlariga ko'ra o'z o'qish dasturlariga ega bo'lishadi.

Tanlov fanlari soni kursdan kursga ko'payib borishi zarur bo'ladi. Chunki talaba kursdan kursga o'tgani sari mutaxassis sifatida shakllanib boradi va unda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati ham shakllanib boradi. OTMlar esa asta-sekinlik bilan talabalarga o'z fakultetlaridan tashqarida, ya'ni boshqa fakultetlardan ham tanlov fanlari olishga imkoniyat yaratishlari zarur.

Fanlarni tanlash amaliyoti nafaqat talabalar uchun o'zlari xohlagan yo'nalish bo'yicha chuqurroq bilim olishlariga imkoniyat yaratadi, balki OTM o'quv dasturidagi fanlar tarkibi tabiiy ravishda saralanib borishiga ham xizmat qiladi. Chunki talabalar qiziqish va ehtiyojlariga javob bermaydigan fanlar dasturini tark etib borishadi, o'rganayotgan fanlari ro'yxatini davr talablari va qiziqishlariga moslashtirishadi.

Bunda o'qituvchi uning fani o'ziga yetarli miqdorda talabalarni jalb qila olishi uchun doimiy ravishda o'z ustida ishlashi, fanning talabalar uchun ahamiyatini saqlab qolish uchun darslar sifatini doimiy ravishda yaxshilab borishi zarur bo'ladi. Aks holda ushbu fan o'quv dasturidan chiqib ketishi va o'qituvchi o'z ishini yo'qotib qo'yishi mumkin bo'ladi. Bu jarayon darslar sifati yaxshilanishiga ham xizmat qiladi.

Fanlarni tanlash amaliyoti rivojlangan davlatlarda o'zining foydasini isbotlagan amaliyotdir. Ulardagi fan taraqqiyoti, rivojlangan iqtisodiyot, mutaxassislarning salohiyati xususan ta'limdagi aynan shu jihat bilan ham bog'liq.

Shunisi aniqki, kredit-modul tizimi tarixi, uning paydo bo'lishi fanlarni tanlash amaliyoti bilan chambarchas bog'liq. Ya'ni, kredit-modul tizimining yuzaga kelishiga tanlov fanlari amaliyoti sabab bo'lgan. Shunday ekan, agar OTM o'zida kredit-modul tizimini joriy etsa-yu, o'quv dasturlariga fanlarni tanlash imkoniyatini olib kirmasa, ushbu OTM tom ma'noda kredit-modul tizimida faoliyat yurityapti, deb bo'lmaydi.

4.4 Maktabgacha ta'lim fanlariga oid talabalarning o'zlashtirish darajalarini nazorat qilish va baholash metodikasi

Mutaxassis tayyorlash ham mutaxassislikka oid eng zaruriy bilim, ko'nikma va mahoratlarni bo'lajak mutaxassisda shakllantirishdan iborat. Agar talabaga zarur mutaxassislik bilim va ko'nikmalar qolib, boshqa narsalar o'rgatilsa, natijada unda mutaxassislikka oid jihatlar to'liq shakllanmay qolsa, ishga oluvchi tashkilot bitiruvchidan ham, uni tayyorlagan ta'lim muassasasidan ham hafsalasi pir bo'ladi.

Hozirda oliy ta'lim o'quv dasturlarida talabaning mutaxassisligiga to'g'ridan to'g'ri aloqasi bo'lmagan fanlar yetarlicha. Masalan, aksariyat universitetlarda 1-kursda, ayrim hollarda yuqori kurslarda ham jismoniy tarbiya, dinshunoslik, etika, estetika va shunga o'xshash boshqa fanlar o'tiladi. Bu fanlarni odatda talabalarning mutaxassisligiga to'g'ridan to'g'ri aloqasi yo'q

bo'lsada, OTM o'quv dasturlarida anchagina joy va vaqtni egallaydi. Qolaversa, talaba jismoniy tarbiya fanini OTMda faqat 1-semestr yoki bir yil o'rganishi – g'alati hol. Bir mutaxassis ta'kidlaganidek, «go'yoki jismoniy salomatlik va sport talabaga faqat bir semestr yoki bir yil kerak bo'ladi».

Nazarimizda, bu kabi fanlarning aksariyati maktabning yuqori sinf dasturlariga xos bo'lishi kerak. Agar talaba ushbu fanlar bo'yicha maktabda bilim va ko'nikmaga ega bo'lgan bo'lsa, ularni universitet darajasida yana takrorlashga qanday ehtiyoj bor? Undan ko'ra, talaba shu vaqtni o'z sohasini chuqurroq o'rganishga sarf qilgani yaxshimasmi? To'g'ri, dinshunoslik, etika va estetika kabi umumiy fanlar yoshlarni shaxs sifatida shakllanishida katta rol o'ynashi mumkin, lekin hozirda maktab bitiruvchilarining bor yo'g'i 10-20 foizigina OTMga kirmoqda. Bu degani, agar bu fanlar maktab yuqori sinflarida o'rgatilmasa, maktab bitiruvchilarining aksariyati bunday bilimga ega bo'lmaydi. Bu kabi fanlar yoshlarni shaxs sifatida shakllanishi uchun muhim deb hisoblansa, unda ular maktabning yuqori sinflarida o'rgatilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

OTM o'qish dasturlarini umumiy, mutaxassislikka to'g'ridan to'g'ri aloqasi bo'lmagan, o'zini takrorlovchi fanlar bilan to'ldirilishi talaba universitetdagi qisqa va eng qimmatli vaqtdan samarali foydalana olmasligiga olib kelmoqda. Natijada bitiruvchilar orasida amaliyotga borgandan so'ng bizga bunday narsalarni universitetda o'rgatishmagan degan holatlar juda ko'p uchramoqda.

ECTS kredit-modul tizimida esa OTMlar o'zining har bir bakalavr va magistratura o'quv dasturi maqsadlarini oldindan aniq belgilab olishi talab etiladi. Ya'ni, ular muayyan mutaxassislik bo'yicha o'qish dasturini yaratishdan avval o'z oldilariga quyidagi savollarni qo'yishlari talab etiladi:

Har bir OTM bakalavriat va magistratura dasturi turlicha bo'lgani sababli, maqsadlari ham turlicha bo'lishi tabiiy.

Ya'ni, OTMlar o'zlarining har bir bakalavr va magistratura o'quv dasturining maqsadlarini bitiruvchi dastur davomida qo'lga kiritishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va mahoratlar shaklida oldindan aniq belgilab olishlari zarur. Bu kredit-modul tizimi tili bilan «Program Learning Outcomes» deb ataladi. O'quv dasturi maqsadlari belgilab olingandan so'ng, endilikda dasturda faqat shu maqsadlarga xizmat qiluvchi fanlarga saqlab qolinadi yoki dasturga kiritiladi, qolgan fanlar esa dasturni tark etishi zarur.

Bakalavr va magistratura dasturlariga shaffoflik kirishi

Kredit-modul tizimi joriy bo'lsa OTM lar nafaqat har bir o'qish dasturlari maqsadlarini oldindan belgilab olishlari zarur bo'ladi, balki bu maqsadlarni o'zlarining bo'lg'usi va hozirdagi talabalariga oldindan, shaffof tarzda yetkazishi kerak bo'ladi. Hozirda mahalliy OTMlarga hujjat topshirayotgan talabalar o'zlari hujjat topshirayotgan bakalavr yoki magistratura dasturlarida aynan nimalarni o'rganishlari mumkinligi haqida yetarlicha ma'lumotga ega emas. Aksariyat hollarda abituriyentlarga faqat universitet, fakultet va dastur nomigina ma'lum. Hatto universitetda o'qiyotgan talabalar keyingi semestrda qaysi fanlarni o'qishlarini faqat o'sha semestr boshidagina biladilar. Ya'ni, abituriyentlar va talabalarga bakalavr yoki magistratura dasturlarining maqsadlari,

unda o'rganiladigan fanlar, dastur davomida qanday bilim, ko'nikma va mahoratga ega bo'lishlari haqida yetarlicha ma'lumot berilmaydi.

Abiturient yoki talabaga bu ma'lumotlar nima uchun oldindan taqdim etilishi zarur?

Bunga juda ko'p sabablarni keltirish mumkin. Masalan, hozirda talabalarga bir paytning o'zida bir necha universitetga hujjat topshirish imkoniyati berilmoqda. Shunday ekan, ular bir paytni o'zida bir nechta OTMga qabul qilinishi mumkin. Bo'lg'usi talabalar qaysi OTMning qaysi dasturiga hujjat topshirish va ularga qabul qilingandan so'ng tanlovni amalga oshirishi uchun OTM va ularning dasturlari haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lishga haqlidirlar. Tanlov uchun OTM yoki undagi dasturlarning nomini bilishning o'zigina yetarli emas. OTMlar soni ko'paygan sari endilikda talabalar undagi dasturlarning nomiga qarab emas, balki sifatiga qarab tanlay boshlaydi. Ya'ni, abiturientlar hayotlarini 4 yoki 2 yilini va qiynalib topilgan pullarini nimaga sarmoya qilayotganliklarini oldindan bilishlari kerak. Qolaversa, har bir talaba OTMga ancha miqdorda kontrakt puli to'layotgan mijoz sifatida muayyan o'qish dasturi haqida batafsil bilishni istaydi.

Kredit-modul tizimiga o'tgandan so'ng universitetlar o'zlarining har bir bakalavr va magistratura dasturlari bo'yicha dastur katalogini, ya'ni kitobchasini ishlab chiqishiga to'g'ri keladi. Unda har bir bakalavr va magistratura o'quv dasturning maqsadlari, qabul qoidalari, OTMdagi o'qish sharoitlari, akademik taqvim, talabalar 4 yillik yoki 2 yillik dastur davomida aynan qaysi fanlarni o'qishlari mumkinligi, ushbu fanlarning qisqacha tavsifi, qaysi fan aynan qaysi kursda o'rganilishi, ularni aynan kimlar o'qitishi, OTMda talabalar uchun yotoqxonalar imkoniyatlari, talabalarning bir oylik o'rtacha yashash xarajatlari, OTMda qo'llanadigan baholash usul va mezonlari haqida abiturient va talabalarga oldindan, shaffof tarzda ma'lumot berilishi zarur bo'ladi. Bu ma'lumotlar har yangi o'quv yili boshida kitobcha tarzida talabalarga tarqatiladi yoki universitet veb-sahifasida yuklab olish mumkin bo'lgan formatda joylashtiriladi.

O'quv mashg'ulotlarini shaffof tarzda tashkil etish

Hozirda mamlakatimizdagi aksariyat OTMlarda talabalar semestr boshida darslar boshlanishi arafasida faqat o'sha semestrda o'tiladigan fanlarning nomi, ularni o'qitadigan o'qituvchilar ismlari, darslar qaysi payt qaysi xonalarda o'tishi haqida ma'lumotga ega bo'ladilar, xolos. Talabalarga ushbu fanlarning maqsadlari, ularni talaba mutaxassis bo'lib yetishishida tutgan o'rni, talaba ushbu fanlar orqali qanday bilim, ko'nikma va mahoratlarga ega bo'lishi kutilayotgani haqida ma'lumot deyarli berilmaydi. Chunki amaliyotda universitet fanlari haqidagi bunday ma'lumotlar talabalarga tizimli, yaxlit va shaffof tarzda taqdim etilmaydi.

Kredit-modul tizimida esa OTMning har bir o'qituvchisi o'zining har bir fani bo'yicha 4-5 varaqli fan dasturiga ya'ni «sillabus»ga ega bo'lishi va uni semestr boshida talabalarga taqdim etishi kerak bo'ladi. Fan dasturi o'z ichida ushbu fanning maqsadlari, uning o'quv dasturida tutgan o'rni, talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun ahamiyati, talabalar ushbu fanni o'rganish

natijasida nimalar qila olishi, ushbu fan bo'yicha semestr davomida o'rganiladigan mavzular ro'yxati, talabalar foydalanishi zarur va mumkin bo'lgan adabiyotlar ro'yxati, baholash mezonlari haqidagi ma'lumotlarni qamrab oladi. Agar fan tanlanadigan fan bo'lsa, talaba uchun bunday ma'lumotlarning ahamiyati yanada ortadi. Talaba, yuqorida aytilganidek, fanni tanlash yoki tanlamaslik bo'yicha qarorga kelishi uchun fanning nomini yoki uni o'qitadigan o'qituvchining ismini bilishining o'zigina kifoya qilmaydi. Talaba bunday qarorga kelishi uchun fan bo'yicha yetarli ma'lumotga ega bo'lishi kerak.

Fan dasturidan ko'zlangan maqsad juda oddiy – OTMlarda dars jarayonlarini shaffof, maqsadli va reja asosida tashkil etishga erishish. Bu amaliyot avvalambor o'qituvchini o'zi o'qitmoqchi bo'lgan fan maqsadlari va ahamiyatini o'zi tushunib olishiga undaydi. Zero, afsuski, amaliyotda o'zi o'rgatayotgan fanining maqsadlarini bilmaydigan o'qituvchilar ham yetarlicha.

Agar o'qituvchi o'z fani maqsadlarini oldindan aniq belgilab olsa, u semestr davomida barcha ta'lim harakatlarini mana shu maqsadlarga erishishga qaratadi. Imtihonlar ham talabalarning shu ko'zlangan maqsadlarga erishgan-erishmaganini tekshirishga qaratiladi. Agar fanning maqsadlari belgilanmasa yoki u talabaning mutaxassis sifatida shakllanishiga hizmat qilmasa, ushbu fan o'quv dasturida qolishi to'g'ri emas. Lekin ushbu amaliyot OTM tomonidan o'qituvchilar ustidan nazoratni haddan tashqari kuchaytirib yuborishiga, o'qituvchilarni shu bahona jazolashga va qog'ozbozlikka ham olib kelmasligi kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, mamlakatimiz OTMlari kredit-modul tizimiga o'tishi bu muayyan miqdordagi kreditlarni yil, semestr va fanlar bo'yicha taqsimlab qo'yishning o'zidan iborat emas. Afsuski, hozirda ayrim OTMlar kredit-modul tizimiga o'tishni shunday tushunishmoqda.

Agar kredit-modul tizimi to'g'ri va to'liq joriy etilsa, u mamlakatimiz oliy ta'lim tizimiga juda katta ijobiy xususiyatlarni olib kirishini kutish mumkin. Jumladan, mamlakatimiz oliy ta'lim tizimiga ta'limning jahon tan olgan mukammal o'lchov birligining olib kirilishiga, OTMlar o'quv dasturlarida muvozanat va me'yor paydo bo'lishiga, OTMlarda o'qish jarayonining shaffoflashishiga, o'quv dasturlari iqtisodiyot, mehnat bozori va talabalar ehtiyojlari asosida shakllanishiga, darslarning sifati yaxshilanishiga va nihoyat har bir talaba ma'lum ma'noda o'zining mustaqil o'quv dasturiga ega bo'lishiga xizmat qiladi.

Nazorat savollari:

1. Mustaqil ta'lim va uni tashkil etish shakllarini aytib bering.
2. Mustaqil ta'limning turlari sanab bering.
3. Mustaqil ishlar qanday imkon berishi lozim.
4. Auditoriyada amalga oshiriladigan mustaqil ishlar.
5. Pedagogikaga oid adabiyotlarda mustaqil ishlarning qanday turlari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abuzalova M., Toirova G. Malakaviy bitiruv ishi yozish uchun metodik ko'rsatma va tavsiyalar (filologiya fakulteti talabalari va metodistlari uchun mo'ljallangan). – T.: “Fan” nashriyoti, 2007, - 28 b.
2. Azizxo'jaeva N. Pedagogik texnologiya va mahorat. Toshkent: TDPI, 2003.
3. Baybaeva M. X. Mustaqil ta'lim olish texnologiyasi va kasbiy yo'nalganlik // Kasb-hunar ta'limi. – Toshkent, 2005.
4. Kadirova R.M Bitiruv malakaviy ishini yozish metodikasi . O'quv qo'llanma. T.: 2001 -112.b
5. Tolipov O'., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
6. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Fan”, 2005.
7. Slastenin V.A. Isaev I F., Shiyanov Ye.N. Obщaya pedagogika. V 2-x ch. – M.:VLADOS, 2003. Ch.1
8. Xasanboeva O.U. va boshq Maktabgacha ta'lim metodikasi-T.: Ilm-ziyo. 2012. O'quv qo'llanma
9. Yelsukov A.N. Metodika prepodavaniya sotsiologii v vysshey shkole. Uchebnoe posobie. Minsk: TetraSistems, 2003
10. Bulanova-Toporkova M.V. Pedagogika i psixologiya vysshey shkoly: uchebnoe posobie. Rostov-na-Donu: Feniks, 2002. - 544 b.
11. Chicherina Ya., Nurkeldieva D., Bondareva Ye. Mutaxassislik fanlarni o'qitish metodikasi. T.: Fan va texnologiyalar, 2013y.
12. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – T.: IQTISOD-MOLIYA, 2011.
13. A Handbook for Teaching and Learning in Higher Yeducation, publis'hed 2009by Routledge 270 Madison Ave, New York.
14. Xodjaev B.X. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish yo'llari. - T.: TDPU, 2008. - 65 b.
15. R.P. Pathak. Methodology of Yeducational Research. USA-2008 Atlantic
16. Muslimov N.A., Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etish. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU. Metodik qo'llanma. 2006.
17. Pedagogika. // M.Toxtaxodjaevaning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
18. Jukova Ye.D. Texnologiya organizasii i realizasii samostoyatelnoy raboty studentov : rabochaya tetr. – Ufa : Izd-vo BGPU, 2004.

IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-AMALIY MASHG‘ULOT: MAKTABGACHA TA’LIM FANLARI BO‘YICHA O‘QUV MASHG‘ULOTLARNI TASHKIL ETISH VA O‘TKAZISH METODIKASI. (6 soat)

Maktabgacha ta’lim fanlari bo‘yicha nazariy (ma’ruza, binar-ma’ruza) mashg‘ulotlarni tashkil etish va o‘tkazish metodikasi. Maktabgacha ta’lim fanlari bo‘yicha amaliy (seminar, laboratoriya) mashg‘ulotlarini tashkil etish va o‘tkazish metodikasi.

Ishdan maqsad: Tinglovchilarni maktabgacha ta’lim fanlari bo‘yicha nazariy (ma’ruza, binar-ma’ruza) mashg‘ulotlarni tashkil etish va o‘tkazish tajribasi bilan tanishish.

Masalaning qo‘yilishi: maktabgacha ta’lim fanlari bo‘yicha nazariy (ma’ruza, binar-ma’ruza) mashg‘ulotlarni o‘rganish va tahlil qilish.

Ishni bajarish uchun namuna

1. Maktabgacha ta’lim fanlari bo‘yicha nazariy (ma’ruza, binar-ma’ruza) mashg‘ulotlarni tashkil etish va o‘tkazish metodikasini o‘rganish va tahlil qilish.

2. Maktabgacha ta’lim fanlari bo‘yicha amaliy seminar mashg‘ulotlarini tashkil etish va o‘tkazish metodikasini tahlil qilish.

3. Maktabgacha ta’lim fanlari bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarini tashkil etish va o‘tkazish metodikasini tahlil qilish .

Ma’ruza (lotin tilida **lectio**-o‘qish) – biror bir ilmiy, siyosiy mavzu bo‘yicha o‘quv materialini og‘zaki bayon etish.

Ma’ruzaatamasining bir necha ma’nosi bor:

1. **Ma’ruza**-o‘quv material, biror masala, ilmiy, siyosiy mavzularning izchil tartibli og‘zaki **bayoni**.

2. **Ma’ruza** -oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonining asosiy **shakli**.

3. **Ma’ruza**-omma oldidagi biror materialni bayon qilish uchun tayyorlangan axborotlar **majmui**.

Ma’ruza o‘quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakllaridan biri hisoblanib, o‘qituvchi tomonidan o‘quv materiallarini og‘zaki ravishda, monologik shaklda, tizimli, ma’lum bir ketma-ketlikda bayon etishni nazarda tutadi. Oliy ta’lim paydo bo‘lganidan buyon ma’ruza asosiy o‘qitish shakli bo‘lib qolmoqda (latin tilidan olingan bo‘lib, *lection* – o‘qish deganidir). Ma’ruzada o‘qituvchi tizimli ravishda yangi bilimlarni beradi va o‘quv kursi bo‘yicha murakkab bo‘lgan muammolar tushuntirib berilishi dozim. Ma’ruza o‘quv mashg‘ulotlari orasida yetarli darajadagi murakkablikka ega mashg‘ulot turi hisoblanadi, shuning uchun ham uni nisbatan tajribali o‘qituvchilarga ishonib topshiriladi. Ma’ruzaning vazifalari quyidagilardir: o‘quv fani bo‘yicha bilimlar tizimini shakllantirish; ilmiy materiallarni argumentlarni keltirib (asosli ravishda) bayon etish malakasini shakllantirish; kasbiy fikrlash doirasini va umumiy madaniyatni shakllantirish; darslik va o‘quv qo‘llanmalarida xali yoritilmagan yangi bilimlarni bayon etish. Ma’ruzaning vazifalari

quyidagilardir: informasion (ma'lumot berish) – bilimlar tizimini bayon etish; motivasion – o'quv fani mazmunini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishni va bo'lajak mutaxassisning kasbiy motivini uyg'otish; mo'ljal oldiruvchi – o'quv materialini kelajakda ham o'zlashtirilishini uchun asos yaratish; tarbiyaviy – ta'lim jarayoniga ongli munosabatni shakllantirish, mustaqil ishlash va mutaxassislikni har tomonlama egallashga intilish, o'quv faniga qiziqishni rivojlantirish, talabalarning tafakkurini faollashtirishga ko'maklashish.

Hozirgi kunda mashg'ulotlarni ma'ruza metodida olib borilishiga qarshilik qiluvchilarning soni ortib bormoqda. Ularning fikrlariga ko'ra ma'ruzaning kamchiligi, avvalambor, talabalar faolligining yetarli emasligi, ulapr tomonidan ma'lumotlarni yetarlicha ishlanmasligi talabalarning ijodiy faoliyatining mavjud bo'lmasligi, ularning tanqidiy tafakkurini, ma'lumotlarni amaliy qo'llash va ularni mustahkamlashni so'ndirishidir.

1980-yillarning oxirida olib borilgan ilmiy ishlarning ko'pchiligida ma'ruzalarda o'tirish talabalarning o'rganishi uchun doimo ham samarali yo'l bo'la olmaydi degan fikr ta'kidlanib, keyingi yillarda ma'ruzalar miqdorining kamayishi kuzatiladi. Ammo ma'ruza hozirgacha ham talabalarning ta'limiy tajribasining uchun muhim qism bo'lib qolmoqda, hatto masofali ta'lim olayotgan talabalar ham internet orqali yozilgan ma'ruzalarni ko'rishlari va tinglashlari, yoki real vaqtda onlayn ma'ruzalarda video-konferensiya texnologiyalari orqali ishtirok etishlari mumkin. Shunday fikrlar ham borki, ma'ruzalarning saqlanib qolganligiga oxirgi o'n yil davomida Buyuk Britaniyada talabalar sonining sezilarli oshganligi sabab bo'lgan. Chunki bilimlarni yetkazishning boshqa samarali vositalari ham mavjud⁷

Biroq tajribalarning ko'rsatishiga ko'ra, ma'ruzadan voj kechish talabalar tayyorgarligining ilmiy darajasini pasaytiradi, shuning uchun ham ma'ruza xuddi avvalgidek, oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakli bo'lib qolmoqda.

O'quv jarayonida ta'limning ma'ruza shakli boshqa bir shakldagi mashg'ulot bilan alitirishning iloji bo'lmasa bir qator vaziyatlar yuzaga keladi⁸

□ «yangi o'qitilayotgan kurslar bo'yicha darsliklar mavjud bo'lmagan vaziyatda ma'ruza – asosiy ma'lumot manbai hisoblanadi;

□ «yangi o'qitilayotgan kurslar bo'yicha darsliklar mavjud bo'lmagan vaziyatda ma'ruza – asosiy ma'lumot manbai hisoblanadi;

□ ma'lum bir mavzu bo'yicha yangi o'quv material xali darslikdan o'rin egallamaganda yoki uning bo'limlari eskirganda ham ma'ruza – asosiy ma'lumot manbai hisoblanadi;

□ darslikning ayrim mavzulari mustaqil o'zlashtirish uchun murakkab bo'lib, ma'ruzachi tomonidan metodik qayta ishlanishini talab etadi;

□ kursning asosiy muammolari bo'yicha qarama-qarshi konsepsiyalar

---

⁷ A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education, published 2009 by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY 10016, chapter V: Lecturing to large groups, Ann Morton, 58 p.

3. Буланова-Топоркова М.В. Педагогика и психология высшей школы: учебное пособие. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2002 й. - 544 б.

mavjud bo'lganda ma'ruza ularning ob'ektiv yoritilishi uchun muhimdir;

□ ma'ruza ma'ruzachining talabalarning dunyoqarashini shakllantirish maqsadida shaxsiy hissiy ta'sir etishi talab etilganda juda muhim hisoblanadi va hech bir mashg'ulot turi bilan almashtirib bo'lmaydi. Ma'ruzaning hissiy bezaklari chuqur darajadagi ilmiy mazmun bilan uyg'unlashib, tinglovchilar bilan fikr, so'z va idrok orasidagi muvofiqlikni yaratadi. Ma'ruzaning hissiy ta'siri ijtimoiy fanlarni o'qitishda muhim o'rinni egallaydi».

Yaxshi tayyorlangan ma'ruza qo'yidagi jihatlarga ega bo'lishi lozim:

□ ma'lumotlar bilan boyitilgan, qiziqarli va jalb etuvchi bo'lishi mazmuni yaxshi tashkillashtirilgan va tinglashga oson. Talabalar argumentning ishlab chiqilishini, yoki ma'lumot va g'oyalarning ketma-ketligi mantig'ini tushuna olishadi.

□ Talabalar o'zlarini jalb etilgan deb his qilishi. Bu faol qatnashish, ular qo'llay oladigan muvofiq namunalardan orqali o'zlarining fikrini bildira olishi orqali ta'minlanishi mumkin. Guruhning hajmidan qat'iy nazar, talabalarni ularga savol berish orqali ma'ruza mazmuniga jalb etish talabalarni qiziqtirishning muhim usuli.

□ Talabalar vaqt tez o'tganini sezmay qolishadi

□ Talabalar guruh xonasidan ma'lum bir ma'lumotni egallagan his bilan chiqishadi, va ko'p hollarda manbalarni qidirib, ko'proq ma'lumot olishga ilhomlanishadi⁹

Ma'ruzaning tuzilishini ko'rib chiqamiz. Ma'ruzaning odatiy tuzilmasiga elementlariga kirish, asosiy qism, xulosa kiritiladi.

Kirish – auditoriyani o'quv materialini idrok etishga qiziqtirish yayo'naltirish maqsadiga ega bo'lgan ma'ruzaning bir qismidir. Ma'ruzaning bu qismiga: ma'ruza mavzusini bayon etish, uning kasbiy ahamiyatini, yangiligini va uning o'rganilganlik darajasini, ma'ruza maqsadini tavsiflash, ma'ruzada ko'rib chiqilishi lozim bo'lgan asosiy muammolarni qamrab olgan ma'ruza rejasini bayon etish, avvalgi ma'ruzada ko'rib chiqilgan savollarni yodga solish, ularning yangi material bilan bog'liqligini, uning ushbu fandagi ahamiyati, o'rnini, shuningdek, boshqa fanlar tizimidagi o'rnini belgilashni qamrab oladi.

Asosiy qism – taklif etilgan rejaga qat'iy amal qilgan xolda ma'ruza mazmunini bayon etish. Ma'ruza mavzusini ochib beruvchi konseptual va dalilli materiallarni, ularni tahlili va baholanishini, ilgari surilayotgan nazariy qoidalarni turli usullarda argumentlash va isbotlashni qamrab oladi. Ma'ruzaning turiga qarab ish turi aniqlanadi.

Xulosa – ma'ruzani umumiy xulosalash, materiallarni umumlashtirish, ma'ruza mavzusi bo'yicha xulosalarini bayon etish; talabalarning savollariga javob berish.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar materiallarni ma'ruza ko'rinishida bayon etishning an'anaviy ustunliklarini saqlab qolgan xolda ma'ruza metodining kamchiliklarini yengib o'tishga harakat qilmoqda.

---

⁹ A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education, published 2009 by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY 10016, chapter V: Lecturing to large groups, Ann Morton, 59 p.

Xuddi shunday, muammoli ma'ruza materialni bayon etish davomida xal etilishi lozim bo'lgan savollardan, muammoni belgilashdan boshlanadi.

Bunda muammoni xal etishning tayyor shakli talabalarning tajribasida mavjud bo'lmaydi, ya'ni savolga javob topish uchun fikrlash, farazlarni ilgari surish va ularni tekshirib ko'rish talab etiladi. Ma'lumotli ma'ruzada o'qituvchi tomonidan ma'lum bo'lganlar narsalar o'rgatilishi va talabalardan ularni eslab qolishning o'zi talab etilsa, uning mazmunidan farqli ravishda, muammoli ma'ruzada yangi bilim talabalar uchun shaxsiy ixtirolari sifatida o'rgatiladi. Muammoli ma'ruzada talabalarning tafakkurini boshqarish uchun o'qituvchi tomonidan avvaldan tayyorlab qo'yilgan muammo va ma'lumotli savollar qo'llaniladi.

Muammoli savollar – bu javoblari avvalgi o'rganilgan mavzularda ham, bayon etilayotgan materialda ham (doskadagi yozuvlarda, devordagi jadvallarda va x.k.) bo'lmagan va talabalarda intellektual qiyinchiliklarni yuzaga keltiruvchi savollardir. Muammoli savollar o'z ichiga noma'lumlarni, yangi bilimlarni qamrab olib, ularni egallash uchun qandaydir intellektual harakat, ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan tafakkur jarayoni talab etiladi.

Ma'lumotli savollar muammoni tushunish uchun talabalarda mavjud bo'lgan bilimlarni aktualashtirish va uni xal etish bo'yicha aqliy faoliyatni boshlash maqsadida beriladi.

Shunday qilib, o'quv materialini o'quv muammosi sifatida ilgari suriladi. U ma'lum sharoitda ayrim qarama-qarshiliklarga ega va ushbu qarama-qarshiliklar oydinlashuvchi yakuniy savollar bilan tugaydigan idrok vazifalarining mantiqiy shakliga ega. Muammoli bayon etish uchun o'quv fanining asosiy konseptual mazmunini tashkil etuvchi, bo'lajak kasbiy faoliyat uchun nisbatan muhim bo'lgan va talabalar tomonidan o'zlashtirilishi qiyinroq bo'lgan kursning muhim bo'limlari tanlab olinadi.

O'quv muammolari o'zlarining murakkabligi jihatidan talabalarga mos bo'lishi, o'quvchilarning bilish jarayonlarini hisobga olingan, o'rganilayotgan fandan kelib chiqqan xolda yangi materialni o'zlashtirishda va shaxsni – umumiy va kasbiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lishi zarur.

Vuzuallashtirish (namoyish etish)- ma'ruzasi ko'rgazmalilik tamoyilini yangicha qo'llanilishiga misol bo'la oladi, uning faol o'qitishning shakllari va metodlari haqidagi psixologo-pedagogik ilm ma'lumotlari mazmuniga ta'siri natijalari hisoblanadi.

Vuzuallashtirish (namoyish etish)- ma'ruzasi talabalarni og'zaki va yozma ma'lumotlarni vizual shaklga aylantirishga o'rgatadi, u esa ta'lim mazmunida mavjud bo'lgan ahamiyatli elementlarni ajratish va tizimlashtirish hisobiga kasbiy tafakkurni shakllantiradi. O'qituvchi tomonidan ushbu turdagi ma'ruzaga tayyorlanish deganda ma'ruza mashg'uloti mavzusi bo'yicha o'quv materiallarini ta'limning texnik vositalari yoki qo'lda (chizma, rasm, jadvallar va x.k.) talabalarga taqdim etish uchun vizual shaklga keltirish nazarda tutiladi. Bu turdagi ma'ruzani o'qish ma'ruza mavzusini to'liq ochib beruvchi o'qituvchi tomonidan tayyorlab kelingan ko'rgazmali materiallarni keng va bog'liq ravishda sharhlash darajasiga yetkaziladi. Bunday turda taqdim etilgan

ma'lumotlar talabalarning kasbiy va idrok etish faoliyatida muhim hisoblangan ular tomonidan o'rganilgan bilimlarni tizimlashishini ta'minlashi, muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishi va ularning yechimini topishga imkon yaratishi, turli turdagi ko'rgazmalarni namoyish etishi kerak.

Ma'ruzaning bu turini talabalar bilan yangi bo'lim, mavzu, fanni o'rganishni boshlashda qo'llash yaxshi natija beradi. Bunda yuzaga keluvchi muammoli vaziyat materialni o'rganishga, o'qishning boshqa turlarida ko'rgazmali ma'lumotlarni rivojlantirish ko'nikmasiga psixologik ko'rsatmani yaratadi.

Hamkorlikdagi ma'ruza muammoli mazmundagi o'quv materialini ikki o'qituvchining o'zaro jonli diologik muloqotida taqdim etilishidir. Bunda ikki mutaxassisning nazariy muammolarni ikki nuqtai-nazardan muhokamasi kabi aniq kasbiy va malakali vaziyat gavdalanadi, masalan, nazariyotchi va amaliyotchi muhokamasi, biron-bir fikr tarafdori va bu fikrga qarshi mutaxassisning kabi. Ma'ruzaning bu turi talabalarning tanqidiy tafakkurini faol ravishda rivojlanishiga hizmat qiladi.

Bu jarayonda o'qituvchilarning o'zaro diologi yechimi izlanayotgan muammoning yechimini hamkorlikda izlash mkadaniyatini namayon etishi va bu jarayonga talabalarning savollar, o'z nuqtai-nazarlarini bayon etish, muhokama etilayotgan ma'ruza mavzusiga o'z munosabatlarini shakllantirish, yuz berayotgan xodisalarga hissiy javob qaytarishlarini jalb etishi lozim.

Ma'ruza vaqtida har ikki o'qituvchining yuqori darajadagi faolligi talabalarda fikran va ahloqan faol bo'lishni keltirib chiqaradi, bu esa faol ta'lim olishga xos bo'lgan xislat hisoblanadi: talabalarning bilish jarayoniga jalb etilganligi o'qituvchilarning faolligi bilan mos keladi.

Yuqorida sanab o'tilganlardan tashqari talabalar munozara qilish madaniyati, dialogga kirishish usullari, hamkorlikdani izlanish va yakuniy to'xtamga kelish haqida ko'rgazmali ravishdagi tasavvurga ega bo'ladilar.

Oldindan rejalashtirilgan xatoliklar bilan olib boriladigan ma'ruza talabalarda kasbiy vaziyatlarni operativ ravishda tahlil etish, ekspert, opponent, retsenzent sifatida qatnashish, noto'g'ri yoki noaniq ma'lumotlarni ajratib ko'rsata olish ko'nikmasini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan.

O'qituvchining ma'ruzaga tayyorgarligi shundan iborat bo'ladiki, ma'ruza mazmuniga ma'lum miqdorda semantik, metodik yoki ahloqiydoiradagi xatoliklar kiritilishi talab etiladi. Bunday xatoliklarning ro'yhatini o'qituvchi ma'ruzaga olib keladi, biroq ularni talabalarning e'tiboriga ma'ruzaning oxirida taqdim etadi. Talabalar tomonidan yo'l qo'yiladigan va ma'ruza o'qish jarayonida o'qituvchilar tomonidan ko'p holatlarda uchraydigan xatoliklar tanlab olinishi maqsadga muvofiqdir.

O'qituvchi ma'ruzani shunday mahorat bilan olib borishi va yo'l qo'yilgan xatolarni yashirishi kerakki, unda yo'l qo'yilgan xatoliklarni talabalar yaqqol va tez aniqlay.

Talabalarning vazifasi shundan iborat bo'ladiki, daftarlariga yo'l qo'yilayotgan xatolarni qayd etib borishlari va ma'ruzaning so'ngida ularni bayon etishlari talab etiladi. Xatolarni muhokamasi uchun 10-15 daqiqa

ajratiladi. Mana shu muhokama jarayonida o'qituvchi, talabalar yoki hamkorlikda savollar emas, balki to'g'ri javoblar berib boriladi.

Oldindan rejalashtirilgan xatoliklarning miqdori o'quv materialining, ma'ruzaning didaktik va tarbiyaviy maqsadidan, talabalarning tayyorgarligi darajasidan kelib chiqib belgilanadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar materiallarni ma'ruza ko'rinishida bayon etishning an'anaviy ustunliklarini saqlab qolgan xolda ma'ruza metodining kamchiliklarini yengib o'tishga harakat qilmoqda.

Xuddi shunday, muammoli ma'ruza materialni bayon etish davomida xal etilishi lozim bo'lgan savollardan, muammoni belgilashdan boshlanadi.

Bunda muammoni xal etishning tayyor shakli talabalarning tajribasida mavjud bo'lmaydi, ya'ni savolga javob topish uchun fikrlash, farazlarni ilgari surish va ularni tekshirib ko'rish talab etiladi. Ma'lumotli ma'ruzada o'qituvchi tomonidan ma'lum bo'lganlar narsalar o'rgatilishi va talabalardan ularni eslab qolishning o'zi talab etilsa, uning mazmunidan farqli ravishda, muammoli ma'ruzada yangi bilim talabalar uchun shaxsiy ixtirolari sifatida o'rgatiladi. Muammoli ma'ruzada talabalarning tafakkurini boshqarish uchun o'qituvchi tomonidan avvaldan tayyorlab qo'yilgan muammo va ma'lumotli savollar qo'llaniladi.

Muammoli savollar – bu javoblari avvalgi o'rganilgan mavzularda ham, bayon etilayotgan materialda ham (doskadagi yozuvlarda, devordagi jadvallarda va x.k.) bo'lmagan va talabalarda intellektual qiyinchiliklarni yuzaga keltiruvchi savollardir. Muammoli savollar o'z ichiganoma'lumlarni, yangi bilimlarni qamrab olib, ularni egallash uchun qandaydir intellektual harakat, ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan tafakkur jarayoni talab etiladi.

Ma'lumotli savollar muammoni tushunish uchun talabalarda mavjud bo'lgan bilimlarni aktallashtirish va uni xal etish bo'yicha aqliy faoliyatni boshlash maqsadida beriladi.

Shunday qilib, o'quv materialini o'quv muammosi sifatida ilgari suriladi. U ma'lum sharoitda ayrim qarama-qarshiliklarga ega va ushbu qarama-qarshiliklar oydinlashuvchi yakuniy savollar bilan tugaydigan idrok vazifalarining mantiqiy shakliga ega. Muammoli bayon etish uchun o'quv fanining asosiy konseptual mazmunini tashkil etuvchi, bo'lajak kasbiy faoliyat uchun nisbatan muhim bo'lgan va talabalar tomonidan o'zlashtirilishi qiyinroq bo'lgan kursning muhim bo'limlari tanlab olinadi.

O'quv muammolari o'zlarining murakkabligi jihatidan talabalarga mos bo'lishi, o'quvchilarning bilish jarayonlarini hisobga olingan, o'rganilayotgan fandan kelib chiqqan xolda yangi materialni o'zlashtirishda va shaxsni – umumiy va kasbiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lishi zarur.

Vuzallashtirish (namoyish etish)- ma'ruzasi ko'rgazmalilik tamoyilini yangicha qo'llanilishiga misol bo'la oladi, uning faol o'qitishning shakllari va metodlari haqidagi psixologo-pedagogik ilm ma'lumotlari mazmuniga ta'siri natijalari hisoblanadi.

Vuzallashtirish (namoyish etish)- ma'ruzasi talabalarni og'zaki va yozma ma'lumotlarni vizual shaklga aylantirishga o'rgatadi, u esa ta'lim

mazmunida mavjud bo'lgan ahamiyatli elementlarni ajratish va tizimlashtirish hisobiga kasbiy tafakkurni shakllantiradi. O'qituvchi tomonidan ushbu turdagi ma'ruzaga tayyorlanish deganda ma'ruza mashg'uloti mavzusi bo'yicha o'quv materiallarini ta'limning texnik vositalari yoki qo'lda (chizma, rasm, jadvallar va x.k.) talabalarga taqdim etish uchun vizual shaklga keltirish nazarda tutiladi. Bu turdagi ma'ruzani o'qish ma'ruza mavzusini to'liq ochib beruvchi o'qituvchi tomonidan tayyorlab kelingan ko'rgazmali materiallarni keng va bog'liq ravishda sharhlash darajasiga yetkaziladi. Bunday turda taqdim etilgan ma'lumotlar talabalarning kasbiy va idrok etish faoliyatida muhim hisoblangan ular tomonidan o'rganilgan bilimlarni tizimlashishini ta'minlashi, muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishi va ularning yechimini topishga imkon yaratishi, turli turdagi ko'rgazmalarni namoyish etishi kerak.

Ma'ruzaning bu turini talabalar bilan yangi bo'lim, mavzu, fanni o'rganishni boshlashda qo'llash yaxshi natija beradi. Bunda yuzaga keluvchi muammoli vaziyat materialni o'rganishga, o'qishning boshqa turlarida ko'rgazmali ma'lumotlarni rivojlantirish ko'nikmasiga psixologik ko'rsatmani yaratadi.

Hamkorlikdagi ma'ruza muammoli mazmundagi o'quv materialini ikki o'qituvchining o'zaro jonli diologik muloqotida taqdim etilishidir. Bunda ikki mutaxassisning nazariy muammolarni ikki nuqtai-nazardan muhokamasi kabi aniq kasbiy va malakali vaziyat gavdalanadi, masalan, nazariyotchi va amaliyotchi muhokamasi, biron-bir fikr tarafdori va bu fikrga qarshi mutaxassisning kabi. Ma'ruzaning bu turi talabalarning tanqidiy tafakkurini faol ravishda rivojlanishiga hizmat qiladi.

Bu jarayonda o'qituvchilarning o'zaro diologi yechimi izlanayotgan muammoning yechimini hamkorlikda izlash mkadaniyatini namayon etishi va bu jarayonga talabalarning savollar, o'z nuqtai-nazarlarini bayon etish, muhokama etilayotgan ma'ruza mavzusiga o'z munosabatlarini shakllantirish, yuz berayotgan xodisalarga hissiy javob qaytarishlarini jalb etishi lozim.

Ma'ruza vaqtida har ikki o'qituvchining yuqori darajadagi faolligi talabalarda fikran va ahloqan faol bo'lishni keltirib chiqaradi, bu esa faol ta'lim olishga xos bo'lgan xislat hisoblanadi: talabalarning bilishjarayoniga jalb etilganligi o'qituvchilarning faolligi bilan mos keladi.

Yuqorida sanab o'tilganlardan tashqari talabalar munozara qilish madaniyati, dialogga kirishish usullari, hamkorlikdari izlanish va yakuniy to'xtamga kelish haqida ko'rgazmali ravishdagi tasavvurga ega bo'ladilar.

Oldindan rejalashtirilgan xatoliklar bilan olib boriladigan ma'ruza talabalarda kasbiy vaziyatlarni operativ ravishda tahlil etish, ekspert, opponet, retsenzent sifatida qatnashish, noto'g'ri yoki noaniq ma'lumotlarni ajratib ko'rsata olish ko'nikmasini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan.

O'qituvchining ma'ruzaga tayyorgarligi shundan iborat bo'ladiki, ma'ruza mazmuniga ma'lum miqdorda semantik, metodik yoki ahloqiy doiradagi xatoliklar kiritilishi talab etiladi. Bunday xatoliklarning ro'yhatini o'qituvchi ma'ruzaga olib keladi, biroq ularni talabalarning e'tiboriga ma'ruzaning oxirida taqdim etadi. Talabalar tomonidan yo'l qo'yiladigan va ma'ruza o'qish

jarayonida o'qituvchilar tomonidan ko'p holatlarda uchraydigan xatoliklar tanlab olinishi maqsadga muvofiqdir.

O'qituvchi ma'ruzani shunday mahorat bilan olib borishi va yo'l qo'yilgan xatolarni yashirishi kerakki, unda yo'l qo'yilgan xatoliklarni talabalar yaqqol va tez aniqlay.

Talabalarning vazifasi shundan iborat bo'ladiki, daftarlariga yo'l qo'yilayotgan xatolarni qayd etib borishlari va ma'ruzaning so'ngida ularni bayon etishlari talab etiladi. Xatolarni muhokamasi uchun 10-15 daqiqa ajratiladi. Mana shu muhokama jarayonida o'qituvchi, talabalar yoki hamkorlikda savollar emas, balki to'g'ri javoblar berib boriladi.

Oldindan rejalashtirilgan xatoliklarning miqdori o'quv materialining, ma'ruzaning didaktik va tarbiyaviy maqsadidan, talabalarning tayyorgarligi darajasidan kelib chiqib belgilanadi.

Yangi ma'ruzachi uchun har xil guruh talabalariga ma'ruza o'qish uchun juda muhim tajriba bo'lib hisoblanadi. Materialni shunchaki bilish yetarli emas. Ma'ruzachi ma'ruzani qiziqarli va e'tiborni tortadigan qilib, yaxshi tayyorgarlik ko'rishi va mos va mavzuli misollardan foydalanib mavzuni tushuntira olishi zarur. Ma'ruzani to'g'ri o'tish mahorat va vaqt talab qiladi. Talaba va hamkasblardan ma'ruza to'g'risida fikrlarini so'rash ma'ruza o'qish sifatini ko'rsatish uchun muhim omil hisoblanadi va Siz o'z amaliyotingizni kuchaytirishni xohlashingiz mumkin¹⁰

Ma'ruza o'qituvchi shaxsining barcha boyligi: ongi, hissiyoti, irodasi, tuyg'usi, e'tiqodi orqali talabalar ichki dunyosi bilan muloqotda bo'lishining eng samarali, jonli shaklidir. Bunda o'qitishning yo'naltiruv, axborot berish, metodologik va tarbiyalash funksiyalarini ro'yobga chiqarishga yordam beradi.

Ma'ruzaning **yo'naltiruvchi** funksiyasida talabalarning diqqati o'quv materialining asosiy qoidalari, uni o'rganishdagi hamda bo'lg'usi kasbiy faoliyatidagi roli va ahamiyati, uni o'zlashtirish metodlariga jalb qili-nadi.

Ma'ruzaning **axborot berish** funksiyasi asosiy ilmiy faktlar, qoida-lar, xulosalarning mohiyatini ochishda o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Ma'ruzaning **metodologik** funksiyasini qo'llash tadqiqot metodlarini qiyoslash, chog'ishtirishga, ilmiy izlanishning tamoyillari va yondashuvla-rini aniqlashga yordam beradi.

Ma'ruzaning **tarbiyaviy** funksiyasi ma'ruza jarayonida o'quv materia-liga hissiy baho berish munosabatlarini uyg'otish, qiziqishlarini o'sti-rish, mantiqiy fikrlash va isbotlashni oydinlashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Oliy ta'limda o'qitishning bir shakli sifatida ma'ruzaga qo'yiladigan **talablar:**

- ma'ruzaning ahloqiylik jihati (ilmiyli k va axborotlilik);
- isbotlash va argumentlash (aniq misollarning yetarli bo'lishi);
- bayon qilishning emotsionalligi (talabalarni faollashtirish);
- bayon qilinadigan masalalarning aniq strukturasi va mantiqi;

---

¹⁰ A Handbook for Teaching and Learning in Higher Education, published 2009by Routledge 270 Madison Ave, New York, NY 10016, chapter V: Lecturing to large groups, Ann Morton, 59-71p.

- metodik jihatdan ishlab chiqqanlik (asosiy fikrlarni aniqlash);
- aniq, ilmiy va adabiy tilda bayon qilish;
- audivizual didaktik materiallarni foydalanish.

Ma'ruza ta'yyorlanish:

- ma'ruza mavzusi bo'yicha materiallar to'plash;
- ma'ruzaning rejasini tuzish;
- ma'ruza materiallarni saralab olish;
- ma'ruza konspektini tuzish;
- ma'ruza mashg'ulotini o'tishning texnologiyasini ishlab chiqish.

Yaxshi ma'ruza o'qituvchidan juda katta mehnatni talab etadi. Kamida bir hafta oldin tayyorgarlik ko'rishni boshlash kerak. Bugungi kunda pedagogika fani o'qituvchisidan pedagogik prognostikadan optimal foydalanish talab etiladi.

Ma'ruza turlari va uning o'ziga xos xususiyatlari

Ma'ruza turlari	O'ziga xos xususiyatlari
Kirish ma'ruzasi	O'quvchilarda o'quv fani to'g'risidagi umumiy tasavvurlarni shakllantirish
Ma'lumotli ma'ruza	O'quvchilarda muammoga doir ma'lumotlarni axboriy-retseptli tarzda taqdim etish
Anjuman-ma'ruza	O'quvchilar tomonidan o'quv materialini izlanishli tarzda o'zlashtirilishiga erishish
Muammoli-ma'ruza	O'quvchilarga muammoli savol, muammoli vaziyat va muammoli topshiriqlarni taqdim etish orqali o'quv birliklarini bayon etish
Ma'ruza-munozara	Fikrlar almashinuvini tashkil etish asosida ma'ruza qismlarini o'zlashtirishga erishish
Vizual-ma'ruza	Vizual-materiallarni taqdim etish orqali o'quvchilar tomonidan materialni o'zlashtirishga erishish
Konspektli-ma'ruza	O'quvchilar tomonidan o'quv materialini o'zlashtirishga erishish maqsadida tushuntirish bilan birga eng asosiy qismlarini yozdirib borish
Maslahatli-ma'ruza	Savol va javoblar tarzida ma'ruza mashg'ulotini tashkil etish
Binar-ma'ruza	Muammo yuzasidan tadqiqot olib borgan mutaxassis-olim bilan birgalikda ma'ruzani tashkil etish

Ma'ruza va uning o'ziga xosliklari

Ma'ruza-pedagogik fanlarni o'qitishning asosiy shakli hisoblanib, quyidagi vazifalarni amalga oshirishga imkon beradi:

1) yo'naltiruvchi: o'quvchilarni o'quv materialining asosiy jihatlariga e'tibor qaratishga imkon berish;

2) axborot: o'qituvchi ma'ruza vaqtida muammoni, muammo bilan bog'liq asosiy dalil va xulosalar mohiyatini ochib beradi;

3) metodologik: ma'ruza jarayonida muammoning falsafiy-nazariy asoslari namoyon etiladi.

4) tarbiyalovchi: o'quvchilarda tinglash, idrok etish, munozarada ishtirok etish madaniyatini shakllantirish;

5) rivojlantiruvchi: o'quvchilarda mantiqiy fikrlash, xulosalar chiqara olish qobiliyatini rivojlantirish.

Ma'ruza metodida ko'zlangan asosiy maqsad - o'quvchilarda bilimni mustaqil egallash qobiliyatini hosil qilishdir.

Ma'ruza yangi bilimni o'tishda uning qismlarini umumlashtirishda, murakkab qonun-qoidalarni yakunlashda, muammoli masalalarni o'rganishda, o'quv fanlari o'rtasidagi o'zaro aloqani o'rganishda qo'llaniladi.

Ma'ruzaning mazmunli, samarali bo'lishi uchun:

- aniq, o'ylab tuzilgan rejani o'quvchilarga tanishtirish;
- rejaning har bir qismi bo'yicha berilgan ma'lumotni yakunlash;
- bayon o'quvchilarga tushunarli va ko'rgazmali, yorqin bo'lishi;
- bayon o'quvchilarda muhim o'rinlarni bilib olishga qiziqish uyg'otadigan bo'lishi kerak.

2-AMALIY MASHG'ULOT: MAKTABGACHA TA'LIM FANLARI BO'YICHA TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISH METODIKASI. (4 soat)

Ishdan maqsad: Maktabgacha ta'lim metodikasi fanlaridan mustaqil ta'limni texnologiyalarini tadbiq etish.

Masalaning qo'yilishi: Maktabgacha ta'lim metodikasi fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlarini ishlab chiqish.

Ishni bajarish uchun namuna

1. Maktabgacha ta'lim metodikasi fanlaridan mustaqil ta'limni rejalashtirish

2. Maktabgacha ta'lim metodikasi fanlaridan mustaqil ta'limni texnologiyalarini takomillashtirish.

3. Maktabgacha ta'lim metodikasi fanlaridan mustaqil ta'lim topshiriqlarini ishlab chiqish.

Mustaqil Respublikamizda ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, uni rivojlantirish, yoshlarga zamonaviy talablar darajasida bilim va tarbiya berish, talaba-yoshlar ongida yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni kamol toptirish xalqimizning bilim salohiyatini yuksaltirish hozirgi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Bu vazifalarni bajarish esa, oliy ta'lim tizimida va ishlab

chiqarishda yangi texnika va texnologiyalardan foydalana oladigan, siyosiy ongi va siyosiy madaniyati yuksak bo'lgan malakali, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash demakdir. O'zbekiston talabadan mustaqil fiklashni, eshitgan o'quv axborotlarni ijodiy umumlashtirishni, muxim qismlarini ajrata bilishni, adabiyotlar ustida mustaqil ishlashni va doimiy asosiy ma'lumotlarni yozib borishni talab etadi." Bugungi kunda talabalarga ta'lim-tarbiya berish o'quv ishlarining ajralmas qismi bo'lib, u uslubiy ishlari mustaqil bilim olish usullarini, va vositalarini takomillashtirishga qaratilishi zarurligi haqidagi talab yanada dolzarb masala bo'lib qolmoqda". Talabalarning mustaqil intellektual mehnatini faollashtirish uning forma va metodlarini oliy o'quv yurtlarida o'qitilayotgan har bir fanning xususiyatiga qarab tashkil etish talab sifatida qo'yilgan.

Mustaqil ish-ta'limni tashkil etish shakllaridan biri bo'lib, bunda talabalar o'z oldilariga u yoki bu vazifalarni, maqsadlarni ongli ravishda qo'yib, faoliyatni rejalashtiradi va uni amalga oshiradi.

Mustaqil ish—o'qituvchining topshirig'i va uning rahbarligida o'quv vazifasini hal etadigan ta'limni tashkil etish shakli. Mustaqil ish qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda talabalarning aniq faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishdir. Talabalarning mustaqil ishlari ularning yuqori darajadagi faollik, ijodiylik, mustaqil tahlil, tashabbuskorlikka asoslangan faoliyatlaridir.

Ilmiy tadqiqot natijalari asosida mustaqil ta'limga kuyidagicha ta'rif berildi: **mustaqil ta'lim**-o'quv materialini mustaqil uzlashtirish, murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar, amaliy vazifa-larni auditoriyada hamda auditoriyadan tashqarida ijodiy va mustaqil baja-rish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir.

Mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish talabaning o'qitish vositalari bilan ta'minlanganligiga bog'liq bo'ladi.

Mustaqil ish-o'qituvchining topshirig'i va uning rahbarligida o'quv vazifasini hal etadigan ta'limni tashkil etish shakli. Mustaqil ish qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda talabalarning aniq faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishdir. Talabalarning mustaqil ishlari ularning yuqori darajadagi faollik, ijodiylik, mustaqil tahlil, tashabbuskorlikka asoslangan faoliyatlaridir.

Professor-o'qituvchining roli talabalarda o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil bilim olish va innovasion faoliyatni shakllantirishga imkon beruvchi ko'nikma va malakalarni egallash maqsadi bilan bog'liqlikda mustaqil ishni tashkil etishda namoyon bo'ladi.

Talabaning roli fanga doir bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil egallash, muammoni shakllantira olish va uni hal etishning optimal yo'lini izlab topishga qobiliyatli ijodkor shaxs bo'lishda aks etadi.

Mustaqil ish quyidagi vazifalarni muvafaqqiyatli hal etishga imkon berishi lozim:

- 1) talabalarda o'quv dasturini o'zlashtirishga doir motivasiyani hosil qilish;
- 2) ta'lim oluvchilarda bilim olishga doir mas'uliyatni oshirish;
- 3) talabalarda umumiy va kasbiy layoqatlarni rivojlantirishga imkon berish;
- 4) ta'lim oluvchilarda mustaqil bilim olish, o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini rivojlantirishga qobiyatlilikni shakllantirish uchun sharoit yaratish.

Auditoriyada amalga oshiriladigan mustaqil ishlar

- 1) ma'ruza mashg'ulotlarida bajariladigan mustaqil ishlar;
- 2) amaliy mashg'ulotlarda bajariladigan mustaqil ishlar.

Auditoriyadan tashqarida bajariladigan mustaqil ishlar

1. Konspektlashtirish.
2. Adabiyotlardan referat tuzish.
3. Kitob va maqolalarga annotasiya yozish.
4. Doklad, referat va nazorat ishi.

Mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan qayta qurishda, o'quv-tarbiya jarayonining ahamiyatini oshirishda talabalarning mustaqil ishlari muhim o'ringallaydi.

3-AMALIY MASHG'ULOT: MAKTABGACHA TA'LIM FANLARI BO'YICHA TALABALARNI O'ZLASHTIRGANLIK DARAJASINI NAZORAT QILISH VA BAHOLASH METODIKASI. (4 soat)

Ishdan maqsad: Maktabgacha ta'lim fanlariga oid talabalarning o'zlashtirish darajalarini nazorat qilish va baholash metodikasi ni o'rganish.

Masalaning qo'yilishi: Maktabgacha ta'lim fanlariga oid talabalarning o'zlashtirish darajalarini nazorat qilish va baholash metodikasi bo'yicha baholash mezonlarini ishlab chiqish.

Ishni bajarish uchun namuna

1. Maktabgacha ta'lim fanlariga oid talabalarning o'zlashtirish darajalarini nazorat qilish va o'tkazish.

2. Maktabgacha ta'lim fanlariga oid talabalarning o'zlashtirish darajalarini baholash metodikasi bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Mutaxassis tayyorlash ham mutaxassislikka oid eng zaruriy bilim, ko'nikma va mahoratlarni bo'lajak mutaxassisda shakllantirishdan iborat. Agar talabaga zarur mutaxassislik bilim va ko'nikmalar qolib, boshqa narsalar o'rgatilsa, natijada unda mutaxassislikka oid jihatlarga to'liq shakllanmay qolsa, ishga oluvchi tashkilot bitiruvchidan ham, uni tayyorlagan ta'lim muassasasidan ham hafsalasi pir bo'ladi.

Hozirda oliy ta'lim o'quv dasturlarida talabani mutaxassisligiga to'g'ridan to'g'ri aloqasi bo'lmagan fanlar yetarlicha. Masalan, aksariyat universitetlarda 1-kursda, ayrim hollarda yuqori kurslarda ham jismoniy tarbiya, dinshunoslik, etika, estetika va shunga o'xshash boshqa fanlar o'tiladi. Bu fanlarni odatda talabalarning mutaxassisligiga to'g'ridan to'g'ri aloqasi yo'q bo'lsada, OTM o'quv dasturlarida anchagina joy va vaqtni egallaydi. Qolaversa, talaba jismoniy tarbiya fanini OTMda faqat 1-semestr yoki bir yil o'rganishi – g'alati hol. Bir mutaxassis ta'kidlaganidek, «go'yoki jismoniy salomatlik va sport talabaga faqat bir semestr yoki bir yil kerak bo'ladi».

Nazarimizda, bu kabi fanlarning aksariyati maktabning yuqori sinf dasturlariga xos bo'lishi kerak. Agar talaba ushbu fanlar bo'yicha maktabda bilim va ko'nikmaga ega bo'lgan bo'lsa, ularni universitet darajasida yana

takrorlashga qanday ehtiyoj bor? Undan ko'ra, talaba shu vaqtni o'z sohasini chuqurroq o'rganishga sarf qilgani yaxshimasmi? To'g'ri, dinshunoslik, etika va estetika kabi umumiy fanlar yoshlarni shaxs sifatida shakllanishida katta rol o'ynashi mumkin, lekin hozirda maktab bitiruvchilarining bor yo'g'i 10-20 foizigina OTMga kirmoqda. Bu degani, agar bu fanlar maktab yuqori sinflarida o'rgatilmasa, maktab bitiruvchilarining aksariyati bunday bilimga ega bo'lmaydi. Bu kabi fanlar yoshlarni shaxs sifatida shakllanishi uchun muhim deb hisoblansa, unda ular maktabning yuqori sinflarida o'rgatilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

OTM o'qish dasturlarini umumiy, mutaxassislikka to'g'ridan to'g'ri aloqasi bo'lmagan, o'zini takrorlovchi fanlar bilan to'ldirilishi talaba universitetdagi qisqa va eng qimmatli vaqtdan samarali foydalana olmasligiga olib kelmoqda. Natijada bitiruvchilar orasida amaliyotga borgandan so'ng bizga bunday narsalarni universitetda o'rgatishmagan degan holatlar juda ko'p uchramoqda.

ECTS kredit-modul tizimida esa OTMlar o'zining har bir bakalavr va magistratura o'quv dasturi maqsadlarini oldindan aniq belgilab olishi talab etiladi. Ya'ni, ular muayyan mutaxassislik bo'yicha o'qish dasturini yaratishdan avval o'z oldilariga quyidagi savollarni qo'yishlari talab etiladi:

Har bir OTM bakalavriat va magistratura dasturi turlicha bo'lgani sababli, maqsadlari ham turlicha bo'lishi tabiiy.

Ya'ni, OTMlar o'zlarining har bir bakalavr va magistratura o'quv dasturining maqsadlarini bitiruvchi dastur davomida qo'lga kiritishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va mahoratlar shaklida oldindan aniq belgilab olishlari zarur. Bu kredit-modul tizimi tili bilan «Program Learning Outcomes» deb ataladi. O'quv dasturi maqsadlari belgilab olingandan so'ng, endilikda dasturda faqat shu maqsadlarga xizmat qiluvchi fanlarga saqlab qolinadi yoki dasturga kiritiladi, qolgan fanlar esa dasturni tark etishi zarur.

Bakalavr va magistratura dasturlariga shaffoflik kirishi

Kredit-modul tizimi joriy bo'lsa OTMlar nafaqat har bir o'qish dasturlari maqsadlarini oldindan belgilab olishlari zarur bo'ladi, balki bu maqsadlarni o'zlarining bo'lg'usi va hozirdagi talabalariga oldindan, shaffof tarzda yetkazishi kerak bo'ladi. Hozirda mahalliy OTMlarga hujjat topshirayotgan talabalar o'zlari hujjat topshirayotgan bakalavr yoki magistratura dasturlarida aynan nimalarni o'rganishlari mumkinligi haqida yetarlicha ma'lumotga ega emas. Aksariyat hollarda abituriyentlarga faqat universitet, fakultet va dastur nomigina ma'lum. Hatto universitetda o'qiyotgan talabalar keyingi semestrda qaysi fanlarni o'qishlarini faqat o'sha semestr boshidagina biladilar. Ya'ni, abituriyentlar va talabalarga bakalavr yoki magistratura dasturlarining maqsadlari, unda o'rganiladigan fanlar, dastur davomida qanday bilim, ko'nikma va mahoratga ega bo'lishlari haqida yetarlicha ma'lumot berilmaydi.

Abituriyent yoki talabaga bu ma'lumotlar nima uchun oldindan taqdim etilishi zarur?

Bunga juda ko'p sabablarni keltirish mumkin. Masalan, hozirda talabalarga bir paytning o'zida bir necha universitetga hujjat topshirish imkoniyati berilmoqda. Shunday ekan, ular bir paytni o'zida bir nechta OTMga qabul

qilinishi mumkin. Bo'lg'usi talabalar qaysi OTMning qaysi dasturiga hujjat topshirish va ularga qabul qilingandan so'ng tanlovni amalga oshirishi uchun OTM va ularning dasturlari haqida yetarlicha ma'lumotga ega bo'lishga haqlidirlar. Tanlov uchun OTM yoki undagi dasturlarning nomini bilishning o'zigina yetarli emas. OTMlar soni ko'paygan sari endilikda talabalar undagi dasturlarning nomiga qarab emas, balki sifatiga qarab tanlay boshlaydi. Ya'ni, abituriyentlar hayotlarini 4 yoki 2 yilini va qiynalib topilgan pullarini nimaga sarmoya qilayotganliklarini oldindan bilishlari kerak. Qolaversa, har bir talaba OTMga ancha miqdorda kontrakt puli to'layotgan mijoz sifatida muayyan o'qish dasturi haqida batafsil bilishni istaydi.

Kredit-modul tizimiga o'tgandan so'ng universitetlar o'zlarining har bir bakalavr va magistratura dasturlari bo'yicha dastur katalogini, ya'ni kitobchasini ishlab chiqishiga to'g'ri keladi. Unda har bir bakalavr va magistratura o'quv dasturning maqsadlari, qabul qoidalari, OTMdagi o'qish sharoitlari, akademik taqvim, talabalar 4 yillik yoki 2 yillik dastur davomida aynan qaysi fanlarni o'qishlari mumkinligi, ushbu fanlarning qisqacha tavsifi, qaysi fan aynan qaysi kursda o'rganilishi, ularni aynan kimlar o'qitishi, OTMda talabalar uchun yotoqxonalar imkoniyatlari, talabalarning bir oylik o'rtacha yashash xarajatlari, OTMda qo'llanadigan baholash usul va mezonlari haqida abituriyent va talabalarga oldindan, shaffof tarzda ma'lumot berilishi zarur bo'ladi. Bu ma'lumotlar har yangi o'quv yili boshida kitobcha tarzida talabalarga tarqatiladi yoki universitet veb-sahifasida yuklab olish mumkin bo'lgan formatda joylashtiriladi.

O'quv mashg'ulotlarini shaffof tarzda tashkil etish

Hozirda mamlakatimizdagi aksariyat OTMlarda talabalar semestr boshida darslar boshlanishi arafasida faqat o'sha semestrda o'tiladigan fanlarning nomi, ularni o'qitadigan o'qituvchilar ismlari, darslar qaysi payt qaysi xonalarda o'tishi haqida ma'lumotga ega bo'ladi, xolos. Talabalarga ushbu fanlarning maqsadlari, ularni talaba mutaxassis bo'lib yetishishida tutgan o'rni, talaba ushbu fanlar orqali qanday bilim, ko'nikma va mahoratlarga ega bo'lishi kutilayotgani haqida ma'lumot deyarli berilmaydi. Chunki amaliyotda universitet fanlari haqidagi bunday ma'lumotlar talabalarga tizimli, yaxlit va shaffof tarzda taqdim etilmaydi.

Kredit-modul tizimida esa OTMning har bir o'qituvchisi o'zining har bir fani bo'yicha 4-5 varaqli fan dasturiga ya'ni «sillabus»ga ega bo'lishi va uni semestr boshida talabalarga taqdim etishi kerak bo'ladi. Fan dasturi o'z ichida ushbu fanning maqsadlari, uning o'quv dasturida tutgan o'rni, talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun ahamiyati, talabalar ushbu fanni o'rganish natijasida nimalar qila olishi, ushbu fan bo'yicha semestr davomida o'rganiladigan mavzular ro'yxati, talabalar foydalanishi zarur va mumkin bo'lgan adabiyotlar ro'yxati, baholash mezonlari haqidagi ma'lumotlarni qamrab oladi. Agar fan tanlanadigan fan bo'lsa, talaba uchun bunday ma'lumotlarning ahamiyati yanada ortadi. Talaba, yuqorida aytilganidek, fanni tanlash yoki tanlamaslik bo'yicha qarorga kelishi uchun fanning nomini yoki uni o'qitadigan o'qituvchining ismini bilishining o'zigina kifoya qilmaydi. Talaba

bunday qarorga kelishi uchun fan bo'yicha yetarli ma'lumotga ega bo'lishi kerak.

Fan dasturidan ko'zlangan maqsad juda oddiy – OTMlarda dars jarayonlarini shaffof, maqsadli va reja asosida tashkil etishga erishish. Bu amaliyot avvalambor o'qituvchini o'zi o'qitmoqchi bo'lgan fan maqsadlari va ahamiyatini o'zi tushunib olishiga undaydi. Zero, afsuski, amaliyotda o'zi o'rgatayotgan fanining maqsadlarini bilmaydigan o'qituvchilar ham yetarlicha.

Agar o'qituvchi o'z fani maqsadlarini oldindan aniq belgilab olsa, u semestr davomida barcha ta'lim harakatlarini mana shu maqsadlarga erishishga qaratadi. Imtihonlar ham talabalarning shu ko'zlangan maqsadlarga erishgan-erishmaganini tekshirishga qaratiladi. Agar fanning maqsadlari belgilanmasa yoki u talabaning mutaxassis sifatida shakllanishiga hizmat qilmasa, ushbu fan o'quv dasturida qolishi to'g'ri emas. Lekin ushbu amaliyot OTM tomonidan o'qituvchilar ustidan nazoratni haddan tashqari kuchaytirib yuborishiga, o'qituvchilarni shu bahona jazolashga va qog'ozbozlikka ham olib kelmasligi kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, mamlakatimiz OTMlari kredit-modul tizimiga o'tishi bu muayyan miqdordagi kreditlarni yil, semestr va fanlar bo'yicha taqsimlab qo'yishning o'zidan iborat emas. Afsuski, hozirda ayrim OTMlar kredit-modul tizimiga o'tishni shunday tushunishmoqda.

Agar kredit-modul tizimi to'g'ri va to'liq joriy etilsa, u mamlakatimiz oliy ta'lim tizimiga juda katta ijobiy xususiyatlarni olib kirishini kutish mumkin. Jumladan, mamlakatimiz oliy ta'lim tizimiga ta'limning jahon tan olgan mukammal o'lchov birligining olib kirilishiga, OTMlar o'quv dasturlarida muvozanat va me'yor paydo bo'lishiga, OTMlarda o'qish jarayonining shaffoflashishiga, o'quv dasturlari iqtisodiyot, mehnat bozori va talabalar ehtiyojlari asosida shakllanishiga, darslarning sifati yaxshilanishiga va nihoyat har bir talaba ma'lum ma'noda o'zining mustaqil o'quv dasturiga ega bo'lishiga xizmat qiladi.

V. KEYSLAR BANKI

“Case” soʻzi, lotincha “casus”- “voqea, hodisa” soʻzidan kelib chiqqandir. Boshqacha aytganda, bu tushuncha hayotda yuz beradigan qandaydir voqea yoki hodisani, aniq bir vaziyatning tafsilotini anglatadi. Umuman olganda, keys – stadi (aniq bir holat yoki vaziyat), muayyan jarayonida sodir boʻladigan haqiqiy voqelikni soʻzlar, raqamlar, obrazlarda ifoda etishda namoyon boʻladi. Bundan tashqari, bu ifoda taʼlim sohasida, hodisa yoki vaziyatni tadqiq etish uchun ishlatiladigan axborot, stenografiya sifatida qoʻllaniladi. Keys-stadi hodisa yoki vaziyatni oddiy tafsilotidan farqli oʻlaroq, u oʻquv materialini oʻzlashtirish uchun koʻmaklashuvchi axborotni oʻz ichiga oladi, bunga duch kelgan muammoni aniqlash va uning yechim yoʻllarini izlash orqali erishiladi. Keys-stadi, muayyan oʻquv maqsadli bilim olish vositasi sifatida ishlab chiqilishi zarur. Ushbu maqsadlar keng koʻlamli boʻlib, axborotlar, maʼlumotlar yoki tafsilotlar bilan taʼminlanishini nazarda tutadi, ular muayyan qarashlar yoki usullarni namoyish etishda qoʻllanilishi mumkin. “Keys-stadi” atamasini oʻqitish va tadqiq etish yoʻnalishlarida qoʻllashda turlicha yondashish zarurligini alohida qayd etish lozim.

Mutaxassislar mazkur termini tashkilotlarni jadal oʻrganish, ifodalash va tahlil etish uchun ishlatadilar, uning natijasida yangi nazariya yaratiladi mavjud nazariya tekshirib koʻriladi, yangi yechimlar aniqlanadi. Keys usul birinchi marta Garvard biznes-aktabida boʻlgʻusi advokatlarni amaliy malakalarga oʻrgatishda ishlatila boshlangan edi. Vaziyatlar mazmuni va tafsilotini ifodalashning turli xil koʻrinishlari mavjud. Keys-stadi bor-yoʻgʻi bir necha iboralardan tortib, yuzlab varaqlardagi hajmgacha ega boʻlishi mumkin. Yirik hajmdagi keys-stadiga duch boʻlgan tahsil oluvchilar, odatda keys -stadining tafsiloti qanchalik yirik boʻlsa ular shunchalik murakkab deb hisoblaydilar. Bu notoʻgʻri xulosadir – chunki koʻpchilik qisqa keyslar chigalroq boʻladi. Keysni tuzishda muayyan vaziyatni ifodalash uchun uning yozma shaklidan foydalanish shart emas. Vaziyatlarni ifodalash uchun fotografiya, videofilmlar, audioyozuvlar yoki slaydlardan foydalanish mumkin. Barcha ushbu vositalar tahsil oluvchilarga vaziyatni haqiqatga yaqinroq gavdalandirishga yordam beradi. Shu bilan birga yozma shakldagi axborot masalan fotografiya shaklidagi axborotdan koʻra qayta ishlash va tahlil etish uchun qulayroqdir. Bu hollarda fotografiyalarni yozma shakldagi axborot bilan toʻldirish zarur. Yozma keyslarni oʻrganish tajribasi boʻlgan tahsil oluvchilarni oʻqitishda multivositalar axborotlaridan foydalanilgan keyslarni qoʻllash maqsadga muvofiqdir. Keys-stadi (muayyan vaziyatlar) individuumlar, sheriklar, guruhlarda, korxonalarda, hattoki butun bir mamlakat miqyosida oʻzining taʼlim xususiyatiga koʻra nazarga keluvchi muammolarni ifodalashi mumkin. Keyslar taʼlimning turli sohalarida: biznes, boshqaruv, tibbiyot, arxitektura, qurilish, hamda nostandart muammolar majmuasi yechimini qabul qilish malakasini talab etadigan barcha fanlarda qoʻllanilishi mumkin.

“Keys-stadi” yordamida oʻqitishda muammolar aniqlanadi, yechimlar topiladi, tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Sifatli keys-stadilar, ularni tayyorlash, rasmiylashtirish va tekshirish uchun ko'p vaqt talab etadi. Shu bilan birga to'g'ri tuzilgan va o'quv faniga kiritilgan keys-stadi, fanni o'zlashtirishda ko'zlangan natijalarga erishishga imkoniyat beradi.

Ishchan keys-stadilar tuzishning quyidagi ketma-ketligiga rioya qilinish tavsiya etiladi. **Keysni o'rganish maqsad va vazifalarini ishlab chiqish** - mazkur bosqichda o'qituvchi o'qitiladigan fan bo'yicha tahsil oluvchi o'zlashtirishi zarur bo'lgan bilim va malakalarga o'z e'tiborini qaratadi. Oldin o'rganilgan material bilan qo'yilgan maqsadning so'zsiz muvofiqligi ko'zda tutilgan bo'lishi zarur. Keys-stadilarni tuzish va qo'llashning asosiy prinsiplari yetarli darajada umumiydir.

Keysning maqsad va vazifalariga muvofiq materiallar tanlash - keysning materiali muammoni ochib berishi lozim va mazkur muammo keys oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarga mos bo'lishi kerak. Keyslar haqiqiy vaziyatlarni aniq tafsilotini namoyish etishlari yoki biroz muallifni ijod natijalardan qo'shilgan bo'lishi mumkin. Keyslar uchun ma'lumotlar va materiallari sifatida yuqorida ko'rsatilganidek, gazeta maqolalari, tashkilotlarning hujjatlari, u yoki bu sohadagi tashkilotning faoliyati bo'yicha xususiy kuzatuvlar, mutaxassislar fikri, iste'molchilarning fikri, statistika qo'mitasi ma'lumotlari, diagramma fotohujjatlar, multimedia materiallari, slaydlar va h.k. xizmat qilishi mumkin.

Materiallarni birlamchi qayta ishlash. -Ushbu bosqichda olingan ko'p sonli axborotlardan, keys-stadi maqsadlariga mos keluvchi, foydalisini tanlab olinadi. Keys-stadida qo'llaniladigan integrallashgan tahlil, ko'p shakllarga ega bo'lishi mumkin. U asosan qo'shimcha ma'lumotlarni tarmoq hisobotlari, texnik hujjatlar, kompaniyalar hisobotlari, shaxsiy tajribalar va h.k. kiritish va tahlil etish dan iborat. Keys turini aniqlash. - Keys-stadi tayyorlash usuli bo'yicha turlicha bo'lishi mumkin. Yozilish joyiga ko'ra keys-stadilar "maydonda" (ya'ni ob'ektda – firma yoki kompaniyada) yoki o'qituvchining ish stolidan tayyorlanishi mumkin bo'lsa, keys stadida foydalaniladigan manbalar rasmiy (ya'ni nashr etilgan) yoki norasmiy (ya'ni dastlabki manbalardan olingan) ko'rinishga ega bo'lsa, ko'rsatilgan ikki o'zgaruvchi jamlamasidan to'rt xil keys-stadi hosil bo'ladi: - "kutubxona", "nashriy", "klassik" va "kabinet", "Kutubxona" keys-stadisi tashqi tomonidan "maydonda"gi tadqiqot natijasida tayyorlangan keys-stadiga o'xshab ketadi. Ularda korxonada faoliyati haqida ommaviy axborot vositalarida (televideniya bilan birga) va davlat boshqaruv organlarida (statistik, nazorat, sud va h.k.) chop etilgan axborotlar keng miqyosda foydalaniladi.

"Kabinet" keys-stadilar, muallifning tadqiqotlari boshqaruv sohasidagi o'qituvchiligi va maslahatchiligida to'plagan boy tajribalariga asoslanadi.

Keys maqsadi va vazifasiga muvofiq materialni moslash.

Keys matni va unga qo'yiladigan savollarini texnik tuzish. -Haqiqiy vaziyatlarning tafsilotidan tashqari, izchillik bilan haqiqatga yaqin vaziyatni tasvirlash tajribasiga ega bo'lgan muallifning ijodiy hayoti

asosida ham vaziyatni ifodalash mumkin. Ammo, ko'pchilik hollarda bunday keyslar tahsil oluvchilarga yoqmaydi, ular haqiqiy, chuqur ma'noga ega bo'lgan, aniq va to'liq axborotlarni talab etadilar. Ular eng avvalo haqiqiy vaziyatga o'zlarining foydali va bu jarayonlarga tegishli ekanligini his etishni xohlaydilar, o'z bilim va malakasidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Keys usulni qo'llash bilan mashqlar bajarishni farqlay olish kerak.

Mashqlarni bajarish yuzaki tafsiloti haqiqiy yoki uydirma bo'lgan voqeani eslatishi mumkin. Ammo, mashqni bajarish maqsadi bilan ke ys-stadi tadqiqotlari turlidir. Matematik ko'rinishdagi misol, masala, mashqlar tahsil oluvchilarni maxsus konsepsiya, texnika yoki prinsipni qo'llashni o'rganish uchun material hisoblanadilar. Vaziyat esa, tahsil oluvchilarga keng qamrovli malakalarni egallashga yordam berish uchun qo'llaniladi. Mashq yoki masalani bajarishda bitta yechim va bu yechimning bitta yo'li mavjud bo'ladi, vaziyatda esa juda ko'p yechim va yechimning muqobil yo'lchalari mavjuddir.

Vaziyatni shunday ifodalash mumkinki u tahsil oluvchilarga maxsus analitik usulni qo'llash yoki muammoga maxsus usul bilan yaqinlashish imkoniyatini yaratsin. Keys usulning asosiy vazifasi – bu tahsil oluvchilarni tarkiblashtirilmagan muammolar majmuasini yechishni o'rgatishdan iborat, ushbu turdagi muammolarni muayyan analitik usul yoki yo'l bilan yechib bo'lmasligi aniq. Shuning uchun, o'qituvchi tahsil oluvchi oldiga aniq vazifa qo'yishi lozim: yoki masalani yechish yoki keys -stadini bajarish. Buning uchun berilgan topshiriq bo'yicha o'qituvchi tahsil oluvchining nuqtai nazari bilan o'zinikini solishtiradi va zaruriyat bo'lsa, tahsil oluvchi tushunchasiga tuzatish kiritadi. Vaziyatlar “jonsiz”, “jonli” yoki qandaydir o'rtacha bo'lishi mumkin. “Jonsiz” vaziyatda, vaziyatning barcha axboroti tahsil oluvchilarga tahlilning boshida taqdim etiladi. Vaziyat tirik bo'lishi uchun, axbort vaziyat o'zgarishi bilan qo'shimcha berilib boriladi, ya'ni vaziyatni to'la o'rganish davomida qandaydir ma'lumotlar beriladi. Bu esa vaziyatni haqiqiy o'zgarib borishini ta'minlaydi. Ba'zi keys-stadilarda bir tashkilotning o'zida, bir vaqtning o'zida paydo bo'lgan muammolar, vaziyatlarning turlicha talqini taqdim etilishi mumkin. Bunday holatlarda tahsil oluvchilarda mazkur tashkilot va uning muammolari haqida ma'lumot to'plab, o'zlarining juda murakkab javoblari va yechimlarini ishlab chiqishga imkoniyat yaratiladi. Vaziyatning “jonli” shakli ikki turli bo'lishi mumkin.

Birinchi turda, tashkilot a'zosi mavjud vaziyatni umumiy tarzda ifoda etadi. Tashkilotdagi aniq holat va uning muammolarini aniq tassavur etish uchun, tahsil oluvchilar o'qituvchiga bir necha qo'shimcha savollar berishlari zarur bo'ladi. Tabiiyki, bunday keyslarning har biri, ularning ko'rilish vaqti va joyiga ko'ra farq etadi.

Ikkinchi turi, oddiy keys – usuldagidek, vaziyatni oddiy yozma tafsilot ko'rinishida taqdim etadi. Tahsil oluvchilarda haqiqiy

vaziyatga jalb etilish uchun, faqat o'zlariga foydali axborotlarni to'plash imkoniyati beriladi. Ushbu turli “jonli” vaziyat, o'rganishning boshqa usuli – loyihalashga yaqinlashadi. Ularning asosiy farqi tashkilot va tahsil oluvchi o'rtasidagi munosabatning xarakteridadir. Loyihalash odatda tashkilot a'zolariga

faoliyat rejasini taklif etuvchi tahsi l oluvchilar guruhini jalb etadi. “Jonli” vaziyat, asosan tashkilotdan axborot manbasi sifatida foydalanishga imkon berishi mumkin. Tahsil oluvchilarning qiziqishi oshgani sari ta’lim imkoniyati oshib boradi. Bundan tashqari, bu tahsil oluvchilarda axborotni izlash, olish va baholash ko‘nikmalariga ega bo‘lish imkoniyatlarini yaratadi. “Jonli” vaziyatlar, ularni tadqiq etishning yuqori darajadagi malakalarini talab etadilar, bunday malakaga esa quyi kurs tahsil oluvchilari ega bo‘lmaydilar. Ko‘pchilik o‘qituvchilar ushbu turli vaziyat yo‘riqnomasini an’anaviy keys – kurs va loyihalash orasidagi ko‘prik sifatida foydalanadilar.

Keys aprobasiyasi (sinab ko‘rish). Muayyan vaziyatning tahlili sifati va auditoriyada uni muhokama qilishda tahsil oluvchilarni jalb etish darajasi ushbu usulni qo‘llashda alohida ahamiyat kasb etadi. So‘zsiz, o‘qituvchi qanchalik mahoratli bo‘lmasin, u o‘z yutug‘ini auditoriya bilan baham ko‘rishga majburdir. Shuning uchun, tahsil oluvchilar keys -stadini qo‘llab o‘tkaziladigan mashg‘ulotlarga tegishli ravishda tayyorlanishi juda muhimdir.

Muayyan vaziyat usuli aprobasiyasi doirasida tahsil oluvchining keys bilan ishi quyidagilardan iborat:

- keys-stadini individual tahlil qilish;
- keys-stadini kichik guruhda tahlil qilish;
- keys-stadini auditoriyada o‘qituvchi bilan muhokama qilish.

Aprobasiyada keys-stadi bilan tanishishni bir necha bosqichda o‘tkazish maqsadga muvofiqdir. Birinchi marta butun keys-stadini juda tez o‘qib chiqish kerak. Bunda o‘qish tezligi, uni qayta aytib berish imkoniyati bilan aniqlanishi zarur.

Birinchi o‘qish davomida, tahsil oluvchi qanday keys-stadi bilan ishlayotgani va keys-stadi umumiy mavzusi hamda mazmunini tushunishi lozim. Keys-stadining tarkibi va mantiqiga alohida e’tibor qaratish lozim, bu esa keyinchalik matn bo‘yicha tushuntirish va havolalarga qaytishga yordam beradi. Agar tahsil oluvchi nima uchun aynan shu keys-stadi berilganini tushunib yetsa, unda unga o‘qituvchi auditoriyada qo‘yishi mumkin bo‘lgan savollarni aniqlashi oson bo‘ladi. Birinchi o‘qish tahsil oluvchini kichik guruhda ishlashga tayyorlashi lozim, u yerda tahsil oluvchi boshqalar bilan o‘rtoqlashishi mumkin. Keysning ikkinchi o‘quvi, ancha diqqat va e’tiborli bo‘lishi lozim, uning tezligi esa o‘qilganga nisbatan anglashni amalga oshirish orqali belgilanadi. Katta keys-stadi uchun bu ikki soatdan to‘rt soatgacha davom etishi mumkin. Keys-stadining tahlili, aynan shu bosqichda baholanadi. Buning uchun, tahsil oluvchi barcha muhim dalillarni tahlil etishi va ularni baholashdan ajratishi lozim. Tahlil, dalillarni topish, muammo qismlarini hamda ularni o‘zaro bog‘liqliligini aniqlashni o‘z ichiga oladi.

Samarali tahlil jarayonida ungacha ko‘zga tashlanmagan ba’zi bir yangi hodisalar (narsalar) aniqlanishi mumkin. Dalil va voqealar tahlili tahsil oluvchilarga o‘z qarorlarini tasdiqlash uchun yordam berishi kerak. Bu tahsil oluvchidan originallik va ijod talab qiladi. Ko‘pchilik hollarda tahsil oluvchilar tahlil o‘rniga dalil va voqealarni baholashga o‘tib ketadilar. Ammo haqiqiy baholash, faqat puxta tahlildan so‘nggina amalga oshirilishi mumkin. Tahsil

oluvchi ikkinchi o'qish davomida muammoga yetib borishi kerak deb faraz etiladi. Bu oson ish emas. Tahsil oluvchi, muammo istak va natija orasidagi nomuvofiqlikda ekanligini tushunishi lozim. Muammolar faqat moddiy asosga (korxonalar, mashinalar, pullar, baholar va boshqalar) ega bo'lishi mumkin emas. Ular doimo inson va uning hatti-harakati bilan bog'liq bo'ladilar. Bu ko'pchilik hollarda tashkilot rahbariga tegishli, agar u keys-stadi "qahramoni" sifatida namoyon bo'lsa, ikkinchi o'qish tahsil oluvchiga o'qituvchi baholaydigan ya'ni qabul qilinadigan yechimning asoslanganligini ta'minlaydi. Buning uchun tahsil oluvchi dalil va voqealar ketma-ketligidan iborat zanjir tuzishi zarur. Undan tashqari u sxema va jadvallarni diqqat bilan kuzatib, ularda tushintirilmagan vaziyatlarni, iboralarni topa olishi kerak.

Keys-stadini uchinchi o'qishi yakuniy hisoblanadi. Buni mashg'ulotdan oldingi kunning kechasi bajarish yaxshidir. Keys-stadini avval boshlanishini o'qish, so'ng oxiridan boshlab hammasini oldinga "qaytarib" dalil va voqealarni kichik guruhda muhokama qilgandan keyin, qayta tekshirish va aniqlash foydadan xoli bo'lmaydi.

Keys-stadi bilan ishlashning ushbu bosqichi, keys-stadining jiddiy ma'naviy tahlilidan va ushbu tahlilni auditoriyada taqdim etishning samarali shaklini aniqlashdan iborat. Shuni ta'kidlash lozimki, ko'pchilik hollarda keys-stadi muhokamasi muammo, muqobil yechimlar va tavsiyalar atrofida kechadi. Keys loyihasini birinchi muhokamasida o'qituvchi tahsil oluvchining har bir bosqichda sarf etgan vaqtini qayd etadi. Qo'shimcha axborotlar bilan ta'minlashning murakkabligi, uni o'qish qiyinchiliklari, rejalashtirilgan bilim va malakalarni o'zlashtirishdagi foydalilik darajasini aniqlaydi. Shu bilan birga fan bo'yicha rejalashtirilgan mavzularning keys loyihasida to'la qamrab olinganligi tekshiriladi.

Keys matnining oxirgi ko'rinishini shakllantirish (bosqichlar bo'yicha yo'riqnoma bilan birgalikda). Ushbu bosqichda aprotasiya natijalari bo'yicha kiritilgan kamchiliklarni hisobga olib keysning tuzatilgan matni tayyorlanadi. Keys ustida tahsil oluvchilar bilan ishni tashkil etish uslubini yoritishga ham alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu uslubiyot kelajakda o'qituvchi bo'lmoqchilar uchun juda foydali bo'ladi.

“INNOVASION JARAYONLARNI BOSHQARISH” MAVZUSIDAGI KEYS-STADI PEDAGOGIK ANNOTASIYASI

O'quv fani: Innovasion faoliyat.

Mavzu: Innovasion jarayonlarni boshqarish.

Keysning asosiy maqsadi: innovasion jarayonlarni boshqarishga doir modellarni o'rganish, tahlil etish va maktabgacha ta'lim muassasalarida innovasion jarayonlarni tizimli boshqarishning tashkiliy modelini ishlab chiqish.

O'quv faoliyatidan kutiladigan natijalar:

1) innovasion jarayonlarni boshqarishning o'ziga xosliklarini ochib berish;

2) modellarga tavsifnomalar tayyorlash;

3) maktabgacha ta'lim muassasalarida innovasion jarayonlarni tizimli boshqarishning tashkiliy modelini ishlab chiqish;

Ushbu keysni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun talabalar oldindan quyidagi bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari lozim:

Talaba quyidagilarni bilishi kerak:

innovasiya, innovasion jarayon, boshqarish, boshqaruv ob'ekti, boshqaruv sub'ekti, boshqaruv metodlari, boshqaruv funksiyalari.

Talaba quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak:

tahlil etish, taqqoslash, umumlashtirish, abstraktlashtirish, loyihalash, modellashtirish.

Talaba quyidagi malakalarga ega bo'lishi kerak:

individual va hamkorlikda ishlash, kognitiv, evristik, kreativ faoliyat malakalari.

Manbalardan foydalanish uchun adabiyotlar ro'yxati:

1. Omonov N.T., Xo'jaev N., Madyarova S., Eshchonov E. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: «IQTISOD-MOLIYA», 2009.

2. Abduqodirov A. A. "Pedagogika" va "Psixologiya" fanlaridan keyslar va ulardan foydalanish uslubiyoti. Tosh. Fan va texnologiya. -2015y.

Ushbu keysning asosiy manbai kabinetli, lavhali bo'lib, aniq topshiriqlar asosida bayon etilgan. Keysning asosiy ob'ekti innovasion jarayonlarni boshqarishga yo'naltirilgan. Bu tashkiliy keys bo'lib, ma'lumotlar topshiriqlar asosida tuzilgan. Hajmi o'rtacha tizi ko'nikma va malakalarni egallashga yo'naltirilgan. Didaktik maqsadlarga ko'ra keys muammolarni taqdim qilish, ularni hal etish, tahlil etish va yangi modelni ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish texnologiyasini yaratish va baholashga yo'naltirilgan.

Ushbu keysdan "Maktabgacha ta'limni tashkil etish va boshqarish" va "Maktabgacha ta'limni o'qitish texnologiyalari va loyihalashtirish" fanlarini o'qitishda foydalanish mumkin.

KEYS: INNOVASION JARAYONLARNI BOSHQARISH

Kirish. Innovatikaning tayanch tushunchasi – bu innovasion jarayondir.

Ta'limdagi innovasion jarayonlar qoidaga muvofiq uch asosiy – ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik-pedagogik va tashkiliy-boshqaruvga doir jihat bilan bog'liqlikda ko'rib chiqiladi. Mazkur jihatlarning mazmunidan innovasion jarayonlar yuzaga keladigan umumiy shart-sharoitlar hosil bo'ladi. Mavjud shart-sharoitlar innovasion jarayonning amalga oshishiga to'sqinlik qilishi ham mumkin. Innovasion jarayonlar ham stixiyali, shuningdek, ongli boshqarilishi mumkin. Yangilik kiritish – bu eng avvalo, tabiiy va sun'iy o'zgarishlar jarayonini boshqarish funksiyasi. Shuning uchun ta'limdagi innovasion jarayon – bu ta'limdagi o'zgarishlarni boshqarish jarayoni demakdir. Maktabgacha ta'lim muassasalarida innovasion jarayonlarni boshqarish – o'ziga xos yaxlit tizim bo'lib, tahlil etish, qarorlar qabul qilish, rejalashtirish, tashkil etish, korreksiyalash, motivasiyalash, rag'batlantirish, nazorat qilish kabi tarkibiy qismlarga egamuyayyan boshqaruv sikliga egadir.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida innovasion jarayonlarni boshqarish boshqaruv tizimini modernizasiyalashni talab etadi. Ana shu sababli maktabgacha ta'lim muassasalarida innovasion jarayonlarni boshqarish modelini loyihalash zarur. Aynan ana shu muammoni hal etish "Keys stadi"ga asoslangan o'qitish texnologiyasining asosiy maqsadi hisoblanadi. Ushbu texnologiya innovasion jarayonlarni boshqarishga doir modellarni qiyosiy yondashuv asosida o'rganish va tahlil etish orqali guruh tomonidan maktabgacha ta'lim muassasalarida innovasion jarayonlarni tizimli boshqarish modelini ishlab chiqishga yordam beradi.

Tavsiya etilayotgan keysni yechish quyidagi natijalarga erishishga imkon beradi:

- 1) innovasion jarayonlarning tuzilish, fazasi haqidagi bilimlarni mustahkamlash;
- 2) topshiriqlarni hal etish orqali innovasion jarayonlarni boshqarishga doir modellarni o'zlashtirish;
- 3) innovasion jarayonlarni boshqarish shakl va metodlarini rganish;
- 4) mustaqil ravishda innovasion jarayonni modellashtirish ko'nikmasini egallash.

1-muammoli topshiriq. Quyidagi innovasion jarayonlarni boshqarishga doir modellarni o'rganing va har biriga tavsifnoma (xarakteristika) yozing.

"Ta'lim muassasasi amaliyotiga innovasiyalarni joriy etishda pedagogning xulq-atvori modeli" (K.M.Ushakov bo'yicha).

Inkor etish

Qarshilik

Tadqiq etish

Kengaytirish

An'anaviylashtirish

Bilishga doir

Refleksiv-relaksiya

Umumiy ta'lim maktablarini innovasion boshqarishning loyihali metodi (N.Mamadov bo'yicha)

2-muammoli topshiriq. Quyidagi maktabgacha ta'lim muassasalarida Innovasion jarayonlarni tizimli boshqarishning tashkiliy modelini ishlab chiqish uchun tayyor chizma va chizmaning tagida model tarkibiy

qismlari aralashtirilgan holda berilgan. Siz chizmaga uning tarkibiy qismlarini shunday ketma-ketlikda joylashtiringki, natijada maktabgacha ta'lim muassasalarida innovasion jarayonlarni tizimli boshqarishning tashkiliy modeli hosil bo'lsin.

- 1) yangiliklarni yaratish, joriy etish va o'zlashtirish bo'yicha ijodiy guruh;
- 2) kengash a'zolari;
- 3) yangiliklarni yaratish, joriy etish va o'zlashtirish bo'yicha ekspertlar guruhi;
- 4) Pedagogik kengash;
- 5) o'quv jarayoni;

- 6) tarbiya jarayoni;
- 7) ilmiy-metodik;
- 8) yangiliklarni yaratish, joriy etish va o‘zlashtirishni muvofiqlashtirish sohalari;
- 9) innovasion jarayonlarni tizimli boshqarish;
- 10) metodist;
- 11) metod birlashma rahbarlari;
- 12) yangiliklarni yaratish, joriy etish va o‘zlashtirish sohalari;
- 13) metodik kengash;
- 14) mudira.

Ish bosqichlari	Maslahat va tavsiyanomalar
1. Keys va uning axborot ta’mini- noti bilan tanishish	Innovasion jarayonlarni boshqarishga doir modellar bilan tanishish va modellarning tarkibiy qismlari, ularning mazmunini o‘rganing. O‘rganib chiqish vaqtida modellarga tavsifnoma yozishga va maktabgacha ta’lim muassasalarida innovasion jarayonlarni tizimli boshqarishning tashkiliy modelini ishlab chiqishga shoshilmang.
2. Muammoli topshiriqlar bilan tanishish	Taqdim etilgan modellar mazmuni bilan yana bir marotaba tanishib chiqing. Modellar tarkibidagi tushunchalar va jumalarga diqqatingizni jalb qiling. Modellarda innovasion jarayonlarni boshqarishning qaysi jihatlarini hal etishga e’tibor qaratilganligini aniqlang.
3. Muammoli topshiriqni tahlil eting	Asosiy muammo va kichik muammolarga diqqatingizni jalb eting. Asosiy muammo: innovasion jarayonlarni boshqarish. Quyidagi savollarga javob berishga harakat qiling: 1. Innovasion jarayon deganda nima tushuniladi? 2. Innovasion jarayon qanday tuzilishga ega? 3. Innovasion jarayon boshqaruvchisi va ishtirokchilari deganda kimlar tushuniladi? 4. Innovasion jarayonlarni boshqarish qanday funksiyalarni bajarishni talab etadi? Innovasion jarayonlarni boshqarish modellarini tahlil eting va har biriga tavsifnoma yozing. Maktabgacha ta’lim muassasalarida innovasion jarayonlarni tizimli boshqarishning tashkiliy modeli tarkibiy qismlarini qanday maqsadga yo‘naltirilganligini ko‘rsatib bering.
4. Muammoli topshiriqlarni yechish usul va vositalarini	Innovasion jarayonlarni boshqarishga doir modellarga tavsifnoma yozishda “Innovasion jarayonlarni boshqarish modellari” jadvalini to‘ldirishga

tanlash hamda asoslash	kirishing. Tavsifnomalarni yozishda aniq xususiyatlarni belgilab olishga harakat qiling. Jadvalni to‘ldiring. “Maktabgacha ta’lim muassasalarida innovasion jarayonlarni tizimli boshqarishning tashkiliy modeli”ni ishlab chiqishda maktabgacha ta’lim muassasalarida ichki boshqaruvi sohalarini yodda saqlang va ularning funksiyalarini ko‘z oldingizda gavdalantering.

“Innovasion jarayonlarni boshqarish modellari” jadvalini to‘ldiring

Modellarning yo‘nalishlari	Modellarni innovasion jarayonlarni boshqarishga yo‘naltirilgan jihatlari	Modellarni modernizasiyalashni talab etuvchi jihatlar

Keys bilan ishlash jarayonini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari

Talabalar ro‘yxati	Modellarning innovasion jarayonlarni boshqarishga yo‘naltirilgan jihatlari va modernizasiyalashni talab etuvchi jihatlari aniqlangan. – mak.2 ball	Pedagogika kollejlarda innovasion jarayonlarni tizimli boshqarish modeli ishlab chiqilgan. – mak. 3 ball.	Jami. – mak. 5 ball.

VI. GLOSSARIY

Termin	O‘zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
Akmealogiya	insonni o‘z taraqqiyoti dinamikasida, takomili hamda hayot faoliyatining turli bosqichlarida o‘zidagi eng kuchli qobiliyatlarini namoyon qilishning kompleks masalalarini o‘rganadigan fan tarmog‘i	dynamics of development of human life and takomili various stages his strong ability to study problems of a difficult branch of science
Amaliy mashg‘ulotlar	maxsus jihozlangan xona yoki alohida ajratilgan tajriba maydonida tashkil etilib, tahsil oluvchilarda ular tomonidan o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llanishi	specially yequipped room or special area of tests where scholars to put the theoretical knowledge into practice, directed to skills and training
An’anaviy o‘quv adabiyotlar	adabiyotlar bilim oluvchilarning yoshi, psixologik va fiziologik xususiyatlari, ma’lumotlar hajmi, matn o‘lchovlari, qog‘oz sifati, muqova turi kabi ko‘rsatkichlarni inobatga olgan holda qog‘ozga chop etiladigan manbalar	recipients of age of knowledge, psychological and physiological features, the size of data, the text sizes, quality of paper, in view of indicators, such as type of a covering of paper of the publis’hed sources
Auditoriya	oliy va o‘rta maxsus o‘quv yurtlarida dars o‘tkaziladigan xona	the highest and middle classes of vocational yeducation
Axborot	amalda qo‘llaniladigan aniq xabar. Axborot kishilar orasidagi, odamlar va EHM orasidagi ma’lumot almashinish hodisasi	it is accurately put into practice. Information between these people and yexchange of information between the falling yexposition
Axborot-ta’lim muhiti	– ta’lim jarayonida yangi ma’lumotlarni olish imkonini beradigan o‘quv vaziyati	the provision of yeducational process that allows to receive new school

Axborot texnologiyasi	axborotni hosil qilish, saqlash, kompyuter yordamida qayta ishlashni ifodalovchi faoliyat sohasi	data, storage, processing the computer which represents the field
Aqliy hujum	muammoni hal yetishga nisbatan intellektual yondashuv. Bunda muammoni hal yetishga oid shaxsiy farazlar ilgari suriladi	intellektual approach to the solution of this problem. At the same time, to solve a problem of separate hypotheses earlier
Baho	ta'lim oluvchilar bilim, ko'nikma va malakalarining miqdoriy baholashda bal yoki raqamlar vositasida shartli ifodalanishi	preparation of knowledge, skills and experience by means of number or the size of a quantitative assessment of conditional expression
Baholash	o'quvchi yoki talabaning egallagan bilim, ko'nikma va malakalari hamda shaxsiy sifati darajalarini belgilash	the student or the student of knowledge, skills and experience to define a level of quality and personal
Bilim	o'quvchi va talabalarning tabiat, jamiyat, fan-texnika yutuqlari haqida hosil qilgan ma'lumotlari. O'quvchi yoki talabalarga taqdim etiladigan nazariy ma'lumot	school students and students of the nature, society, achievements of science and technology. Theoretical information will be provided for pupils or students
Bilish nazariyasi	bilish qonuniyatlari va imkoniyatlari, bilimning obektiv realikka munosabatini o'rganadi	the nobility governed also opportunities for studying of interrelation between knowledge of objective reality
Boshqaruvchi pedagogik texnologiya	nafaqat yaxlit pedagogik jarayonni, balki uning alohida qismlarini qamrab oluvchi, yuksak ijtimoiylashtirilgan shart-sharoitni ta'min yetuvchi texnologiyalardir, ularga tashxislovchi, monitoring, shuningdek, korreksiya qiluvchi texnologiyalar	not only in all educational process, but also the covering parts of technology which provide high sociality of a condition in diagnostics, monitoring, and also correction of technology

	kiradi	
“Bumerang” texnologiyasi	o‘quvchini mashg‘ulot va mashg‘ulotdan tashqari jarayonlarda turli o‘quv adabiyotlari, muammoli tajriba bajarish mazmuni bilan tanishtirish, fikrni yerkin bayon etish hamda muayyan tajribani bajarish davomida uni baholashga qaratilgan texnologiya	In the course of training of the reader and yeducational literature and to present the maintenance of productivity of problem yexperience in the course of realization of freedom of yexpression, and
Verbal muloqot shakllari	Lectures, discussions, questions and answers, councils, discussions, discussions, messaGES, greetings, forbid, a greeting a response	Lectures, discussions, questions and answers, councils, discussions, discussions, messages, greetings, forbid, a greeting a response
Gnostik ko‘nikma	bo‘lajak mutaxassis shaxsini kasbiy faoliyatni ijodiy jihatdan amalga oshirishga yo‘naltirilish, uning tadqiqotchilik xarakterini ifodalovchi ko‘nikma	are concentrated on realization of the creative person of future yexpert of professional activity, his ability to represent the research nature
Davlat ta‘lim standarti (DTS)	ta‘limning zarur, yetarli darajasi va o‘quv yuklamalari hajmiga qo‘yiladigan asosiy davlat talablari majmuasidir	adequate yeducation level and preparation of the main requirements of a government complex by the size of working loading
Dars	1) uzluksiz ta‘lim muassasalarida amalga oshiriladigan ta‘limning asosiy shakli; 2) o‘quv ishlarining asosiy tashkiliy shakli, mantiqiy tugallangan, yaxlit o‘quv-tarbiyaviy jarayonning aniq vaqt bilan cheklangan qismi	1) continuation of yeducational institutions will be the main form of yeducation; 2) studying by the main organizational form of the work performed in logical complete yeducational the part of process is limited for a certain period of time
Dars turlari	o‘quv mashg‘ulotini bir butun yaxlit holda yoki muayyan bo‘laklarga bo‘lib baholash	complex academic preparation in general or separate parts of an assessment

Darsni jihozlash	qo‘iladigan dars mavzusiga ko‘ra o‘quv-didaktik materiallar, qo‘llanma, multimedia, o‘quv vositalari kabilarni tanlash va tartibga keltirish	On a training subject in the curriculum and didactic materials, manuals, multimedia tutorials, such as selection and an arrangement
Dastur	o‘quv faoliyatini amalga oshirish rejasi va ushbu faoliyatning mazmunini ifodalovchi me‘yoriy hujjat	activity and content of activity of normative documents
Dasturlashtirilgan ta‘lim texnologiyasi	materialni (qismlarga bo‘lib) qadam-baqadam, har bir qismning o‘zlashtirilganligini nazorat qilgan holda o‘rganish	materials (components) step by step, yeach part of development of technology of management
Dasturli ta‘lim	tadrijiy ketma-ketlikda joylashgan sertarmoq o‘quv materiali qismlaridan tashkil topgan o‘rgatuvchi dasturlar yordamida o‘qitish texnologiyasi	evolutionary sequence of sertarmoq yeducational technologies with use of an yequipment of training programs
Diagnostika	ta‘lim jarayoni, o‘qituvchi hamda o‘quvchi faoliyatining muayyan qirrasini o‘rganish maqsadida amalga oshiriladigan tekshirish	Educational process, teachers and students to check activity of certain yelements which will be carried out for the purpose of studying
Didaktik material	o‘quvchilarga ta‘lim-tarbiya berishga yo‘naltirilgan maxsus o‘quv materiallari	The yeducational and training materials directed to students
Didaktik tizim	ta‘lim mazmuni, uni tashkil etishning shakl, metod, jarayonlari va o‘qitish maqsadlaridan iborat tizim	content of training, form of the organization, methods, processes and purposes of system of training
Didaktika	1)pedagogikaning ta‘lim nazariyasi bilan shug‘ullanadigan tarmog‘i; 2) ta‘lim nazariyasi	1) business with the theory of pedagogics of an yeducational network; 2) Theory of yeducation

Jarayon	muayyan natijaga erishish uchun amalga oshiriladigan o'quv harakatlar majmui	set of the actions which are carried out for achievement of certain results, training
Joriy nazorat	o'rganilayotgan mavzularni o'quvchi talabalar tomonidan qanday o'zlashtirayotganini muntazam ravishda dars jaryonida nazorat qilishdan iborat usuli.	research subjects students training of students how to put on a regular basis to make a method of management of process.
Zamonaviy pedagog	ta'lim oluvchining qanday o'qiyotganligi va rivojlanayotganligini to'liq tushunib, his qila oladigan, ya'ni uning hayotini o'z shaxsiy hayoti singari his qilib, o'quvchining ichki, ahloqiy-ma'naviy, umummadaniy o'sib rivojlanishiga, bolalar hamda kattalar hamjamiyatining mustahkamlanishiga ko'maklasha oladigan o'qituvchi	Development it is trained how to read and to fully understand that you can feel that his life to feel as in the private life, the student, moral, spiritual and umummadaniy development in children and adults who can help to strengthen community of teachers
Individual o'qitish	o'quvchi shaxsiga alohida yondoshgan holda ta'lim-tarbiya berish	the pupil of the personal focused yeducation and vocational training
Innovatsion ta'lim	1) ta'lim sohasiga kiritilgan va kiritilayotgan yangiliklar; 2) yangilangan, yangi texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni	1) yeducation in China, and news; 2) it is updated on the basis of new technologies of yeducational process
Innovatsiya	yangidan kiritilgan tushunchalar, tartib qoidalar, texnologiyalar va yangiliklar	new concepts, procedures, technologies and innovations
Ishlanma	muayyan maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayoni yoki o'quv materialining loyihasi	purposeful yeducational or training materials for the project
Kasbiy tayyorgarlik	ta'lim oluvchilarning muayyan ish yoki ishlar majmuini bajarish uchun zarur malakalarni jadal egallash maqsadini nazarda	Development of the concrete work or work necessary for yend of a set of skills which provides accelerated

	tutadigan pedagogik jarayon	occupy yeducational process
Kasbiy ta'lim	muayyan sohaga oid ish faoliyatini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim	performance to this or that sphere of formation and development of yeducation
Keys	(ingl. Case – hodisa, shart- a case	- Has put the
Keys usuli	o'quvchilarda ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan usul	way to develop creative skills of students
Keys texnologiyasi	o'quvchilarning mustaqil qarorlar qabul qilishlari, muammoli savollarga to'g'ri va haqqoniy javoblar topishlariga qaratilgan, o'qituvchi kuzatuvchi (eshituvchi) vazifasini bajaradigan ta'lim texnologiyasi	students to make independent decisions, the problem to find the correct and truthful answers to questions of the observer, teachers (hearing) carries out a role of yeducational technologies
Kompetensiya	u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlik	in this or that sphere of competence
Kreativlik (ijodiylik)	qandaydir yangi, betakror narsa yarata olish layoqati, badiiy shakl yaratish, fikrlash, g'oya va yechimga olib keluvchi aqliy jarayon	something new, something unique ability to create to create a form of art, thoughts, ideas and can lead to the solution of intellectual process
Kuzatish metodi	ob'ektiv borliqdagi narsa-hodisalarni tizimli, uzluksiz, batartib, mukammal idrok qilish jarayoni	objective things and yevents in systematic, continuous, yexact, full understanding of process
Ko'nikma	o'quvchi yoki talabaning o'zlashtirgan bilimlari asosida	student or knowledge of the student of development of
Loyihalash metodi	pedagogikaning pragmatik yo'nalishiga asoslangan holda, ta'lim jarayonida o'quvchilarga beriladigan amaliy topshiriqlarni loyihalash va ularni o'quvchilarning bajarishlari jarayonida bilim va	On the basis of the direction of pedagogics is pragmatical, practical training in tudents at design and performance of the pupils, providing knowledge and skills of training

	ko'nikmalarini namoyon qilishlarini ta'minlovchi ta'lim shakli	
Malaka	o'quvchi yoki talabada muayyan o'quv material va kasbni chuqur o'zlashtirish natijasida hosil bo'lgan avtomatlashgan mahorat	pupils or students in a certain training material and a profession as a result of development of the automated skills
Ma'ruza	o'quv materialiga oid biror masala, ilmiy, siyosiy mavzularning izchil, tartibli, og'zaki bayoni	training materials on a subject, scientific, political subjects in a consecutive manner, the verbal description
Metod	ta'lim jarayonida taqdim etilgan amaliy va nazariy bilimlarni egallash, o'zlashtirish, o'rgatish, o'rganish, bilish uchun xizmat qiladigan yo'l-yo'riqlar, usullar majmui	Practical and theoretical knowledge in yeducational process, development, teaching, training, service instructions, a set of methods
Metodologiya	tadqiqotchining nazariy-amaliy pedagogik faoliyatini tashkil etish tamoyillari, u amal qiladigan me'yoriy-huquqiy, nazariy-falsafiy yondashuvlar, qonuniyatlar, qarashlar yig'indisi	scientific work of the theoretical and practical pedagogical principles, is legal, theoretical and philosophical approaches, laws and the sum of views
Milliy model	"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning o'zagini tashkil etuvchi yaxlit tizim	"The program of training at the national level" make a basis of all system
Modul	o'quv axborotining mantiqiy bo'lakka bo'lingan qismi, ushbu qism mantiqan yaxlit va tugallangan bo'lib, uning o'zlashtirilishini nazorat qilish mumkin bo'ladi	educational information is divided into logical segments and has been finis'hed by an integral part of logic of this part, you will have an opportunity to control his payments
Modulli ta'lim	modullashtirilgan o'quv dasturi asosida tashkillashtiriladigan o'qitish jarayoni	Process of training is organized on the basis of the training program of modul
Muammoli vaziyat	indivud yoki guruh	strong influence on work

	faoliyatiga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi holat	of the individual or group status
Mustaqil ta'lim	insonning o'zi tanlagan vositalar va adabiyotlar yordamida avlodlar tajribasini, fan va texnika yutuqlarini o'rganishga yo'naltirilgan shaxsiy harakatlari jarayoni	the person has chosen tools and publications on yexperience of generations, yefforts have been concentrated on studying of achievements of science and technology
Nazorat	o'qitishning barcha bosqichlarida natijalar sifatini nazorat qilish, ta'lim oluvchilarning hamda ularning shaxsiyatini aniqlash jarayonibilim, ko'nikma,	malakalari Results of quality control at all stages of yeducation, training, recipients of knowledge, abilities, skills and definition of their personality
Oliy ta'lim	turli oliy maktablarda yuqori, oliy malakali mutaxassislar tayyorlash	various higher yeducatio institutions, universities training of yexperts
Oliy ta'lim Davlat ta'lim standarti	oliy ta'limning davlat tomonidan tasdiqlangan modeli, etaloni, namunasi hamda ta'lim mazmunining maksimum darajasi va unga qo'yilgan minimum talablar	The standard model is approved by the state of higher yeducation, design the maintenance of leve preparation of requirem to maximum and minim
Pedagogik jarayon	aniq maqsadga yo'naltirilgan, mazmunan boy, tarkibi jihatidan qat'iy shakllangan o'quv vaziyatida o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi o'zaro hamkorlik	target, substantial, from the point of view of structure of an yevent it was strongly approved yeducational interaction between teachers and students
Pedagogik loyihalash	pedagogik jarayonning yaxlit mazmuni va uning tarkibiy qismlarini bosqichma-bosqich muayyan uzviylikda rejalashtirish	the content of teaching and yeducational process is his integral component step by step of planning of box

VII. ADABIYOTLAR Ro‘YXATI

I. Rahbariy adabiyotlar.

1. I.A.Karimov. Ozod va obod Vatan erkin va farovon hayot pirovard maqsadimiz, 8-jild. – T.: O‘zbekiston, 2000.
2. I.A.Karimov. Vatan ravnaqi uchun har birimiz mas’ulmiz, 9-jild. – T.: O‘zbekiston, 2001.
3. I.A.Karimov. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.: “Ma’naviyat”. –T.: 2008.-176 b.
4. I.A.Karimov. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T.: “O‘zbekiston”. –T.: 2011.-440 b.
5. O‘zb. Res. Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. T.: -2016y. 29-dekabr.
6. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T.: “O‘zbekiston”, 2016. – 56 b.
7. Mirziyoyev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. –T.: “O‘zbekiston”, 2017.- 48b.
8. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. –T.: “O‘zbekiston”. – 2017.– 102b.
9. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori T.-2016-yil 29-dekabr
11. “Sog‘lom ona va bola yili” Davlat dasturi T.: -2016 yil.
12. “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili ” Davlat dasturi T.: -2017 yil.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

13. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2014.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2011 yil 20 maydagi “Oliy ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risidagi” PQ-1533-son Qarori.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF-4732-son Farmoni.

16. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 16-fevraldagi “Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi 25-sonli Qarori.

17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Prezidentining «Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida» 2018 yil 30 sentyabrdagi PQ-3955-sonli qarori.

18. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2012 yil 26 sentyabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 278-sonli Qarori.

19. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2019 yil 13 maydagi 391-sonli Qarori

III. Maxsus adabiyotlar

20. Futures for higher yeducation: analysing trends. HIGHER EDUCATION: meeting the challenges of the 21st century. www.universitiesuk.ac.uk - ISBN: 978-1-84036-268-8 Universities UK January 2012- 128 b.

21. R.P. Pathak. Methodology of Yeducational Research. USA-2008 Atlantic

22. O’Neill, G. (2015). Curriculum Design in Higher Yeducation: Theory to Practice, Dublin: UCD Teaching & Learning. ISBN 9781905254989 //www.ucd.ie - 189 b.

23. Tolipov O‘., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari – T.: 2006. – 163 b.

24. Qo‘ysinov O.A. va b. “Kasb ta’limi metodikasi” fanidan mustaqil ta’limni tashkil yetish. – T.: “Yusuf yangi nashr”, 2012. – 60 b.

25. Chicherina Ya., Nurkeldieva D. Va b. Mutaxassislik fanlarni o‘qitish metodikasi. -T.: “Fan va texnologiyalar, 2013 y.

26. A Handbook for Teaching and Learning in Higher Yeducation, publis’hed 2009 by Routledge 270 Madison Ave, New York.

IV. Internet saytlar

27. <http://edu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.

28. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

29. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish bosh ilmiy-metodik markazi.

30. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet

31. <http://natlib.uz> – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi.